

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»**

Міжнародне фахове видання

Випуск сорок восьмий

Київ – 2017

Збірник наукових праць «Вчені записки Університету «КРОК»:

- 1) внесено до списку друкованих (електронних) періодичних видань, що включаються до Переліку наукових фахових видань України (Додаток 11 до наказу Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 № 1021);
- 2) внесено у Список фахових журналів Index Copernicus 2016 (ICI Journal Master List 2016);
- 3) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

В-90 Вчені записки Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 1 (1997). – Вип. 48. – К., 2017. – 201 с.

У сорок восьмому випуску зібрані статті науковців Університету економіки та права «КРОК», інших вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ України за результатами їх наукової роботи у 2012-2017 роках.

Розраховано на викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економіки, фінансів, економіки підприємств, міжнародної економіки, обліку й аудиту, управління, економічної безпеки.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 3 від 21 грудня 2017 року)*

- Головний редактор:** Алькема В.Г., доктор економічних наук, професор
- Редакційна колегія:** Борисенко З.М., доктор економічних наук, професор
Грабець Олімпія, PhD (економічні науки), заступник директора
Інституту менеджменту та економіки Вищої школи
Гуманітас (Республіка Польща)
Грушко В.І., доктор економічних наук, професор
Денисенко М.П., доктор економічних наук, професор
Захаров О.І., кандидат економічних наук, професор
Кігель В.Р., кандидат економічних наук, доцент
Козенюк В.О., доктор юридичних наук, ст. наук. співр.
Косарев О.Й., кандидат економічних наук, доцент
Лаптев С.М., кандидат економічних наук, професор
Мелько Л.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент
Петрова І.І., доктор економічних наук, професор
Одягайло Б.М., доктор економічних наук, професор
Радіонова І.Ф., доктор економічних наук, професор
Рокоча В.В., доктор економічних наук, професор
Сідак В.С., доктор історичних наук, професор,
кандидат юридичних наук
Степанкевич К.С., кандидат економічних наук, доцент
Терехов В.І., доктор економічних наук, професор
Тимошенко В.А., доктор юридичних наук, професор
Ушакова Н.М., кандидат економічних наук, професор

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17174-5944ПР від 18.11.2010 р.

Вступне слово

У сорок восьмому (№ 48) випуску збірника «Вчених записок» «Університету економіки та права «КРОК», який Ви тримаєте в руках, опубліковано результати наукових досліджень вчених-економістів університету та вищих навчальних закладів, академічних інституцій і науковців-практиків, органів державного управління, організацій інформаційно-аналітичної, інноваційної та проектної діяльності України. Поточний випуск міжнародного фахового видання містить п'ять розділів. Його особливістю є наявність серії публікацій присвячених питанням природокористування та висвітленню принципів і підходів до управління земельними ресурсами в сучасних умовах. В цьому збірнику продовжено публікації статей нової рубрики яку присвячено питанням менеджменту та економіки туризму як перспективної галузі вітчизняної економіки. Традиційно у збірнику розглядаються актуальні питання економічної теорії, забезпечення економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності, регулювання системи фінансових відносин на рівні окремих суб'єктів господарювання, представлено результати економічних досліджень важливих напрямів діяльності суб'єктів різних сфер і галузей економіки.

У розділі «Економічна теорія» подано статті, що розкривають, сутність господарського механізму природокористування, сучасні наукові підходи до дослідження концепцій економічної безпеки галузі, демонструють результати видової класифікації загроз економічній безпеці процесу кластеризації промисловості України, визначають пріоритети антикартельного регулювання в Україні, розглядають окремі положення поведінкової економічної теорії в поясненні соціально-трудових відносин, висвітлюють імперативи соціалізації в концепції ефективної зайнятості. В окремих публікаціях цього розділу аналізується досвід трансформації стану та поведінки домогосподарств Угорщини як результат економічних перетворень в цій країні в 90-х роках ХХ століття.

У розділі «Фінанси» розміщено статті, присвячені аналізу обліку, контролю та аналізу операцій з покупцями та замовниками товарів і послуг, а також удосконаленню обліку, контролю та аналізу доходів діяльності компаній фінансових посередників.

У статтях розділу «Економіка підприємства» представлено сучасні наукові підходи до організації моніторингу загроз фінансово-економічній безпеці суб'єктів господарської діяльності. Розкрито специфіку та переваги інтегрованої системи управління комерційними ризиками торговельних підприємств. Розглянуто якісний аналіз підходів щодо оцінки стану економічної безпеки підприємств різної галузевої належності.

До розділу «Менеджмент і маркетинг» входять статті, які висвітлюють сучасні тенденції розвитку маркетингових досліджень та визначають доцільність їх використання, в яких автори представляють концептуальну модель психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери як важливого інструменту управління персоналом, ідентифікують проблеми раціонального задоволення потреб українців. Окрему серію статей цього розділу присвячено економічним аспектам землевпорядкування та управління земельними ресурсами в сучасних умовах. Зокрема, автори розглядають ринок землі в системі управління земельними ресурсами, землеустрій як основний важіль держави з управління земельними ресурсами та його принципи, завдання і методологічну основу, а також еколого-економічні аспекти космічної антропоєкології.

Розділ «Менеджмент та економіка туризму» представлено науковими доробками, в яких вперше розглядається роль туризму у контексті сталого розвитку суспільства. Висвітлено особливості розробки та реалізації стратегії фінансування туристичних підприємств. Аналізують особливості ресторанного маркетингу в Україні.

Головний редактор,
доктор економічних наук, професор

В.Г. Алькема

Розділ I

Економічна теорія

УДК 332.72(477)

М.М. Вишиванюк
кандидат економічних наук, доцент
Інститут управління природними ресурсами
Університет економіки та права «КРОК»

О.І. Шапоренко
доктор наук з державного управління, професор,
Інститут управління природними ресурсами
Університет економіки та права «КРОК»

В.І. Федорак
кандидат економічних наук, доцент
Інститут управління природними ресурсами
Університет економіки та права «КРОК»

Ринок землі в системі управління земельними ресурсами

У статті визначено основні завдання ринку земель і напрями державної політики в сфері регулювання земельних відносин, Обґрунтовано, що інвестиційна та інноваційна діяльність, як функція управління земельними ресурсами, є вирішальною ланкою земельної політики держави.

Ключові слова: ринок землі, управління земельними ресурсами, земельна реформа, земельні відносини.

М.М. Вышиванюк
кандидат экономических наук, доцент
Институт управления природными ресурсами
Университет экономики и права «КРОК»

О.И. Шапоренко
доктор наук государственного управления, профессор,
Институт управления природными ресурсами
Университет экономики и права «КРОК»

В.И. Федорак
кандидат экономических наук, доцент
Институт управления природными ресурсами
Университет экономики и права «КРОК»

Рынок земли в системе управления земельными ресурсами

В статье определены основные задачи рынка земель и направления государственной политики в сфере регулирования земельных отношений. Обосновано, что инвести-

ционная и инновационная деятельность, как функция управления земельными ресурсами, является решающим звеном земельной политики страны.

Ключевые слова: рынок земли, управление земельными ресурсами, земельная реформа, земельные отношения.

M.M. Vyshyvaniuk

*PhD in Economics, Associate Professor,
Institute for Natural Resource Management
“KROK” University*

O.I. Shaporenko

*Doctor in Public Administration, Professor,
Institute for Natural Resource Management
“KROK” University*

V.I. Fedorak

*PhD in Economics, Associate Professor,
Institute for Natural Resource Management
“KROK” University*

The land market in the land management system

The article defines the main tasks of the land market and the main directions of state policy in the sphere of regulation of land relations. It is substantiated that investment and innovation activity as a function of land resources management is the decisive link in the country's land policy.

Keywords: land market, land management, land reform, land relations.

Постановка проблеми

Одним із важливих завдань сучасної земельної реформи в Україні є формування ринку землі. Даний процес відбувається поступово і досить тривало. Він потребує відповідної законодавчої та нормативної бази. Починаючи з 1992 року, коли в країні запроваджено право приватної власності на землю, відбулися кардинальні зміни у формах власності на землю. У процесі земельної реформи державою передано у власність громадян та сільськогосподарських підприємств близько 33 млн га земель сільськогосподарського призначення, а також видано громадянам державні акти на право приватної власності на земельні ділянки [1, 2, 7].

Незважаючи на деякі тимчасові обмеження, встановлені перехідними положеннями Земельного кодексу України на продаж та набуття громадянами і юридичними особами земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, ринок земель в Україні поступово формується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання реформування земельних відносин, становлення та функціонування ринку землі в Україні досліджуються в працях вітчизняних вчених, таких як: І. Г. Кириленка [1], Г. П. Лактіонової [2], Ю. О. Лупенка, П. Т. Саблука [3], М. П. Мартинюка [4], В. Я. Месель-Веселяка [5], М. Г. Ступеня [6], М. М. Федорова [7], Кулинич П. Ф. [9] та інших. Значна увага в сучасних дослідженнях приділяється аналізу кредитних відносин в аграрному секторі економіки та необхідності розвитку земельної іпотеки [5, 9].

Однак, до теперішнього часу не існує єдиної думки щодо функціонування ринку земель та впливу інвестиційної та інноваційної діяльності, як функції управління земельними ресурсами.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Науковцями недостатньо вивчено питання стану ринкових перетворень та завдання ринку земель, а також основних напрямів державної політики у сфері регулювання земельних відносин.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення основних завдань ринку земель та напрямків державної політики у сфері регулювання земельних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження

На даний час ринок земель сільськогосподарського призначення перебуває у стані становлення. Його організація і функціонування повинні бути орієнтовані на вирішення декількох особливо важливих для України завдань. Першим з яких є забезпечення ефективного використання земельного фонду і, як наслідок, методів його оцінки.

Критерії ефективності використання земель, застосовувані в даний час, можуть розглядатися лише як допоміжні показники. Наприклад, рівень фактичної середньої врожайності за певний період, порівнюваний з нормативним, встановленим за кадастровою оцінкою земель.

Необхідно чітко розмежувати поняття ступеня використання земельної ділянки і рівня господарювання на ній. Показник маси зібраного врожаю недостатній для оцінки рівня господарювання, тому що господарський процес включає акти збуту (обмін врожаю на гроші) і інвестицій (обмін грошей на інший товар, необхідний для відтворювального циклу). Отриманий врожай потрібно ще реалізувати – або безпосередньо використати через продукти тваринництва. Якщо продукція не знайде збуту на споживчому ринку, то навряд чи такий варіант використання землі можна визнати раціональним. В умовах планової економіки державне замовлення виконувало функції суспільного визнання виготовленої підприємством продукції, гарантувало її збут. Зараз ця функція переходить до ринку, що істотно поширює спектр факторів, які визначають рівень господарювання на землі. Одним з найважливіших моментів є пристосованість виробництва до вимог ринку (для сільського господарства – це спеціалізація, структура й обсяги виробництва, витрати) [3, 8].

Рівень господарювання об'єктивно пов'язаний з ефективністю виробництва, співвідношенням доходів від врожаю з вартістю застосованих і використаних ресурсів. Така постановка була актуальною й в умовах планової економіки, але з переходом до ринкової економіки її значення істотно зросло. Високий врожай можна отримувати за рахунок непропорційно великих затрат матеріальних ресурсів та фінансових коштів, які не можуть бути визнані як суспільно необхідні. В умовах ринку це неминуче приведе господарство до фінансової неспроможності.

У зв'язку з ростом цін на продукцію промислового виробництва, що передуює підвищенню цін на продукти аграрного сектора, скоротилася можливість підтримки і розвитку матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва. Її фізичне руйнування супроводжується ростом вартості, у тому числі за рахунок переоцінок. Нестача ресурсів спричиняє порушення технологій, що у свою чергу, скорочує обсяги валового продукту.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що земельна реформа повинна торкатися глибинних процесів виробництва, всього спектра взаємодії людини з природним середовищем. Для практичної реалізації всього цього потрібен комплекс взаємно погоджених правових, економічних, екологічних, технічних і організаційних заходів, які забезпечать у сукупності безболісний, ефективний для економіки перехід до нового земельного устрою, нових критеріїв оцінки рівня господарювання на землі. Останні повинні враховувати: фінансові результати (відношення доходів і витрат), застосований капітал (у тому числі земельний), відкладені витрати (або втрати капіталу), число робочих місць [4, 8].

Друге завдання земельного ринку полягає у формуванні раціонального землекористування і тісно пов'язане з першим, тому що є складовою частиною загальної проблеми обороту земель з метою створення передумов для більш ефективного господарювання. Тут доцільно виділити проблеми раціональності розмірів землекористування, пов'язані з перерозподілом земель, вилученням зайвих земельних ділянок в одних користувачів і передачею їх іншим. Організаційно-правова форма землекористування великого приватного сільськогосподарського виробництва в українському законодавстві непередбачена.

Економічні наслідки надмірної концентрації зводяться до проблеми керуваності господарством, що має різні рішення стосовно різних організаційно-правових форм.

Негативні наслідки надмірної концентрації земель в одного власника найяскравіше проявляються у випадку, якщо земельний власник – фізична особа. Саме тут утворюється центр спекуляції, створення рантьє тощо. Але великі землеволодіння створюються на основі об'єднання значного числа дрібних одноосібних земельних власників. Якщо у власності колективу великого господарства перебуває більше землі, ніж він може ефективно обробити, то і такий колектив може перетворитися в групового рантьє, і, як наслідок, – почати спекулювати землею.

З точки зору соціальних наслідків, завдання раціоналізації колективного землекористування також не повинно залишатися без уваги, хоча соціальні наслідки перетворення колективів у земельних рантьє менш гострі.

Раціональний розмір землі, що перебуває у власності (окрім державної), варто визначати з можливості ефективно обробляти землю. Звідси два висновки з приводу критеріїв раціональності площ земельних володінь:

- розміри земель, наданих у власність, повинні бути узгоджені з чисельністю постійних працездатних працівників в організованих ними господарствах;
- розміри землекористування повинні враховувати спеціалізацію господарств.

Третє завдання земельного ринку – це раціоналізація форм землекористування. Перший етап формування нових земельних відносин практично закінчений. Разом з його завершенням виявлено питання, які необхідно враховувати при формуванні механізму реалізації земельних відносин, принципи яких закладені в законодавчих документах. Зокрема один з них пов'язаний з появою земельних паїв, якими володіють особи, що як працюють, так і не працюють в сільському господарстві. Земельні паї в розмірі, як правило, середньорайонної норми були передані на безкоштовній основі практично всім сільським мешканцям, включаючи пенсіонерів і працівників соціальної сфери. Таким чином, виникла суперечність між зрівняльним принципом, прийнятим для наділення земельними паями, і вимогами ефективного господарювання на землі, раціоналізації її використання [6, 12].

Особлива проблема з'явилася у зв'язку з передачею землі громадянам, які не працюють у сільському господарстві. Це питання не вирішується в рамках першого завдання ринку, тому що велика частина пенсіонерів і працівників соціальної сфери свої земельні наділи не обробляють (за винятком членів родин селянських господарств). Здебільшого вони передані або в загальну колективну, або загальну спільну власність, чи в оренду. При скасуванні мораторію на продаж землі варто очікувати і їх продаж. Тому, зараз постає питання про перерозподіл земельних паїв, інакше кажучи – створення їх ринку [1, 7]. Можливі два варіанти формування ринку земельних паїв.

Перший – відносно вільний. Він передбачає державне невтручання в процес у рамках встановлених обмежень (цільове використання, граничний розмір землекористування, пріоритет місцевого господарства тощо), що діють безвідносно форми володіння землею – орендна, індивідуальна, приватна загальна чи часткова. У даному випадку дотримується принцип свободи вибору власника паю, пріоритет його інтересів. Відсутність переконливих статистичних даних про переваги тієї чи іншої форми землекористування сприяє розвитку різних форм землекористування. Другий варіант – стимулюючий. Заохочення власників земельних паїв на обмінні операції. Земельний пай при всіх умовах не повинен навіть тимчасово бути поза виробничим оборотом [2, 12].

Четверте завдання земельного ринку – обслуговування обігу земель, що перебувають в індивідуальній власності громадян, у випадках дарування, спадкування тощо. До них повинно застосовуватися будь-яке державне регулювання, чи вони можуть проходити без яких-небудь обмежень? На нашу думку, і в них повинні бути обмеження, серед яких: цільове використання земель, дотримання граничних норм землекористування, вимоги до вікового і професійного цензу можливого нового власника. Якщо громадянин отримав у дарунок чи за заповітом земельну ділянку сільськогосподарського призначення, яку він не в змозі використовувати сам, то земля повинна бути продана на аукціоні або за конкурсом.

Аналіз чотирьох основних завдань, пов'язаних з регулюванням земельного ринку, показує, що їх можна і далі розвивати, конкретизувати і деталізувати. Торкнувшись спочатку одного виділеного завдання, ми негайно ж переконуємося в наявності й інших, часом не менш значних. Така робота потрібна для формування цілісного механізму регуляторів, які сприяють здійсненню як окремих, так і загальних завдань. Завдання, пов'язані з земельним оборотом, тісно переплітаються з іншими, що з'являються в процесі землекористування, у тому числі й з такими, коли оборот земельних ділянок і не відбувається [5, 9].

На думку П. Т. Саблука і В. Я. Месель-Веселяка ринок землі стане дійовим механізмом відбору найсильніших господарів на землі. Побоювання відносно того, що при цьому набере поширення спекуляція земельними ділянками та купівля їх мафіозними структурами, відпадуть. За умови, якщо купівля-продаж землі буде здійснюватись під контролем держави – через земельний банк. Необхідно також встановити порядок, за якого земля може бути продана тим, хто її безпосередньо обробляє і спроможний ефективно використовувати [3, 5].

Таким чином, розвиток цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення на належній правовій базі в Україні [9]:

- сприятиме створенню великих, конкурентоспроможних підприємств;
- підвищить ефективність виробництва шляхом диференційованого використання земель різної якості, методом залучення інвестицій для вкладання насамперед в угіддя, які спроможні давати високий прибуток;

– зробить «прозорими» будь-які угоди щодо купівлі-продажу землі, виведе їх із тіньового сектора економіки, сприятиме наповненню місцевих бюджетів розширенням податкової бази та правильним визначенням розмірів податків;

– додасть впевненості інвесторам у відсутності ризику вкладень.

Функціонування земельного ринку в Україні тісно пов'язано з розвитком іпотечних відносин. Оскільки земля є одним із найбільших об'єктів нерухомого майна, іпотечне кредитування – чи не найбільш перевірений та надійний у світовій практиці спосіб залучення приватних інвестицій на ринку нерухомості.

Розвиток іпотечних відносин в Україні потребує створення економічних, правових та інституційних умов позичальникам та кредиторам для реалізації їхніх прав і можливостей щодо використання нерухомого майна з метою проведення іпотечних операцій.

До економічних передумов запровадження іпотечного кредиту слід віднести: стабільність цін; стабільність національної валюти; загальне економічне зростання.

Правовими передумовами запровадження іпотечного кредитування є: правова гарантія приватної власності на нерухоме майно; правова єдність земельної ділянки та розміщених на ній будівель, споруд і багаторічних насаджень; правова безпека іпотеки; правове регулювання організації та діяльності іпотечних банків. Серед інституційних передумов розвитку іпотечних відносин є: становлення спеціалізованих іпотечних установ; наявність широкої мережі кадастрових служб і організація державної реєстрації прав на нерухоме майно; розвиток сфери нотаріальних послуг, оціночної та страхової діяльності; наявність ринків нерухомості й біржового ринку цінних паперів.

Передбачається, що система іпотечного кредитування в своєму довершеному вигляді буде функціональним вдосконалювальним комплексом правил та заходів, які забезпечуватимуть учасникам іпотеки можливість здійснення всіх необхідних операцій для кредитування під заставу нерухомого майна. Впровадження цієї системи стимулюватиме розвиток середньо- та довгострокового кредитування виробництва (у першу чергу в аграрному секторі) та створення умов для його підвищення і загального зростання економіки України [8, 14].

У рамках цього напрямку, з метою використання потенціалу застави землі, передбачається [11]:

– розроблення механізму, який гарантуватиме іпотечному заставоутримувачу, в разі невиконання забезпеченого іпотекою зобов'язання, отримання задоволення з вартості заставленої земельної ділянки;

– розроблення заходів щодо захисту прав заставодавців;

– використання іпотеки для забезпечення зобов'язань за договорами купівлі-продажу земельних ділянок;

– удосконалення нормативно-правової бази іпотеки землі;

– підготовка і перепідготовка спеціалістів з іпотечного кредитування.

Нормативне закріплення застави земельних ділянок і заходів щодо розвитку іпотечних відносин також висвітлено у новому Земельному кодексі України. Статтею 133 кодексу визначено [10]:

1. У заставу можуть передаватися земельні ділянки, які належать громадянам та юридичним особам на праві власності.

2. Земельна ділянка, яка перебуває у спільній власності, може бути передана у заставу за згодою усіх співвласників.

3. Передача в заставу частини земельної ділянки здійснюється після виділення її в натурі.

4. Заставоутримувачем земельної ділянки можуть бути лише банки, які відповідають вимогам, установленим Законом України.

5. Порядок застави земельних ділянок визначається законом. Для розвитку іпотечних відносин прикінцевими положеннями Земельного кодексу передбачено заходи щодо подальшого розвитку земельного законодавства у цьому напрямі: створення Державного земельного (іпотечного) банку з відповідною інфраструктурою, запровадження державної реєстрації прав на землю, розробка передбачених кодексом нормативно-правових актів, у тому числі «Про Державний земельний (іпотечний) банк».

У Законі України «Про іпотеку» №898-IV від 05.06.2003 р. зі змінами 2016 року визначено пріоритетні напрями діяльності щодо створення та розвитку іпотечного ринку в Україні, а саме:

– формування нормативно-правової бази з питань іпотеки з метою ефективного використання можливостей іпотеки як додаткового джерела залучення коштів для вирішення соціально-економічних проблем;

– створення системи гарантій та прозорих умов діяльності учасників іпотечного ринку, насамперед через запровадження ефективної системи державної реєстрації прав на нерухоме майно, вдосконалення системи оцінки нерухомого майна, стандартизацію діяльності на іпотечному ринку, а також завдяки визначенню механізмів страхування іпотечних кредитів;

– встановлення видів іпотечних й цінних паперів, визначення порядку їх випуску та обігу, забезпечення належного контролю за їх обігом;

– створення спеціалізованих іпотечних банків та інших установ, які здійснюватимуть діяльність на іпотечному ринку;

– розширення наукових досліджень з проблем іпотеки та іпотечного ринку, підготовка фахівців з питань іпотеки [12].

Важливе місце в системі управління земельними ресурсами займають земельні (іпотечні) банки. Хоча в Україні земельні банки ще не створені, їх слід розглядати як фінансові організації, які проводитимуть кредити, здійснюватимуть операції, пов'язані з оборотом земельних ділянок, тощо. Вони відіграватимуть важливу роль в організації державного контролю за використанням і охроною земель.

З огляду на завдання, які має виконувати земельний банк, його діяльність повинна охоплювати такі три основні напрями: комерційний, економіко-правовий та контролюючий. Кожний з цих напрямів орієнтує на досягнення поставленої мети земельним банком. Так, комерційна діяльність банку, повинна пов'язуватись передусім з оборотом земельних ділянок: купівля-продаж, дарування, обмін, застава тощо. Здійснення цих функцій забезпечуватиме земельному банку надходження коштів у вигляді банківського відсотка, залежно від ціни землі, попиту і пропозиції на неї.

Економіко-правовий напрям повинен охоплювати такі функції, поміж яких:

– мобілізація грошових ресурсів на виконання державних програм організації раціонального використання і охорони земель;

– централізація вільного грошового капіталу;

– надання кредитів суб'єктам господарювання на землі; випуск цінних паперів; захист інтересів суб'єктів господарювання на землі при вирішенні земельних спорів у судовому порядку;

– контроль за надходженням і витратами коштів власниками або користувачами землі [9].

Контролююча функція земельного банку поєднується з діяльністю служб

державного контролю за використанням і охороною земель. У випадку виявлення порушень, земельний банк повинен застосовувати санкції до порушників фінансової дисципліни через такі важелі, як: припинення фінансування, відкликання кредитів тощо.

Особливе місце у системі управління земельними ресурсами належить земельним аукціонам, які проводяться згідно з Положенням про проведення земельного аукціону з метою продажу земельної ділянки на умовах конкурсу за принципом «хто більше заплатить». Аукціон проводиться з метою пошуку такого господаря землі, який забезпечить ефективне використання земельного фонду і залучення в економічний обіг додаткових коштів [11, 13].

Необхідно зазначити, що інвестиційна та інноваційна діяльність, як функція управління земельними ресурсами, на сьогодні є вирішальною ланкою всієї економічної, в тому числі й земельної, політики держави. Але нині, з повною впевненістю можна стверджувати, що ні економічна теорія, ні практичний господарський механізм не були підготовлені до опрацювання і реалізації ефективної інноваційно-інвестиційної політики. Внаслідок цього різко знижується результативність економічних реформ, гальмується відтворювальний процес, спостерігається мала ефективність ринкових перетворень тощо.

Земельні перетворення не підкріплюються конкретними джерелами інвестування. Власне, головним недоліком здійснюваної в Україні приватизації землі є те, що питання залучення інвестицій та оновлення основного капіталу не порушувались навіть у теоретичному плані.

Сьогодні потрібно залучати у виробництво не тільки іноземні інвестиції, але й внутрішні. Для цього необхідно спрямовувати державну інвестиційну політику на реалізацію пріоритетних програм, гарантуючи країні економічну стабільність [14].

Висновки

Таким чином, визначено основні завдання ринку земель, серед яких: побудова комплексу взаємно погоджених правових, економічних, екологічних, технічних і організаційних заходів, які забезпечать ефективний перехід до нового земельного устрою; формування раціонального землекористування; раціоналізація форм землекористування; обслуговування обороту земель, що перебувають в індивідуальній власності громадян, у випадках дарування, спадкування тощо; а також виокремлення основних напрямків державної політики у сфері регулювання земельних відносин, що, у свою чергу, сприятиме створенню великих конкурентоспроможних підприємств. Це також підвищить ефективність виробництва шляхом диференційованого використання земель різної якості, методом залучення інвестицій для вкладання насамперед в угіддя, які спроможні давати високий прибуток. Також створить умови забезпечення прозорості договорів купівлі-продажу землі, виведення їх із тіньового сектора економіки, сприятиме наповненню місцевих бюджетів і додасть впевненості інвесторам.

Література

1. Кириленко І. Г. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні / І. Г. Кириленко, В. П. Кравчук // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 25-29.
2. Лактионова Г. П. Земля как фактор производства в рыночной экономике / Г. П. Лактионова // Вісник ХДАУ. – 2015. – № 2. – С. 33-36.
3. Лупенко Ю. О. Результаты і проблеми реформування сільського господарства України / [Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров]. // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.

4. Мартинюк М. П. Економічні передумови та моделі запуску ринку земель в Україні / М. П. Мартинюк // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 16-21.
5. Месель-Веселяк В. Я. Стратегічні напрямки розвитку аграрного сектору економіки України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – 37 с.
6. Ступень М. Г. Економіко-інституціональні засади використання земельних ресурсів. – [Електронний ресурс]. / М. Г. Ступень, О. Бочко // Економіст. – 2015. – №3. – С.15-16. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>
7. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринку земельних відносин / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 55-60.
8. Шапоренко О. І. Управління станом і використанням сільськогосподарських земель у регіоні : [монографія]. / О. І. Шапоренко. – Донецьк : Норд-Пресс, Дон ДУУ. – 2004. – 503 с.
9. Кулинич П. Ф. Регулювання ринку сільськогосподарських земель: ідеї та законопроекти / П. Ф. Кулинич. – (Інститут держави і права НАН України). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroconf.org/uk/node>
10. Земельний кодекс України № 2768 від 25.10.2001 р. / у ред. від 01.01.2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
11. Закон України «Про оренду землі». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
12. Закон України «Про іпотеку». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
13. Щорічник «Моніторинг земельних відносин в Україні. 2014–2015». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/wp-content/>
14. Ринки землі у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gvizdivtsi.org.ua>

УДК 330.341.4:330.567.2

І.В. Барановська
кандидат економічних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Л.М. Мільман
здобувач,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Вплив модернізаційних процесів на економічну поведінку домогосподарств

У статті визначено концептуальні основи формування організаційно-економічного механізму розвитку домогосподарств з урахуванням їхньої ролі у площині нефінансових аспектів функціонування та участі у модернізаційних процесах, які забезпечують оновлення економічної системи країни. Обґрунтовано, що розвиненим країнам та країнам, які розвиваються, властиві моделі економічної поведінки домогосподарств, які відрізняються парадигмою максимізації добробуту. Розвинені країни, з одного боку, створюють імпульс для глобального розвитку світу, а з іншого – цей розвиток забезпечується за рахунок людського потенціалу, що формується в інших країнах, які при цьому втрачають модернізаційний потенціал.

Ключові слова: домогосподарство, функції домогосподарств, витрати домогосподарств, модернізації економіки, економічна поведінка домогосподарств, максимізація добробуту.

И.В. Барановская
кандидат экономических наук,
Национальный университет биоресурсов
и природопользования Украины

Л.М. Мильман
соискатель,
Национальный университет биоресурсов
и природопользования Украины

Влияние модернизационных процессов на экономическое поведение домохозяйств

В статье определены концептуальные основы формирования организационно-экономического механизма развития домохозяйств с учетом их роли в контексте нефинансовых аспектов функционирования и участия в модернизационных процессах, которые обеспечивают обновление экономической системы страны. Обосновано, что развитым и развивающимся странам присущи модели экономического поведения домохозяйств, которые отличаются парадигмой максимизации благосостояния. Развитые страны, с одной стороны, создают импульс для глобального развития мира, а с другой – это развитие обеспечивается за счет человеческого потенциала, который формируется в других странах, теряющих при этом модернизационный потенциал.

Ключевые слова: домохозяйство, функции домохозяйств, расходы домохозяйств, модернизации экономики, экономическое поведение домохозяйств, максимизация благосостояния.

I.V. Baranovska
PhD in Economics,
The National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

L.M. Milman
External PhD Student,
The National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

Impact of modernization processes on the economic behavior of households

The conceptual basis of the forming of the organizational and economic mechanism of the households development, taking into account their role in the context of non-financial aspects of functioning and participation in modernization processes that ensure the renewal of the country's economic system are determined in the paper. It is substantiated that developed and developing countries have models of economic behavior of households which are characterized by a paradigm of welfare maximization. Developed countries create an impulse for global world development, at the same time this development is provided by the human potential, which is formed in other countries, herewith losing the modernization potential.

Keywords: household, functions of households, households expenditures, economy modernization, economic behavior of households, maximization of welfare.

Постановка проблеми

Попри різні підходи до оцінки модернізаційних процесів визнаним є розу-

міння модернізації як комплексного соціально-історичного феномена змін суспільства, його ціннісних орієнтирів, інститутів, структур, функцій і учасників. Модернізація передбачає, як свідчить історія, перехід окремих суспільств та їхніх об'єднань від однієї якісної фази до іншої, при уповільненні та прискоренні. З вибором нової моделі модернізаційного проекту пов'язана зміна ролей учасників, серед яких чільне місце належить сектору домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблем та перспектив розвитку домогосподарств як суб'єктів економічної системи присвячено праці багатьох зарубіжних та українських вчених. Здебільшого увага дослідників переважно концентрується на фінансових аспектах функціонування домогосподарств. У публікаціях останніх років фокус досліджень розширився на інші функції домогосподарств. Зокрема, Замора О. І. розкриває особливості розвитку домогосподарств як суб'єктів економічної системи [7]; Станкевич Ю. Ю. визначає методологічні особливості дослідження економічної природи домогосподарства [14]; Бурлуцький С. В. формулює принципи для дослідження домогосподарств при формуванні державної соціальної та економічної політики [2]; Котис Н. В. оцінює вплив інституційних змін на розвиток сектора домогосподарств та пропонує заходи, які сприятимуть покращенню його інституційного забезпечення [12]; Заїка А. М. визначає особливості сучасних форм функціонування домогосподарств у контексті розвитку людського капіталу сучасного українського суспільства [5]; Ревко А. М. досліджує вплив витрат домогосподарств на якість людського потенціалу як визначального чинника соціально-економічного розвитку держави та її регіонів [13]; Зухба О. М. визначає сутність домогосподарства як соціально-економічного інституту [9] та зміст інноваційних зрушень у їхній економічній діяльності [8]; Карпшин Н. І. досліджує вплив культурно-етнічних цінностей на інвестиційну поведінку домогосподарств та її особливості в Україні [11].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Недостатньо дослідженими залишаються питання ролі домогосподарств у модернізаційних процесах суспільства, які забезпечують оновлення економічної системи країни.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення концептуальних засад формування організаційно-економічного механізму розвитку домогосподарств з урахуванням, з одного боку, їхньої ролі у модернізаційних перетвореннях національної економіки, з іншого – впливу модернізаційних змін на економічну поведінку домогосподарств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Домогосподарства як окремі економічні утворення, на діяльність яких впливають соціальні, економічні, політичні та психологічні чинники, є об'єктами дослідження багатьох наук, а саме: економічної теорії, фінансів, соціології, психології, демографії, статистики. Фактично домогосподарство є тією основою, над якою надбудовуються інші функціональні складові соціально-економічної системи. Оскільки зростання їхнього добробуту визначає розвиток всієї системи, а суперечності між домогосподарствами та іншими суб'єктами викликають фундаментальні проблеми суспільства, дослідження домогосподарств мають бути пріоритетними [4, с. 7].

Рівень розвитку домогосподарств, характер їхньої діяльності, економічна поведінка, особливості формування потреб та інтересів і, відповідно, роль у мо-

дернізаційних процесах визначаються конкретним історичним етапом розвитку економічної системи.

Поняття «домашнє господарство» як інституційна одиниця з'явилося в науковому обігу в Україні в 1990-х рр., коли почалося впровадження Системи національних рахунків (СНР) за новим (1993 р.) стандартом. Широкого вжитку в Україні термін «домашнє господарство» набув після прийняття Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення» [6]. У ньому домогосподарство визначене як сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти, можуть знаходитися в споріднених зв'язках або зв'язках свояків, не знаходитися ні в яких з цих зв'язків, або бути в тих і в інших, а також може складатися з однієї особи.

Незважаючи на різні підходи до трактування поняття «домогосподарство», що існують у сучасній науці, його доцільно розглядати як економічну одиницю, роль якої у ринковій економіці характеризується двоїстістю. Домогосподарства є основним джерелом постачання всіх економічних ресурсів й одночасно – найбільшими споживачами суспільних благ [10, с. 98]. На сучасному етапі розвитку світової економіки ця роль змінюється внаслідок зміни їхніх взаємовідносин з іншими секторами економіки. На жаль, більшість теоретичних моделей виходить із припущення універсальності грошових оцінок як аналітичного інструменту прийняття рішень домогосподарствами щодо споживання та збереження наявного багатства [1, с. 15]. Однак відповідно до основних положень теорії багатолінійності [15], яка є логічним продовженням ідеї парціальної модернізації: стимулюючим фактором розвитку є сформована соціокультурна традиція у процесі модернізації. Модернізація здебільшого визначається не законами еволюції, а дією соціальних факторів. Модернізація проходить на конкретному фоні суспільного поступу, й існує залежність між її результативністю та синхронністю культурних, політичних, економічних цінностей та пріоритетів у житті суспільства.

Роль домогосподарств у модернізаційних процесах опосередковано визначається рівнем культурних, політичних, економічних цінностей та пріоритетів, які формують їхню готовність сприймати зміни. Тому з позиції теорії модернізації та економічного розвитку, актуальними є питання меж та наслідків адаптивних реакцій з боку домогосподарств. Наслідком їх адаптації до шоків у результаті модернізаційних трансформацій є зміна структури та умов життєдіяльності. Більш складною проблемою є зміна правил з ускладненням доступу до благ через інституційні зміни. У таких умовах значні ресурси можуть витратитися не на максимізацію корисності домогосподарств, а на пошук нового статусу, більш стійких інституційних умов [1, с. 14]. Це призводить до необхідності активізації неекономічних функцій, які впливають не тільки на матеріальний стан та перспективи підвищення добробуту домогосподарств, а й визначають зміст модернізаційних процесів, зокрема освітніх. Через освіту закладаються основи для створення якісних трудових ресурсів, що полягають не тільки в набутті професійних навичок, а й у формуванні таких властивостей, як ініціативність, здатність до інновацій, адаптивність, мобільність тощо [3, с. 91]. Ці властивості можуть бути використані як основа майбутніх змін для реалізації чергового модернізаційного проекту країни.

Питання якісного розвитку людського потенціалу як складової внутрішнього потенціалу модернізації стають першочерговими. Це актуалізує дослідження структури споживчих сукупних витрат домогосподарств України. Аналіз цієї

структури за 2008-2016 рр. (табл.) свідчить про переважання у ній витрат на продовольчі товари, обмеженість споживання непродовольчих товарів та послуг, низький рівень витрат на освіту.

Таблиця

Розподіл споживчих сукупних витрат домогосподарств України у 2008-2016 рр.
(у середньому за місяць; у % до сукупних споживчих витрат)

Товари та послуги	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Продовольчі товари	59,2	60,7	61,2	60,7	59,1	59,3	60,3	60,8	56,7
Непродовольчі товари	24,6	22,7	22,9	22,8	23,9	24,0	23,6	24,1	27,5
Послуги	16,2	16,6	15,9	16,5	17,0	16,7	16,1	15,1	15,8
Освіта	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4	1,3	1,2	1,2	1,1

Джерело: сформовано автором на основі [16].

За результатами окремих емпіричних досліджень [13], значна частина домогосподарств має хибне уявлення про людський потенціал і про можливості та шляхи його якісного розвитку. Під витратами на повноцінне відтворення людського капіталу маються на увазі переважно витрати на харчування, одяг та взуття. Значення витрат на освіту, охорону здоров'я, культурне дозвілля недооцінюються. Частково таке ставлення зумовлене змінами джерел формування доходів домогосподарств та значною їх диференціацією. Однак, перш за все, недостатнім є рівень інституційного середовища, яке забезпечує стимулювання споживчої та інвестиційної активності домогосподарств.

Економічна поведінка домогосподарств, за неокласичною теорією, має в основі універсальний принцип – раціональну максимізацію добробуту. Тобто домогосподарства діють свідомо та обережно, маючи повну інформацію [18]. Однак реальність не відповідає положенням ідеальної теорії. Поведінка домашніх господарств переважно визначається соціальним середовищем, системою цінностей, а також низкою зовнішніх чинників, які її обмежують [17]. Вплив цих факторів визначає економічну модель діяльності. Про це свідчать відмінні цілі домогосподарств у різних економічних системах. Наприклад, у деяких країнах максимізація добробуту означає максимізацію доходу, а в інших – пов'язана з рівнем освіти та відповідного соціального статусу. Такі відмінності формують різні моделі поведінки домогосподарств, які, відповідно, впливають на перебіг модернізаційних процесів в економіці та суспільстві.

Існують й інші детермінанти, пов'язані з модернізацією, які впливають на структуру та функції домогосподарств. Зокрема, це ресурсні можливості та мотивація людського розвитку, які визначають структуру освіти [19]. Тому економічна поведінка домашніх господарств є складною системою, що безпосередньо формує людський капітал (рис.).

Розглядаючи освіту як визначальний фактор поведінки домогосподарств, окремі дослідники виходять з того, що за вищого рівня розвитку країни зростає якість людського потенціалу [20]. Якість ототожнюється з рівнем розвитку системи освіти, а державні витрати на освіту тим вищі, чим вищий рівень розвитку країни. Однак, за даними Світового банку, у країнах, які розвиваються, частка державних витрат на освіту відносно до ВВП переважно вища, ніж у розвинених країнах [21]. Тобто припущення «чим вище рівень розвитку країни, тим вища якість людського потенціалу» є насправді теоретичним баченням.

Фундаментальна відмінність країн, які розвиваються, від розвинених країн – престижність освіти. Тому частка витрат домогосподарств на освіту у витратах

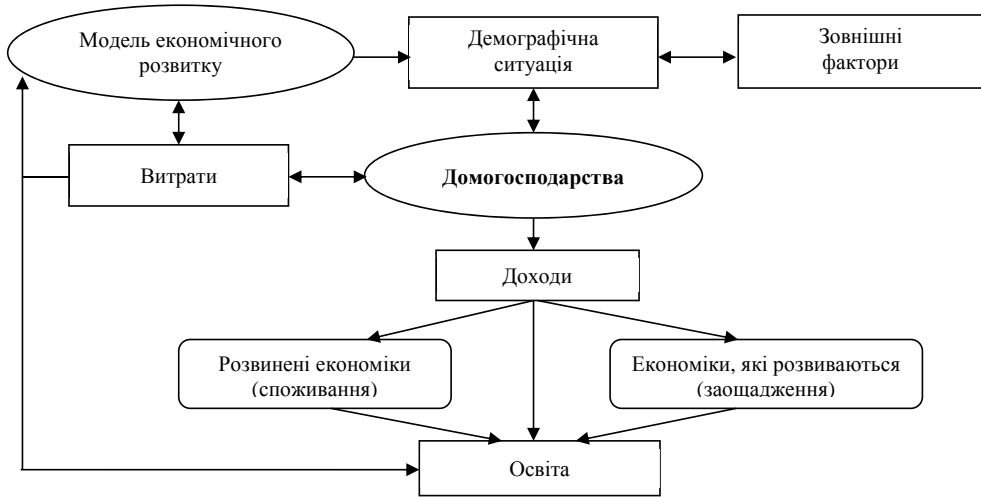

Рис. Взаємозв'язок факторів, які впливають на поведінку домогосподарств
Джерело: сформовано автором на основі [17; 19].

на кінцеве споживання в країнах, які розвиваються, вища, ніж у розвинених країнах. Однак здобувши освіту, кваліфіковані працівники країн, які розвиваються, перетворюються на трудових мігрантів, які затребувані на ринках праці розвинутих економік. Таким чином, розвинені країни, з одного боку, створюють імпульс для глобального розвитку світу, а з іншого – цей розвиток забезпечується за рахунок людського потенціалу, що формується в інших країнах, які при цьому втрачають модернізаційний потенціал.

Висновки

Проведене дослідження свідчить, що існують дві економічні моделі, які впливають з розбіжностей у розумінні добробуту домогосподарств. Перша модель властива розвиненим економікам і базується на парадигмі максимізації добробуту та характеризується високим рівнем споживання. Друга модель характерна для країн, що розвиваються, та базується на досягненні добробуту домогосподарств шляхом зростання соціального статусу, що досягається вищим освітнім рівнем. Однак внаслідок високої привабливості рівня життя у розвинених країнах трудові мігранти реалізують свій професійний потенціал на ринку праці інших країн, здобуваючи освіту на батьківщині.

Використання людського капіталу мігрантів призводить до суперечностей, які визначаються національними особливостями освітніх моделей. Наслідком стає зміна моделей господарської поведінки домогосподарств у сфері споживання. Через згадані суперечності у світі виник дисбаланс – країни з високими рівнем заощаджень домогосподарств є постачальниками людського капіталу та кредитором для розвинених країн, втрачаючи власний модернізаційний потенціал. Для нівелювання наслідків такого дисбалансу в Україні необхідно розробити та реалізувати державні програми, орієнтовані на створення сприятливих умов для кваліфікованих працівників з метою обмеження їхнього відтоку за межі країни.

Література

1. Бабій М. В. Адаптивна поведінка домогосподарств і ризики інституційних пасток в умовах трансформаційних процесів / М. В. Бабій // Бізнес Інформ. – 2016. – № 6. – С. 13-19.
2. Бурлуцький С. В. Система наукових принципів дослідження домогосподарства / С. В. Бурлуцький // Економічний простір. – 2014. – № 85. – С. 45-53.

3. Васи́лига Н. А. Сутність і функції домогосподарства як суб'єкта ринкових відносин / Н. А. Васи́лига // *Державне управління: теорія та практика*. – 2016. – № 1. – С. 84-94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-patp.academy.gov.ua/2016_1/9.pdf
4. Воробйов Ю. М. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : [монографія] / Ю. М. Воробйов, В. В. Ворошило. – Сімферополь : ВД «АРІАЛ», 2013. – 232 с.
5. Заїка А. М. Аналіз сучасних форм функціонування домогосподарств в Україні / А. М. Заїка // *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – 2016. – Вип. 6(2). – С. 117-121.
6. Закон України «Про Всеукраїнський перепис населення» від 19.10.2000 р. № 2058-III // Офіційний сайт Верховної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2058-14>
7. Загора О. І. Особливості розвитку та значення домогосподарства як суб'єкта економічної системи / О. І. Загора, Л. В. Ярема // *Агросвіт*. – 2016. – № 8. – С. 48-52.
8. Зухба О. Інноваційні ефекти діяльності домогосподарства / О. Зухба // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. – 2013. – Вип. 4. – С. 30-32.
9. Зухба О. М. Домогосподарство як інститут: функціональний аспект дослідження / О. М. Зухба // *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. – 2013. – № 1. – С. 102-106.
10. Економічна теорія : [навчальний посібник] / [Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, О. С. Марченкота ін.] ; за заг. ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2016. – 268 с.
11. Карпишин Н. Інвестиційна поведінка домогосподарств: світові моделі і національні особливості / Н. Карпишин // *Світ фінансів*. – 2015. – Вип. 4. – С. 138-151.
12. Котис Н. В. Оцінка інституційного забезпечення розвитку сектора домогосподарств / Н. В. Котис // *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – 2016. – Вип. 6(1). – С. 51-55.
13. Ревко А. М. Оцінка впливу витрат домогосподарств на якісний розвиток людського потенціалу регіону / А. М. Ревко // *Сталий розвиток економіки*. – 2015. – № 1. – С. 115–121.
14. Станкевич Ю. Ю. Методологічні особливості дослідження економічної природи домогосподарства в сучасних умовах / Ю. Ю. Станкевич // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. – 2015. – Вип. 2. – С. 74-80.
15. Шпак О. А. Модернізація у контексті сучасних дослідницьких підходів: теоретико-методологічний аналіз / О. А. Шпак // *Ефективність державного управління*. – 2013. – Вип. 36. – С. 120-126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efdu_2013_36_18.pdf.
16. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Alloa E. Redeemable Savings, or How to Become Ascetic through Consumption / E. Alloa // *SubStance*. – 2017. – Vol. 46. – Number 3. – Issue 144. – P. 3-15.
18. Edwards J. Consumer power and market control: Exploring consumer behaviour in affluent contexts (1946-1980) / J. Edwards // *European journal of the history of economic thought*. – 2014. – № 4. – P. 699–723.
19. Esenaliev D. Ethnicity and the distribution of welfare: Evidence from southern Kyrgyzstan / D. Esenaliev, S. Steiner // *Journal of comparative economics*. – 2014. – № 4. – P. 970-982.
20. MaDeuk-Sang Association between socio-economic status and oral-related quality of life for elderly people / MaDeuk-Sang // *Journal of Korean Academy of Oral Health*. – 2011. – № 3. – P. 297-305.
21. World Bank Open Data [Electronic resource]. – Access mode: <https://data.worldbank.org/indicator>.

УДК: 330.1:+65:339

О.Є. Денисов
кандидат економічних наук,
докторант
Університет економіки та права «КРОК»

Наукові підходи до дослідження концептів економічної безпеки галузі

У статті узагальнено базові наукові підходи до комплексного дослідження економічної безпеки галузі, трактування і аналізу економічної безпеки. Визначено передумови виникнення різних наукових напрямків, сфери й можливості їх практичного застосування. Запропоновано критерії правильного вибору методики. Для кожної із методик окреслені індикатори виміру рівня економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, галузь, суб'єкти економічної безпеки, наукові підходи.

О.Е. Денисов
кандидат экономических наук,
докторант
Университет экономики и права «КРОК»

Научные подходы к исследованию концептов экономической безопасности отрасли

В статье обобщены базовые научные подходы к комплексному исследованию экономической безопасности отрасли, трактовке и анализу экономической безопасности. Определены предпосылки возникновения различных научных направлений, сферы и возможности их практического применения. Предложены критерии правильного выбора методики, для каждой из методик определены индикаторы измерения уровня экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, отрасль, субъекты экономической безопасности, научные подходы.

O.Ye. Denysov
PhD in Economics,
Doctoral Candidate
“KROK” University

Scientific approaches to the study of the concepts of economic security industry

The article summarizes the methodical approaches to the interpretation and analysis of economic security, determines the preconditions for the emergence of various scientific branches, fields and possibilities of their practical application, proposes the criteria for the correct choice of methodology, indicators of measuring the level of economic security for each method are outlined.

Key words: economic security, industry, subjects of economic security, scientific approaches, concept.

Постановка проблеми

Концепція економічної безпеки (далі – ЕБ), її категорійний апарат й методологічна база дослідження за час існування безпекознавчого напрямку у економіці, трансформувалася із трактування ЕБ як стану захищеності від фізичних загроз, протиправних посягань, воєнних конфліктів, викрадення чи знищення матеріальних цінностей суб'єктів ЕБ – до її пояснення через динамічну комплексну модель. Яка, у свою чергу, охоплює всі напрямки функціонування суб'єктів ЕБ, внутрішні й зовнішні джерела формування загроз й більш широкий арсенал інструментів захисту від них. Комплексна природа ЕБ зумовила появу різних наукових підходів до вивчення механізмів її забезпечення. Вони і досі є дискусійними та потребують узгодження між собою, що і зумовило формулювання даної проблематики дослідження.

Систематизація та адаптація наукових підходів, серед яких: процесний, системний, інтеграційний, адміністративний, динамічний, кількісний, комплексний, нормативний, маркетинговий, поведінковий, відтворювальний, функціональний та ситуаційний – дозволить комплексно дослідити проблематику економічної безпеки галузі. Концептуальний аналіз існуючої наукової методології дає змогу запропонувати комплексне застосування базових наукових підходів до дослідження та формування економічної безпеки галузі як наукової категорії та розширення методичного апарату в розробці дієвого механізму забезпечення економічної безпеки галузі та підприємств що її формують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх публікацій з цієї проблематики свідчить про наявність значної кількості наукових праць із розбудови концептуальних засад функціонування систем економічної безпеки держави та підприємств, а також розробки наукових підходів й методологічних положень аналізу та оцінювання економічної безпеки, що досліджували у своїх працях: Алькема В. [14], Белокуров В. [1], Бендікова М. [2], Бінько І. [31], Власюк О. [26], Воронович Л. [27], Гейць М. [17], Захаров О. [8], Ілляшенко С. [9], Козаченко Г. [13], Колосов А. [27], Копитко М. [14], Корієнко А. [16], Клопов І. [10], Ковальов Д. [11], Корецький А. [15]. Лаптев С. [14], Олейніков Є. [33], Плетніков І. [12] Покропивний С. [19], Половнев К. [20], Сідак В. [14], Соколенко Т. [23], Сухоруков А. [24], Сухорукова Т. [11], Фоміна М. [29], Федосова О. [28], Харазішвілі Ю. [24]. Шамаєва Л. [30], Шликов В. [32], Шлемко В. [31] та інші.

Наукові підходи, такі як системний підхід, ресурсний підхід, конкурентний підхід, індикаторний (порогів) підхід, функціональний підхід, програмно-цільовий підхід та інші наукові підходи до вивчення категорії «економічної безпеки» на всіх її рівнях, досліджено у численних наукових працях. Так, концептуальні засади ресурсного підходу, що заснований на ефективності використання наявних та залучених матеріальних, фінансових, кадрових, інформаційних, енергетичних та інших видів ресурсів, як першооснови стабільного функціонування та розвитку, досліджено у працях Покропивного С. [19], Ілляшенка С. [9], Олейнікової Є. [33], Корієнка А. [16], Фоміної М. [29]. Ресурсно-функціональний підхід, що заснований на дослідженні економічної безпеки, за функціональними складовими передбачає розробку комплексу заходів із забезпечення економічної безпеки. Та з оцінюванням ефективності використання ресурсів за функціональними складовими економічної безпеки. Це було досліджено у працях Федосової О. [28], Клопова І. [10], Ковальова Д. [11], Плетнікова І. [12] Системний підхід, що розглядає економічну безпеку та її забезпечення як систему взаємопов'язаних

елементів, що взаємодіють і відповідно мають всі властивості системи, досліджено у працях Шликова В. [32], Бендікова М. [2], Сухорукової Т. [11], Колосова А., Воронович Л. [27], Власюка О. [26]. Індикаторний підхід щодо оцінки стану та рівня економічної безпеки на основі зіставлення значень показників індикаторів за складовими економічної безпеки розроблено у працях Сухорукова А. [24], Козаченко Г. [13], Шлемко В. [31], Бінько І. [31], Корецького А. [15]. Важливим є конкурентний підхід, відповідно до якого конкурентоздатність та наявність конкурентних переваг й здатність працювати у конкурентному середовищі є основою ключовою перевагою в забезпеченні економічної безпеки. Прихильниками конкурентного підходу є Соколенко Т. [23], Шамаєва Л. [30], Белокуров В. [1], Половнев К. [20]. Програмно-цільовий підхід, що розглядає економічну безпеку за окремими секторами: виробничим, фінансовим, логістичним, збутовим – розглянуто у працях Пірятінської І., Резнікова О., Ткаченко А. [18].

Аналіз останніх досліджень та публікацій дає можливість зробити висновок про те, що незважаючи на глибину та різноплановість проведених досліджень та сформованих наукових підходів, з погляду дослідження економічної безпеки галузі, жоден із даних підходів окремо не надає повного всебічного розуміння предмету дослідження. І тому, на нашу думку, доцільним є формування комплексу із систематизацією та адаптацією відповідних наукових підходів до дослідження економічної безпеки галузі в сучасних економічних умовах.

Невирішені раніше частини загальної проблем

Незважаючи на значну кількість публікації та досить глибокі та всеоб'ємні напрацювання у сфері безпекознавства на рівні держави та на рівні підприємства, мезорівень – рівень економічної безпеки галузі є фактично недослідженим. Відповідно з цим існує потреба у систематизації, адаптації та комплексному застосуванні різних наукових підходів до комплексного дослідження проблематики формування та забезпечення економічної безпеки галузі.

Формулювання цілей статті

Метою статті є опрацювання концептуальних засад комплексного застосування базових наукових підходів до дослідження економічної безпеки галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування категорійного апарату економічної безпеки галузі, розвиток методичних засад її діагностики, застосування комплексу механізмів забезпечення економічної безпеки – потребує застосування широкого кола наукових підходів. Рисунок ілюструє напрямки, що набули найбільшого визнання у безпекознавстві.

Адміністративний підхід до аналізу економічної безпеки галузі регламентує функції, права, обов'язки, нормативні параметри, витрати та взаємозв'язки елементів системи економічної безпеки. Забезпечення безпеки здійснюється шляхом впровадження означених елементів у відповідні нормативно-правові документи різного рівня (закони, кодекси, галузеві нормативно-правові акти, положення, накази, розпорядження, стандарти, інструкції підприємств та їх об'єднань).

Динамічний підхід у дослідженні економічної безпеки галузі передбачає розгляд об'єкта забезпечення у його діалектичному розвитку, що допомагає встановити причинно-наслідкові зв'язки та взаємозалежності. З цією метою застосовується ретроспективний аналіз динаміки розвитку галузі, її зовнішнього й конкурентного середовища, присутності на міжнародному ринку. Також, проводиться бенчмаркінг підприємств-лідерів галузі за параметрами стану та рівнем економічної безпеки у діапазоні від 5 до 10-15 років. На основі аналітичних

Рис. Наукові підходи до дослідження та формування економічної безпеки галузі
 Джерело: сформовано автором на основі [3, 4, 5 ,6, 7, 14, 17]

даних здійснюється моделювання різних параметрів економічної безпеки галузі. Застосування динамічного підходу тісно пов'язане з кількісним підходом.

Кількісний або математичний підхід застосовується в оцінці рівня економічної безпеки галузі у випадку можливості (наявності фактологічних даних про об'єкт дослідження) та за необхідності визначення стану та рівня економічної безпеки не лише на якісному, але й на кількісному рівні. Методологічною основою кількісного підходу є широкий спектр математичних, статистичних методів, інженерних розрахунків, економічного моделювання й інших економетричних методів та методик.

Інтеграційний підхід спрямовано на дослідження взаємозв'язків між окремими підсистемами та елементами різних систем в забезпеченні економічної безпеки галузі. Також, його скеровано на встановлення впливу стадії життєвого циклу галузі й ступеня вертикальної та горизонтальної інтеграції у забезпеченні економічної безпеки галузі. Інтеграційний підхід розглядає економічну безпеку на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях; визначає зв'язки, взаємозалежності та структурні елементи системи економічної безпеки галузі, способи взаємодії між елементами системи, а також механізми управління нею.

Застосування відтворювального підходу спрямоване на вивчення впливу інновацій, модернізації виробництв, підвищення якості виробництва та рівня конкурентоспроможності продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках – на рівень економічної безпеки галузі. Оскільки функція відтворення невід'ємно пов'язана із функцією оптимізації процесу виробництва, економне використання матеріальних та енергетичних ресурсів, структуризація технології виробництва призводить до зменшення витрат та собівартості виробленої продукції. Елементами відтворювального підходу в забезпеченні економічної безпеки галузі є: моделювання майбутньої відтвореної виробничої бази та порівняння з існуючою на етапі планування процесу оновлення; встановлення міри економії часу, що затрачається протягом життєвого циклу виробництва у галузі; визначення еко-

номії трудових ресурсів; визначення та моделювання зв'язку між процесами відтворення виробничих потужностей, оновленням асортименту продукції та впровадженням інноваційних розробок в середньо- та довгостроковій перспективах.

З погляду розбудови та функціонування системи економічної безпеки галузі та механізму її забезпечення, відтворювальний підхід спрямований на моделювання системи економічної безпеки підприємств галузі та їх об'єднання. Окрім того, відтворювальний підхід скерований на планове відтворення й модернізацію виробничих потужностей та інноваційної продукції, і внаслідок чого – сприяє забезпеченню економічної безпеки галузі та її підприємств.

Комплексний підхід дає змогу розгорнуто дослідити механізм забезпечення економічної безпеки галузі крізь призму складових економічної безпеки (фінансових, техніко-технологічних, інноваційних, інвестиційних, кадрових, внутрішньо-економічних, інформаційних, зовнішньоекономічних). А також дозволяє визначити етапи формування системи економічної безпеки, її структуру, методи, інструменти, засоби, нормативно-правове, інформаційно-аналітичне, матеріально-технічне забезпечення економічної безпеки.

Нормативний підхід передбачає визначення та встановлення певних нормативів, що використовуються при аналізі та оцінці стану й рівня економічної безпеки галузі. Таким чином, нормативний підхід пов'язаний з комплексним підходом та застосовується в поєднанні з ним. Він передбачає опрацювання індикаторів економічної безпеки; застосування математичних методів визначення їх оптимального рівня, граничних (критичних) значень задля створення бази порівняння фактичного показника з нормативним чи оптимальним.

Складові економічної безпеки галузі складаються з показників за всіма аспектами функціонування галузі. Поза тим, детермінують певні нормативи для функціональних підсистем підприємств: виробництва, логістики, маркетингу, зовнішньоекономічної діяльності, систем якості. Таке пояснення зумовлене тим фактом, що економічна безпека підприємства, як підсистема системи більш вищого порядку, аналізує показники, що формуються у різних функціональних сферах (підсистемах) діяльності галузі. Доцільно встановлювати нормативи на всіх функціональних та цільових підсистемах та їх найбільш важливих елементах наступного характеру, зокрема: 1) показники якості й ресурсомісткості продукції, якості та енерговитратності процесу виробництва; 2) індикатори організаційно-технічного рівня виробництва, ефективного використання ресурсів, нормативи трудовитрат, зовнішні та внутрішні екологічні нормативи; 3) норми якості обліку та контролю, рентабельності, частки та обсягу зовнішнього та внутрішнього ринку.

Маркетинговий підхід у забезпеченні економічної безпеки заснований на взаємозв'язку економічної безпеки галузі з рівнем її конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках. Він базується на фундації та формуванні нової парадигми, відповідно до якої високий рівень конкурентоспроможності галузі та її продукції на внутрішньому, а особливо на зовнішньому ринках, сприяє зростанню рівня економічної безпеки галузі. За даним науковим підходом пріоритетами маркетингової стратегії в забезпеченні економічної безпеки галузі є:

- по-перше, підвищення якості продукту виробництва, приведення його у відповідність до потреб споживачів та попиту на внутрішньому й зовнішньому ринках;
- по-друге, економія ресурсів на виробництво продукції за рахунок вдосконалення споживчих характеристик, оптимізація процесу виробництва та застосованих технологій;

- по-третє, підвищення якості виробництва внаслідок впровадження сучасних систем контролю якості продукції, систем управління, інноваційних технологій виробництва;

- по-четверте, управління життєвим циклом продукції, стандартизація та сертифікація відповідно до міжнародних стандартів.

Процесний підхід до забезпечення економічної безпеки розглядає всі процеси управління економічною безпекою як загальну суму всіх взаємопов'язаних функцій управління, що безперервно взаємодіють між собою. Варто зазначити, що процесний підхід розглядає заходи із забезпечення економічної безпеки на рівні структури бізнес-процесів та одиниць-бізнес процесів. Реалізація основних та допоміжних бізнес-процесів вимагає від власників та виконавців процесу інформаційного, ресурсного, нормативно-правового забезпечення, а також результат на виході процесу.

Процесний підхід передбачає послідовне, логічне виконання всіх дій із забезпечення економічної безпеки як сукупності всіх бізнес-процесів, кожен з яких має вхідну інформацію у різній її формі. Отримані дані, що в результаті процесу обробляються, видозмінюються та мають вихідну інформацію, що є вхідною для бізнес-процесу наступного рівня обробки. Всі процеси за характером виконання є послідовними або паралельними. Таким чином, моделюються правильні бізнес-процеси із забезпечення економічної безпеки на всіх її рівнях.

Системний підхід формує системне розуміння економічної безпеки галузі, механізму її забезпечення як системи взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють між собою, з метою забезпечення належного рівня економічної безпеки. Системний підхід передбачає формування концепції, стратегії забезпечення економічної безпеки. Таких принципів, на яких буде будуватися система, функцій її управління, елементи управління, організаційні структури, механізми забезпечення економічної безпеки та методи заходів й засобів її реалізації. Також, для забезпечення відповідного функціонування системного підходу чільне місце належить адекватним механізмам контролю та моніторингу за станом та рівнем економічної безпеки галузі як об'єднання підприємств.

Функціональний підхід розкриває функціональні особливості економічної безпеки, як підсистеми загальної системи, на різних рівнях її функціонування. Так, із застосуванням функціонального підходу можна дослідити ієрархію розвитку економічної безпеки за основними її рівнями. Економічна безпека формується та забезпечується через взаємодію певних функціональних складових (фінансової, інноваційної, виробничої, кадрової, інформаційної та інших), які відображають стан та рівень безпеки тієї чи іншої функціональної підсистеми: маркетингової, виробництва, планування, інноваційного розвитку, зовнішньоекономічної діяльності та інших. За даним підходом, забезпечення економічної безпеки полягає у максимально ефективній реалізації всіх необхідних управлінських функцій та ефективної взаємодії функціональних підрозділів із забезпечення економічної безпеки. Ще одним аспектом функціонального підходу є формування та ефективне застосування основних функцій управління системою економічної безпеки, як загальних функцій управління. Насамперед, це стосується мікрорівня окремих підприємств, на яких визначена та сформована структура управління – служба економічної безпеки, що забезпечує реалізацію відповідних функцій.

Поведінковий підхід у забезпеченні економічної безпеки галузі застосовується за формування механізму забезпечення економічної безпеки – а саме соціально-психологічних, адміністративних, ідеологічних методів. Дані методи

спрямовані на підвищення рівня економічної безпеки на її мікрорівні. Необхідно зауважити, що його концептуальною основою є розуміння та моделювання ситуацій та поведінки людини: працівника, суб'єкта економічної безпеки, контрагента в різних ситуаціях, пов'язаних із економічною безпекою та відповідною сферою їх функціональних обов'язків.

Ситуаційний або імовірнісний підхід заснований на застосуванні методів та засобів із забезпечення економічної безпеки, що мають як жорстко регламентований та уніфікований характер, так і креативні моделі та методи, залежно від ситуації що склалася, а також стратегічної та тактичної необхідності. Імовірнісний метод спрямований на врахування духовних, культурних, релігійних, національно-етнічних, регіональних аспектів у забезпеченні економічної безпеки галузі. Розвиток економічної безпеки як науки потребує створення інноваційних моделей та методів забезпечення економічної безпеки галузі.

Висновки

Розглянуто наукові підходи до вивчення ЕБ, які виникли через різну і багаторівневу природу самих суб'єктів ЕБ, різноманітність напрямків забезпечення ЕБ, а також через цілі та об'єкти захисту. Застосування зазначених наукових підходів дозволяє сформуванню наукової теоретико-методологічної основи в дослідженні загроз економічній безпеці на її мезорівні. Окрім того, дає змогу визначити складові економічної безпеки галузі та показники що її формують, адаптувати провідні сучасні методи та моделі з метою забезпечення економічної безпеки галузі та сформуванню методичні основи та дієвий механізм забезпечення економічної безпеки галузі. Вибір підходу повинен, перш за все, відповідати поставленим аналітичним завданням, забезпечуватися кадровими та фінансовими ресурсами, адекватно відображати економічну дійсність, найбільш точно ідентифікувати спектр ключових загроз суб'єктам ЕБ.

Література:

1. Белокуров В. В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / В. В. Белокуров. – Режим доступа : <http://www.safetyfactor.ru> – 20.01.2005.
2. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / М. А. Бендиктов // Консультант директора. – 2010. – № 2. – С. 7–13. 10.
3. Ватаманюк З. Вступ до економічної теорії / [З. Ватаманюк, О. Ватаманюк, С. Панчишин]. – Частина 1. – Львів: Новий Світ – 2000, 2005. – 352 с.
4. Герасимов В. Г. Экономическая система: генезис, структура, развитие науки / В. Г. Герасимов. – М. : Наука, 1991. – 304 с.
5. Гиг Дж. Ван. Прикладная общая теория систем / Гиг Дж. Ван; (пер. с англ.). – М. : Мир, 1981. – 733 с.
6. Економічна теорія: політична економія / [за заг. ред. С. І. Юрія]. – К. : Кондор, 2009. – 604 с.
7. Економічний словник-довідник / [за ред. С.В. Мочерного]. – К. : «Femina», 1995. – 88 с.
8. Захаров О. І. Концептуальні основи системи економічної безпеки / О. І. Захаров // [колективна монографія «Організаційно-економічний механізм протидії злочинам в економічній сфері»]. – Черкаси: ПП Чабаненко, 2016. – С. 55-74
9. Ільяшенко, С. М. Складові економічної безпеки підприємства і підходи до їх оцінки [Текст] / С. М. Ільяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12–19.
10. Клопов, І. О. Управління економічною безпекою промислового підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www/URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/eco_2011_1/2011_1/043-52.pdf
11. Ковалёв Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалёв, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 2004. – № 10. – С. 48–52.

12. Ковальов, Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства [Текст] / Д. Ковальов, І. Плетнікова // Економіка України. – 2000. – № 4. – С. 35–40. 20. Osberg, L. New estimates of the index of economic.

13. Козаченко Г. В. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения : монографія / [Г. В. Козаченко, В. П. Пономарев, О. М. Ляшенко]. – К. : Либра, 2003. – 280 с.

14. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: монографія / [С. М. Лаптев, В. Г. Алькема, В. С. Сідак, М. І. Копитко]; за ред. Копитко М. І. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 508 с.

15. Корецький А. І. Пріоритети інноваційного розвитку економіки України: наукометричний аспект : [монографія] / А. І. Корецький. – К. : ТОВ «ДКС центр», 2017. – 160 с.

16. Корієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук. : спец. 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва / А. В. Корієнко. – К., 2000. – 19 с.

17. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія] / за ред. В. М. Гейця. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

18. Пірятінська, І. В. Систематизація підходів до оцінки економічної безпеки будівельних підприємств [Текст]: наук.-техн. зб. / І. В. Пірятінська // Комунальне господарство міст. — 2013. — № 106. — С. 266–271.

19. Покропивний, С. Ф. Економіка підприємства [Текст]: підручник / С. Ф. Покропивного. — К. : КНЕУ, 2001. — 526 с.

20. Половнев К. С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук. / К. С. Половнев. – Екатеринбург, 2002. – 34 с.

21. Раздина Е. В. Экономическая безопасность (сущность и тенденции развития) : дис... канд. экон. наук. : 08.00.01 / Елена Викторовна Раздина. – М., 1998. – 164 с.

22. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. М. Гець, Е.М. Кужель, О. В. Лібанова та ін.] – К., Держкомпідприємство, 2008. – 226 с.

23. Соколенко Т. М. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки : матеріали VII міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. [«Сучасна наука XXI століття»], (Київ, 19-21 травня 2011 р.). – [Електронний ресурс] / Т. М. Соколенко. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kand-ped-nsokolenko-tm-ekonomichna-bezpeka-pidприємства-v-umovah-tranzitivnoyi-ekonomiki>.

24. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №3 (28). – С. 5-15.

25. Сухорукова Т. Индикаторы ресурсной безопасности предприятия / Т. Сухорукова // Бизнес Информ. – 1998. – № 6. – С. 44-47.

26. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк // Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с. – Бібліогр. : С. 43-46.

27. Управління фінансово-економічною безпекою : [навч. посібник] / [О. А. Кириченко, П. Я. Пригунов, Л. В. Гнилицька та ін.]. – К. : Дорадо – Друк, 2010. – 480 с.

28. Федосова, О. В. Визначення рівня економічної безпеки будівельного підприємства на основі економетричних моделей [Текст] : зб. наук. пр. / О. В. Федосова, О. О. Молодід, С. А. Теренчук // Управління розвитком складних систем. — 2011. — № 5. — С. 117–119.

29. Фоміна М. В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика : [монографія] / М. В. Фоміна. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 140 с.

30. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра. екон. наук / Л. Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39 с.

31. Шлемко, В. Т. Економічна безпека України: сутність і на прямики забезпечення [Текст] : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько // Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 1997. – 143 с.

32. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В. В. Шлыков. – СПб: Алтея, 1999. – 315 с.

33. Экономическая и национальная безопасность : [учебник] ; под ред. Е. А. Олейникова. – М. : «Экзамен», 2005. – 768 с.

УДК 338.242.4(477)

К.Ф. Захарова
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права «КРОК»

Пріоритети антикартельного регулювання в Україні

В роботі досліджено можливість впровадження економетричного інструментарію в практику антимонопольних органів з метою виявлення цінових змов. Проаналізовано комплекс діючих інструментів виявлення та запобігання картелізації національної економіки у формі цінових змов у практиці вітчизняних антимонопольних органів та запропоновано комплекс пропозицій щодо їх вдосконалення. Також запропоновано шляхи впровадження економіко-правових методів протидії картелізації в практику Антимонопольного комітету України з метою підвищення ефективності процедури виявлення та доведення факту існування картельної змови.

Ключові слова: антимонопольна політика, пріоритети антикартельного регулювання, інтегральний показник макроекономічної стабільності, індекси картелізації, матриця парних кореляцій макроекономічних індикаторів та індикаторів концентрації ринків.

К.Ф. Захарова
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права «КРОК»

Приоритеты антикартельного регулирования в Украине

В работе исследована возможность внедрения эконометрического инструментария в практику антимонопольных органов с целью выявления ценовых сговоров. Проанализирован комплекс действующих инструментов выявления и предотвращения картеллизации национальной экономики в форме ценовых сговоров в практике отечественных антимонопольных органов и предложен комплекс предложений по их усовершенствованию. Предложены пути внедрения экономико-правовых методов противодействия картеллизации в практику Антимонопольного комитета Украины с целью повышения эффективности процедуры выявления и доказательства факта существования картельного сговора.

Ключевые слова: антимонопольная политика, приоритеты антикартельного регулирования, интегральный показатель макроекономической стабильности, индексы картеллизации, матрица парных корреляций макроекономических индикаторов и индикаторов концентрации рынков.

K.F. Zakharova
PhD in Economics, Associate Professor,
Economic Theory Department,
“KROK” University

Priorities of Anti-Cartel Regulation in Ukraine

In this paper, the possibility of introducing econometric tools into the practice of antitrust authorities in order to identify price conspiracies is investigated. The complex of active tools

for detecting and preventing national economy cartelization in the form of price conspiracies in the practice of domestic antimonopoly authorities has been analyzed and a set of proposals for their improvement has been proposed. The ways of implementation of economic and legal methods of counteracting cartelization in the practice of the Antimonopoly Committee of Ukraine are proposed in order to increase the effectiveness of the procedure for detecting and proving the existence of a cartel conspiracy.

Keywords: *antimonopoly policy, priorities of anti-cartel regulation, integral indicator of macroeconomic stability, indexes of cartelization, matrix of pair correlations of macroeconomic indicators and indicators of concentration of markets.*

Постановка проблеми

Нагальність проблеми визначення пріоритетів трансформації антимонопольного регулювання обґрунтована важливістю забезпечення макроекономічної стабільності. Ця трансформація передбачає визначення цілей антимонопольної політики, що мають першочергове значення.

Існує, як мінімум, два шляхи визначення першочерговості цілей:

- за допомогою контент-аналізу текстів нормативних актів, документів, які відображають результати досліджень аналітичних агенцій, окремих дослідників;
- на основі економетричних досліджень.

Сучасні способи державного втручання в ринкові механізми мають завдання щодо забезпечення поєднання інтересів держави, споживачів та виробників. Вони мають сприяти обмеженню монополізму та забезпечувати макроекономічну стабільність. Проте, на тлі цінових стрибків, внаслідок картелізації національної економіки та порушення чесних правил конкурентної боротьби, вимагають пошуку нових методів підвищення ефективності системи національного антикартельного регулювання. Зокрема, в частині виявлення цінових змов на ринках товарів та послуг, досягнення оптимального співвідношення формально-юридичних та економіко-аналітичних інструментів захисту економічної конкуренції.

Системність і своєчасність виступають вирішальними в реалізації антикартельного регулювання. Саме системності та своєчасності бракує вітчизняним органам антимонопольного регулювання. Тому, інструментарій виявлення цінових змов постає актуальною науковою та прикладною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Переважна більшість робіт, присвячених дослідженню проблеми виявлення та доведення існування факту картельної змови, наголошує на необхідності вивчення координаційної здатності олігополістів та необхідності отримання прямих доказів існування картельної змови за допомогою правових методів [4; 8].

Але зловживання в аналізі основних причин утворення картельної змови тим твердженням, що будь-яка взаємодія між суб'єктами господарювання на олігопольному ринку – завжди змова [3], має наслідком реальне зниження ефективності в роботі антимонопольних органів під час формування доказової бази для доведення факту існування картелю.

Деякі науковці наголошують на обов'язковій присутності різноманітних форм прихованої взаємодії між основними суб'єктами господарювання в умовах олігополії та на тому, що на олігопольному ринку завжди «автоматично» необхідно шукати картель через те, що частки ринку стабільні та присутній прямий обмін комерційною інформацією. І це вже не виправдовується [1; 8, с. 42]. Подібні твердження в рамках теорії галузевих ринків на сьогодні не завжди актуальні, і подібна позиція призводить до помилок правозастосування, поступово зменшуючи ефективність антимонопольно-конкурентної політики загалом.

За умов порушення основних параметрів макроекономічної стабільності, координата економічної поведінки фірм не завжди переслідує спотворення конкуренції. Хоча й має спільні риси із антиконкурентними узгодженими діями. Через недостатню ефективність правових методів виявлення картельної змови, коректна ідентифікація картелю в практиці вітчизняних антимонопольних органів не завжди є можливою. Частота та кількість оскаржень рішень Антимонопольного комітету щодо визнання дій суб'єктів господарювання антиконкурентними відповідно до чинного законодавства переконливо свідчить про необхідність імплементації економічних інструментів до алгоритму виявлення та доведення факту змови [5].

Невирішені раніше частин загальної проблеми

На нашу думку, для визначення пріоритетів системи антимонопольного регулювання, а саме антикартельного регулювання, доцільно використовувати моделювання макроекономічних наслідків картелізації.

На початковому етапі моделювання й прогнозування наслідків картелізації національної економіки необхідно виявити перелік факторів, що спричиняють найбільший вплив на інтегральний показник макроекономічної стабільності.

Формулювання цілей статті

Метою даного дослідження є аналіз комплексу діючих інструментів виявлення та доведення факту існування картельної змови на ринку в практиці антимонопольного регулювання. А також формулювання пропозицій щодо вдосконалення діючих інструментів з метою усунення наслідків картелізації національної економіки та забезпечення макроекономічної стабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження

При визначенні залежності основного результативного показника – інтегрального показника макроекономічної стабільності від індексів картелізації, необхідно здійснити факторний аналіз статистичних даних, які характеризують різні сторони розвитку національної економіки. Мета цього аналізу – оцінити залежність інтегрального показника макроекономічної стабільності від показників картелізації національної економіки.

Нами здійснено формалізацію тенденцій картелізації національної економіки в період з 2002 по 2015 рр. Предметом дослідження виступили наступні показники макроекономічної стабільності:

- індекс фізичного обсягу ВВП, індекс фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу;
- індекс промислової продукції;
- індекс цін виробників промислової продукції у 2000-2015 рр.;
- індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції.

Нами проаналізовано залежність вказаних показників макроекономічної стабільності від показників картелізації, що забезпечило основу для побудови матриці парних кореляцій.

Матриця парних кореляцій – це елемент економічного інструментарію, який дозволяє на початковому етапі дослідження здійснити оцінку взаємозв'язку між показниками картелізації національної економіки й показниками макроекономічної стабільності.

Аналіз кореляційних матриць, що є важливим підготовчим етапом моделювання, спрямований на таке: виявити показники із найбільшими кореляційними залежностями в межах блоку макроекономічних показників, що дозволяє виділити найкращі (серед аналогічних) показники для побудови моделі; виявити показ-

ники з найбільшими кореляційними залежностями із показниками інших блоків з метою подальшого моделювання зв'язків [7, с. 214].

У матриці кореляцій блоку макроекономічних показників (додаток А) відображено парні кореляції між 33 показниками в період з 2000 по 2014 рік. У складі показників зі значними залежностями, ми виділили з матриці кореляцій групи аналогічних показників з високими кореляціями всередині групи, а саме:

- між показниками часток підприємств (які діяли на ринках з конкурентною структурою), в загальному обсязі реалізованої продукції й індексом споживчих цін на продукти харчування і безалкогольні напої;
- між показниками часток підприємств, які діяли на ринках з ознаками домінування й індексами обсягу ВВП та індексами промислового виробництва (індексу фізичного обсягу ВВП з розрахунку на одну особу);
- кореляціями між показниками частки підприємств, які діяли на ринках з ознаками домінування й індексами обсягу ВВП та промислового виробництва.

Динаміку проаналізованих часток ринків подано на рис. 1.

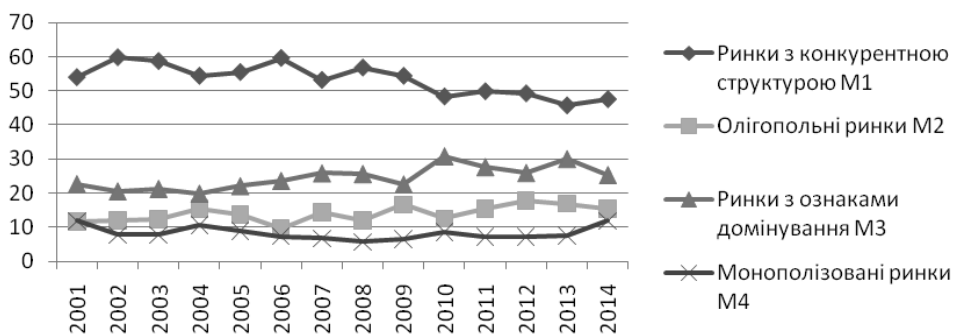

Рис. 1. Динаміка часток ринків в українській економіці

Джерело: складено автором

Дані рис. 1 дають змогу прослідкувати зміни кількісного індикатора картелізації ринків, який характеризується зростанням частки підприємств на ринку з ознаками домінування (М3).

Скорочення частки підприємств на ринках з конкурентною структурою (М1) може свідчити про прояв монополізації ринку. Це, у свою чергу, може відбуватися через зменшення показників олігополізації (М2), картелізації (М3), та монополізації (М4).

Через очевидний тренд зростання частки «олігопольних ринків» та «ринків з ознаками домінування», що демонструють дані рис. 1, саме олігопольні ринки, а не монопольні, мають бути об'єктом більш виваженого державного регулювання. Частка «монопольних ринків» більшою мірою демонструє коливальний тренд, який проілюстровано на рис. 2.

Олігопольний ринок характеризується сприятливістю до утворення картелю через стратегічну взаємодію основних його учасників та особливостей цінового паралелізму між ними.

Матриця парних кореляцій макроекономічних показників та показників картелізації ринків дає змогу засвідчити факт існування щільного зв'язку між наступними показниками картелізації ринків, а саме: між частками підприємств на ринку з ознаками домінування (М3) та загальним індексом зміни цін. Витяг з загальної матриці парних кореляцій подано у вигляді таблиці 1.

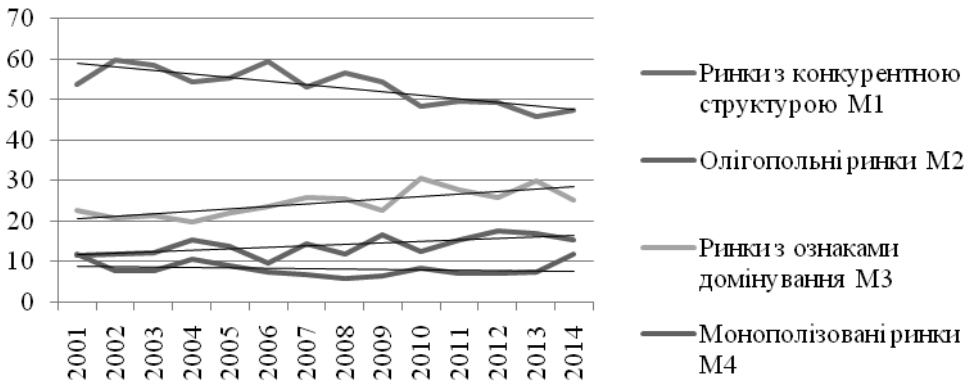

Рис. 2. Динаміка часток ринків в українській економіці

Джерело: узагальнено автором за даними Антимонопольного комітету України

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції показників часток ринків з індексом споживчих цін за 2000–2015 рр.

Показники	Індекс споживчих цін на товари та продукти харчування, а також безалкогольні напої, у 2002-2015 рр. (до попереднього року; %), CPI
Частка ринків з конкурентною структурою, (M1)	0,84
Частка олігопольних ринків, (M2)	-0,69
Частка ринків з ознаками домінування, (M3)	-0,50
Частка монополізованих ринків, (M4)	-0,22

Джерело: узагальнено автором за даними Антимонопольного комітету України

Дані таблиці 1 інтерпретовані наступним чином:

- мав місце щільний зв'язок між: а) часткою ринків з конкурентною структурою (M1) й індексом споживчих цін (CPI), про це свідчить коефіцієнт – 0,84; б) часткою олігопольних ринків (M2) й індексом споживчих цін (CPI), про що свідчить коефіцієнт – 0,69;

- не був щільним зв'язок між часткою ринків з ознаками домінування (M3) та індексом споживчих цін (CPI), проте він виявився помітним, за індексом кореляції – 0,5;

- значення коефіцієнтів кореляції, переважно суперечать теорії, засвідчуючи той факт, що при зростанні частки ринків з неконкурентною структурою M2, M3, M4, загальний рівень цін став меншим. Результати кореляційного аналізу між індексом фізичного обсягу ВВП з розрахунку на одну особу та показниками часток підприємств на ринках з різним рівнем монополізації в період з 2000 по 2015 рік, подано у табл. 2.

З результатів розрахунків, поданих у таблиці 2, впливає таке:

- існував щільний зв'язок між часткою ринків з ознаками домінування (M3) з індексом фізичного обсягу ВВП з розрахунку на одну особу (GDP_C), про що свідчить коефіцієнт кореляції 0,59 та (GDP_C); та часткою олігопольних ринків (M2) з індексом фізичного обсягу ВВП з розрахунку на одну особу (GDP_C), про що свідчить коефіцієнт кореляції – 0,44;

- зв'язок між часткою конкурентних ринків (M1) та індексом фізичного об-

Таблиця 2

**Коефіцієнти кореляції показників часток ринків
з індексом фізичного обсягу ВВП на одну особу за 2000-2015 рр.**

Показники	Індекси фізичного обсягу ВВП з розрахунку на одну особу (відсотків до попереднього року), (GDP_C)
Частка ринків з конкурентною структурою, (M1)	-0,06
Частка олігопольних ринків, (M2)	-0,44
Частка ринків з ознаками домінування, (M3)	0,59
Частка монополізованих ринків, (M4)	-0,22

Джерело: узагальнено автором за даними Антимонопольного комітету України

сягу ВВП з розрахунку на одну особу (GDP_C) виявився відсутнім, що засвідчує дуже низький коефіцієнт кореляції – 0,06;

- те, що характер зв'язку між часткою олігопольних ринків (M2) та індексом фізичного обсягу ВВП з розрахунку на одну особу (GDP_C) відповідає теоретичному припущенню про негативний вплив обмеження конкуренції на результат виробництва: коефіцієнт кореляції від'ємний, натомість, характер зв'язку між часткою ринків з ознаками домінування (M3) з індексом фізичного обсягу ВВП з розрахунку на одну особу (GDP_C) суперечить вищезгаданому теоретичному припущенню.

З метою визначення залежності макроекономічної стабільності від рівня картелізації національної економіки, на нашу думку, доцільно використовувати наступний макроекономічний індикатор – частка 10, 20, 50, 100 найбільших підприємств виробленої продукції загалом. Тенденція зростання часток найбільших підприємств у промисловості України, позначених як P10, P20, P50, P100 в 2000-2013 роках характеризується позитивною динамікою.

В таблиці 3 подано дані щодо динаміки цих часток.

Таблиця 3

**Динаміка часток найбільших підприємств
у промисловому виробництві України у 2000-2013 роках¹**

Роки	Частки найбільших підприємств у промисловому виробництві			
	10	20	50	100
1	2	3	4	5
2000	22.3	30	42.3	51.1
2002	18.8	26.5	38.4	47.8
2003	19.3	26.6	40	50.4
2004	20.9	29.5	41.9	52.7
2005	20.3	29.2	41.3	51.9
2006	23.5	31.8	43.2	51.9
2007	19.7	27.8	40.9	51.8
2008	19.2	28.6	42.9	54.5

¹ За даними Антимонопольного комітету України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/>

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
2009	17.7	26.2	40.2	51.6
2010	20.3	30	44	55.4
2011	23.1	33	46.8	57.7
2012	22	32.7	47.5	58.5
2013	24.4	36.5	51.9	62.3

Джерело: узагальнено автором за даними Державного комітету статистики

Дані таблиці 3 показують наступну динаміку часток найбільших підприємств промисловості України:

- очевидним є тенденція зростання частки 50 та 100 найбільших підприємств промисловості України;
- частка десяти (P10) та двадцяти (P20) найбільших підприємств промисловості України має тенденцію до зменшення.

Частки найбільших підприємств у практиці антимонопольних органів використовуються як показники економічної концентрації. Статистичні показники концентрації подано у таблиці 4.

Таблиця 4

**Статистичні характеристики рівнів концентрації
виробництва у промисловості України у 2000-2013 роках²**

Показники найбільших підприємств промисловості України	Найбільші підприємства			
	P10	P20	P50	P100
Середнє значення	20.8	29.8	42.9	53.4
Медіани значення	20.3	29.4	42.1	51.9
Стандартне відхилення	1.96	2.90	3.64	3.94

Джерело: узагальнено автором за даними Антимонопольного комітету України

Зв'язок між середнім значенням рівня концентрації та кількістю підприємств аналізується як залежність та найкраще визначається логарифмічною функцією, що засвідчує нелінійний характер зв'язку. За даними таблиці 4, можемо оцінити кількість підприємств, що відповідають отриманій логарифмічній залежності, якщо прийняти $Y=100$. Оціночне значення складає:

$$x = \exp\left(\frac{100 + 12,241}{14,177}\right) = 2744 \text{ (підприємств)}, \quad (1)$$

Фактична кількість промислових підприємств виявляється більшою за отримане значення понад 20 разів. Відповідно, маємо змогу фіксувати високу залежність виробництва від великих підприємств. Незначне відхилення медіани від середнього значення часток підприємств також є показовим, адже медіана може відображати неекономічні тенденції та «аномальні» відхилення в динаміці. Можна зробити припущення, що рівень економічної концентрації суттєво залежить від економічної ситуації в країні та зворотно впливає на неї. Це підтверджує стабільність рівня стандартного відхилення в межах 9%.

² За даними Антимонопольного комітету України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/>

Лінії трендів часток найбільших підприємств і відповідні рівняння представлено на рис. 3.

Графіки на рис. 3 ілюструють те, що:

- проаналізовані частки підприємств виявляють тенденцію до зростання частки десяти найбільших підприємств;

- частка 20 найбільших підприємств виявляє більш чітку, ніж P10, тенденцію до зростання за лінійним трендом; відбувається зростання на 0,5% на рік. Але низький рівень статистичної якості та лінійної і експоненційної залежності обмежує можливості використання отриманого рівняння в подальшому аналізі;

- частка 50 найбільших підприємств демонструє поступове зростання за лінійним трендом, що відбувається на 0,7% на рік з достатнім показником якості рівняння $R^2=0,61$;

- частка 100 найбільших підприємств виявляє поступове зростання за лінійним трендом на 0,9% на рік, із високим показником якості рівняння $R^2 = 0,76$.

Існує можливість аналізу процесу економічної концентрації за впливом на зміну загального рівня цін індексів цін реалізації продукції рослинництва й тваринництва (позначені AGR_P1 ТА AGR_P2). Найвагомішими, відповідно до матриці парних кореляцій, є зв'язки між показниками картелізації P10, P20, P50, P100, з одного боку, й середніми цінами реалізації стратегічних товарів українського експорту, а саме – зернових та олійних культур, – з іншого (табл. 5).

Дані таблиці 5 свідчать про:

- пряму залежність з високою щільністю зв'язку між часткою найбільших підприємств P10, P20, P50, P100 й середніми цінами реалізації продукції в сільському господарстві;

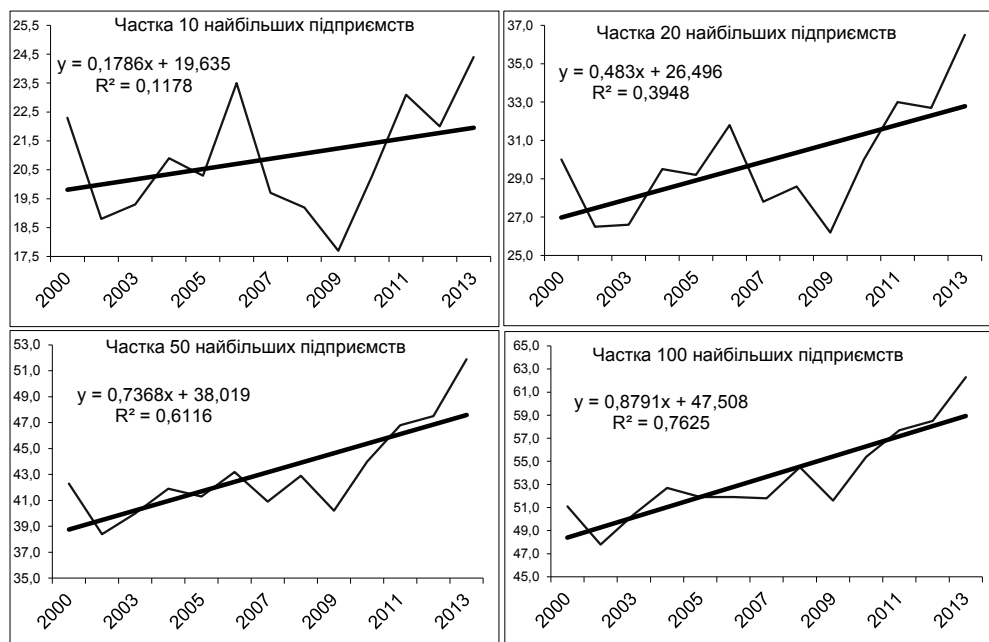

Рис. 3. Частки найбільших підприємств у загальному обсязі виробленої продукції в період 2000-2013 рр.

Джерело: розроблено автором

Коефіцієнти кореляції показників часток найбільших підприємств між цінами та рентабельністю за 2000-2013 рр.

Показники підприємств	Середні ціни реалізації продукції сільського господарства (зернові культури), грн за т, (AGR_P1)	Середні ціни реалізації продукції сільського господарства (олійні культури), грн за т, (AGR_P2)	Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства
Частка найбільших 10 підприємств в обсязі виробленої продукції, % (P10)	0,74	0,73	0,32
Частка найбільших 20 підприємств в обсязі виробленої продукції, % (P20)	0,78	0,77	0,27
Частка найбільших 50 підприємств в обсязі виробленої продукції, % (P50)	0,78	0,77	0,22
Частка найбільших 100 підприємств в обсязі виробленої продукції, % (P100)	0,78	0,77	0,23

Джерело: розраховано автором

- пряму залежність з невисокою щільністю зв'язку між часткою найбільших підприємств P10, P20, P50, P100 та показником рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції. Це – аргумент на користь доцільності оцінювання наслідків картелізації національної економіки за показниками зміни загального рівня цін.

Передмодельний аналіз засвідчує існування зв'язків між показниками картелізації та деякими макроекономічними показниками. Існує певна складність у визначенні того, що є причиною, а що – є наслідком: картелізація національної економіки погіршує показники макроекономічної стабільності чи макроекономічна нестабільність спричиняє зміни в умовах конкуренції та стимулює антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання.

Матриця парних кореляцій макроекономічних індикаторів та індикаторів концентрації ринків дозволяє стверджувати, що досліджувані показники безумовно є корельованими та такими, що їх не можна абсолютно всі включати до моделі. Проте, вони можуть бути факторами або результатами. Мова йде про показники частки підприємств, які діяли на ринках певних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції, частки підприємств на ринку з ознаками домінування, індекс оцінки обсягу ВВП та промислового виробництва, виробництва електроенергії, індекс споживчих цін на товари та послуги, індекс цін реалізації продукції розливання, індекс цін реалізації продукції тваринництва.

Застосуванням економетричного інструментарію, а саме – рівнянь часового тренду часток найбільших підприємств в обсязі виробленої продукції (P10, P20, P50 і P100), нами було виявлено тенденцію, яка засвідчує факт поглиблення картелізації національної економіки. Так, зміна частки найбільших підприємств описується рівняннями:

$$P10 = 19.68 + 0.1532 * T; R^2 = 0,11, DW = 1,31, Prob(t_{stat}) = 0,2527 \quad (2)$$

$$P20 = 26.66 + 0.4167 * T; R^2 = 0,36, DW = 1,13, Prob(t_{stat}) = 0,0228 \quad (3)$$

$$P50 = 37.87 + 0.675 * T; R^2 = 0,6, DW = 1,02, Prob(t_{stat}) = 0,0011 \quad (4)$$

$$P100 = 47.51 + 0.8791 * T; R^2 = 0,76, DW = 1,2, Prob(t_{stat}) = 0,0001 \quad (5)$$

Рівняння 5 вказує на те, що частка 100 найбільших вітчизняних підприємств у загальному обсязі виробленої продукції в середньому за період 2000-2014 рр. щорічно зростала на 0,9 % на рік.

Здебільшого, щорічне зростання кількості ринків з високим рівнем економічної концентрації в українській економіці пояснюється прагненням основних гравців ринків узгоджувати свої дії задля фіксації цін, обмеження пропозиції та отримання надприбутків. На тлі галопуючої інфляції та значної девальвації гривні є висока ймовірність того, що картелізація і надалі впевнено обмежуватиме обсяги національного виробництва.

Здійснивши аналіз практики розслідувань справ про картелі Антимонопольного комітету України (табл. 6), ми робимо висновок про те, що основні зусилля АМКУ в аналізованому періоді спрямовувалися передусім на категорію P10 та P20 та меншою мірою на P50 та P100. На нашу думку, увага АМКУ мала бути пильнішою та більшою мірою, з огляду на макроекономічну дестабілізацію, спрямована інакше: на показники P100 та P50.

Таблиця 6

Динаміка виявлених АМКУ картельних змов у галузях з найбільшою часткою 10-20 підприємств

Галузь	Кількість картельних змов, % загальної кількості порушень						
	2000	2004	2007	2010	2013	2014	2015
Машинобудування	6	34	22	38	89	103	139
Хімічна промисловість	3	17	33	66	67	69	71
Металургія	1	9	23	57	68	68	70
Сільське господарством	-	4	9	24	37	39	44
Енергетика, ЖКГ	2	9	19	30	37	39	51
Транспорт, зв'язок	9	-	5	7	22	34	37

Джерело: розроблено автором за даними Держкомстату

Дані таблиці ілюструють наступне – найбільшу кількість зафіксованих картельних змов виявлено в галузях машинобудування, хімічній промисловості та металургії. Загалом, проведений аналіз засвідчив значний вплив картелізації товарних ринків на макроекономічну стабільність.

Висновки

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, зауважимо, що пріоритетами національної системи антикартельного регулювання мають бути олігопольні ринки та ринки з ознаками домінування, а також підприємства, які складають 100 та 50 найбільших у промисловості.

Внутрішньою особливістю механізму ринкової економіки визначено наявність властивості до встановлення макроекономічної стабільності, макроекономічної рівноваги між сукупним попитом та сукупною пропозицією. Дана закономірність проявляється у відповідних макроекономічних параметрах, що мають корелюватися між собою, адже саме вони відображають взаємодію і взаємо-

залежність розвитку реальних економічних процесів. Проте, в умовах підриву цього механізму антиконкурентними картельними змовами, спотворення конкурентної дії ринкових чинників саморегуляції, в умовах відсутності можливості забезпечити протидію картелізації з боку антимонопольного регулювання, – макроекономічна стабільність досягається значно важче. Переважно, за допомогою системи державного регулювання.

Національно економіка має потужний конкурентний потенціал. Це підтверджено показниками місткості внутрішнього ринку. Саме тому вкрай необхідно контролювати та підтримувати конкурентне середовище. Неврахування значень індексів картелізації національної економіки та відмова від аналізу їх зв'язку з показниками макроекономічної стабільності – пояснюють недостатню ефективність антимонопольного регулювання.

Далеко не всі з проаналізованих індикаторів макроекономічної стабільності використовуються в практиці антимонопольних органів під час аналізу товарних ринків та визначення стану розвитку конкурентного середовища. Найпоширенішими є показники інфляції, рівень бюджетного дефіциту та державного боргу, сальдо платіжного балансу, деякі біржові індекси. Оцінюючи наслідки картелізації національної економіки, на нашу думку, доцільно брати до уваги більшу кількість макроекономічних показників.

Ми вважаємо, що елементами ефективного механізму регулювання картелізації є економічний аналіз зв'язків між різними індикаторами економічної концентрації та макроекономічними параметрами. Варто зауважити, що необхідним є впровадження індикаторів картелізації національної економіки в практику антимонопольних органів. Реалізований в даному дослідженні аналіз загальної ринкової концентрації на основі регресійних рівнянь (1-4) має переваги для застосування у вітчизняній антикартельній практиці, а саме:

– результати аналізу ґрунтуються на кількісних даних АМКУ, які оцінено за поширеною методикою, на відміну від переважаючих у цій царині методик експертних оцінок та результатів опитувань;

– із отриманням нових даних, кількісні оцінки можуть повторюватися за незмінною методикою, що забезпечує у майбутньому співставні оцінки та об'єктивний моніторинг стану концентрації промисловості.

Застосування економетричного оцінювання зв'язків між рівнем картелізації національної економіки та загальним рівнем цін, а також між індексами ВВП – є наступним пріоритетом національної системи антикартельного регулювання.

Література

1. Garoupa N. Wrongful conviction do lower deterrence / N. Garoupa, M. Rizolli // Journal of Institutional and Theoretical Economics, 2012. – 168 (2). – P. 224–231.
2. Harrington J. Behavioral Screening and the Detection of Cartels / J. Harrington // European Competition Law Annual 2006: Enforcement of Prohibition of Cartels. – Portland, 2006. – P. 2-4.
3. Huytinen A. Anatomy of Cartel Contracts // A. Huytinen, F. Steen, O. Toivanen. – Institutt for SamfunnsØkonomi, Discussion Paper, 2013. – available at:https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/425079/1/MSI_1313.pdf
4. Авдашева С. Б. Доминирующее положение и антиконкурентные соглашения / С. Б. Авдашева, Н. М. Розанова // Экономический вестник Ростовского государственного Университета, 2004. – Том 2. – №2. – С. 112–127.
5. Антимонопольний комітет України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/>
6. Герасименко А. Г. Еволюція ринкової влади: теоретико-економічний огляд / А. Г. Герасименко // Економічна теорія, 2012. – № 4. – С. 38–48.

7. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навчальний посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.

8. Ротбард М. Власть и рынок: Государство и экономика. / М. Ротбард. – Челябинск: Социум, 2003. – 415 с.

9. Шаститко Е. Картель: Организация, стимулы, политика противодействия / Е. Шаститко // Российский журнал менеджмента, 2013. – Том 11. – № 4. – С. 31–56.

10. «Картельні й антиконкурентні угоди» / Попередження випадків змов у сфері державних закупівель», затверджені Радою ОЕСР 17 червня 2012 року. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/comprtitition/cartels>.

11. Конфликт с АМКУ: перспективы оспаривания «картельного сговора». – Режим доступа : <http://www.rau.com.ua/news/5065-konflikt-s-amkuperspektivy-osparivaniya-kartelnogo-sgovora/>

12. Прес-реліз до прес-конференції в. о. голови Антимонопольного комітету України Миколи Бараша на тему: «Картельна змова. деталі розслідування». – 13.05.2015. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/111934>.

УДК 338.246.87 (477)

О.С. Кириченко
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій
Університет економіки та права «КРОК»

Класифікація загроз економічній безпеці української промисловості

У статті досліджено проблематику класифікації загроз економічній безпеці процесу кластеризації промисловості країни. Систематизовано формалізовано та описано основні ознаки видової класифікації загроз економічній безпеці вітчизняних промислових кластерів.

Ключові слова: кластери, процес кластеризації, структурний аналіз, економічна безпека, загрози.

О.С. Кириченко
кандидат экономических наук,
доцент кафедры управленческих технологий
Университет экономики и права «КРОК»

Классификация угроз экономической безопасности украинской промышленности

В статье исследована проблематика классификации угроз экономической безопасности процесса кластеризации промышленности государства. Систематизировано и формализовано основные признаки видовой классификации угроз экономической безопасности отечественных промышленных кластеров.

Ключевые слова: кластеры, процесс кластеризации, структурный анализ, экономическая безопасность, угрозы.

O.S. Kyrychenko
PhD in Economics, Associate Professor
of Managerial of Technologies Department
“KROK” University

Classification of threats to the economic security of Ukrainian industry

The article deals with the problems of classification of threats to economic security of the clustering process of the country's industry. The main features of the specific classification of threats to the economic security of national industrial clusters are systematized and described.

Key words: *clusters, clustering, structural analysis, economic security, threats.*

Постановка проблеми

На процесі кластеризації вітчизняної промисловості, реалізації кластерних ініціатив, та формування і функціонування інноваційних промислових кластерів впливає значна кількість загроз та дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, з різним ступенем та масштабом дестабілізуючих впливів. Ефективно протистояти цим загрозам та забезпечити економічну безпеку процесу кластеризації вітчизняної промисловості можливо лише за умови здійснення структурного аналізу загроз, що так чи інакше може впливати на процес кластеризації, а також на здійснення діагностики загроз та опрацювання комплексних заходів із забезпечення економічної безпеки процесу кластеризації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблеми кластеризації промисловості достеменно та глибоко досліджено у численних наукових працях І. Амоші [2, 3, 4], Г. Білоуса [5], І. Булеєва [2], П. Буряка [6], В. Вишневського [4], В. Гейця [10], М. Войнаренка [8], Н. Волкової [9], К. Дудкіна [12], Л. Збаразької [2, 4], А. Землянкіна [2], М. Кизима [15], М. Портера [17, 18], Т. Сахна [9], С. Соколенка [19, 20, 21] та інших.

Проблематику вивчення структуризації та класифікації загроз економічній безпеці на рівні підприємств, регіону та держави відображено у численних працях В. Алькеми [1], Л. Абалкіна [16], О. Власюка [7], З. Варналія [13], М. Єрмошенка [14], З. Герасимчука [11], Є. Олейнікова [16], Ю. Харазішвілі [2] та інших. Їх наукові праці зосереджено на питаннях еволюціонування та розвитку генези поняття економічної безпеки та на питаннях формування і методології визначення економічної безпеки на всіх її рівнях, а також на опрацюванні напрямів та механізмів забезпечення економічної безпеки.

Невирішена раніше частина загальної проблеми

Проте, в контексті економічної безпеки процесу кластеризації, загрози їй є малодослідженим напрямом. І, відповідно, потребують подальших більш глибоких та системних наукових досліджень, які дозволять виявити, дослідити та класифікувати загрози економічній безпеці. Це, в свою чергу, дасть можливість розробити відповідні механізми протидії небезпекам та загрозам і вдосконалити механізм забезпечення економічною безпекою процесу формування та впровадження інноваційних регіональних промислових кластерів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання класифікації загроз економічній безпеці процесу кластеризації промисловості України.

Виклад основного матеріалу

Процес формування та розвитку інноваційних регіональних промислових кластерів пов'язаний зі значною перебудовою, трансформацією фінансово-господарчих економічних відносин між суб'єктами господарювання на певній території. При цьому змін зазнають як економічні відносини та зв'язки між структурами, так і стан фінансово-господарських систем підприємств й структура учасників кластеру і організацій, що приймають участь у цьому об'єднанні. Під впливом процесу кластеризації економічна система, яка складається з сукупності підприємств певної галузі та регіону, – розвивається, еволюціонує та переходить на новий рівень свого економічного розвитку. Відповідно до цього, кластерний розвиток можна визначати як еволюціонування економічної системи, за яким вона піднімається на новий, більш високо організований рівень функціонування, і відповідно фінансово-господарської ефективності. В той же час, процес еволюціонування системи невід'ємно пов'язаний та супроводжується процесами біфуркації – змінами, які відбуваються, та ризиками, що впливатимуть на систему та пов'язані з переходом системи на новий рівень розвитку. Ці процеси біфуркації пов'язані зі значною кількістю нових загроз, небезпек та ризиків, що супроводжують фундаментальні системні зміни та вагомі фінансово-економічні рішення. Відповідно, значною мірою зростає вплив та дія загроз і небезпек процесу кластеризації промисловості країни. Це відбувається під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища, у різних сферах та за характером прояву загроз, що потребують їх класифікації, систематизації та дослідження з метою ідентифікації та опрацювання дій із забезпечення економічної безпеки на всіх відповідних рівнях.

Структурний аналіз – як метод дослідження статичних (сталих) характеристик ієрархічно впорядкованої системи, шляхом виділення в ній підсистем та елементів різного рівня й визначення відносин і зв'язків між ними дозволяє структурувати та дослідити загрози економічній безпеці процесу кластеризації, та класифікувати їх відповідно до характеру їх впливу, джерела походження, тривалості дії тощо. Об'єктами дослідження структурного аналізу є різні види впливів та загроз, що можуть бути виявлені в процесі декомпозиції, формування та розвитку процесу кластеризації як нового рівня еволюціонування економічної системи, що дозволить всебічно оцінити вплив цих загроз на властивості системи в цілому. Класифікація загроз економічній безпеці процесу кластеризації представлена на рисунку.

Так, за джерелом виникнення, загрози класифікуються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх загроз належать загрози, що виникають у зовнішньому середовищі інноваційно-регіонального промислового кластеру, як загрози, що пов'язані з дією зовнішніх факторів та контрагентів. До яких можна віднести дію затяжної економічної кризи та значне падіння внутрішнього попиту, що зумовило часткове згорання внутрішніх ринків, відсутність експортно-імпоротної збалансованості. Також, зовнішні загрози передбачають нераціональну структуру експорту та значний вивіз сировинних ресурсів; відсутність інвестиційних ресурсів, необхідних для впровадження інноваційно-інвестиційних проектів у промисловості; прийняття законодавчих актів, що регламентують правове поле діяльності як окремих суб'єктів господарювання, так і регіонів та кластерних утворень; дії місцевої влади та органів місцевого самоврядування, що спрямовані на обме-

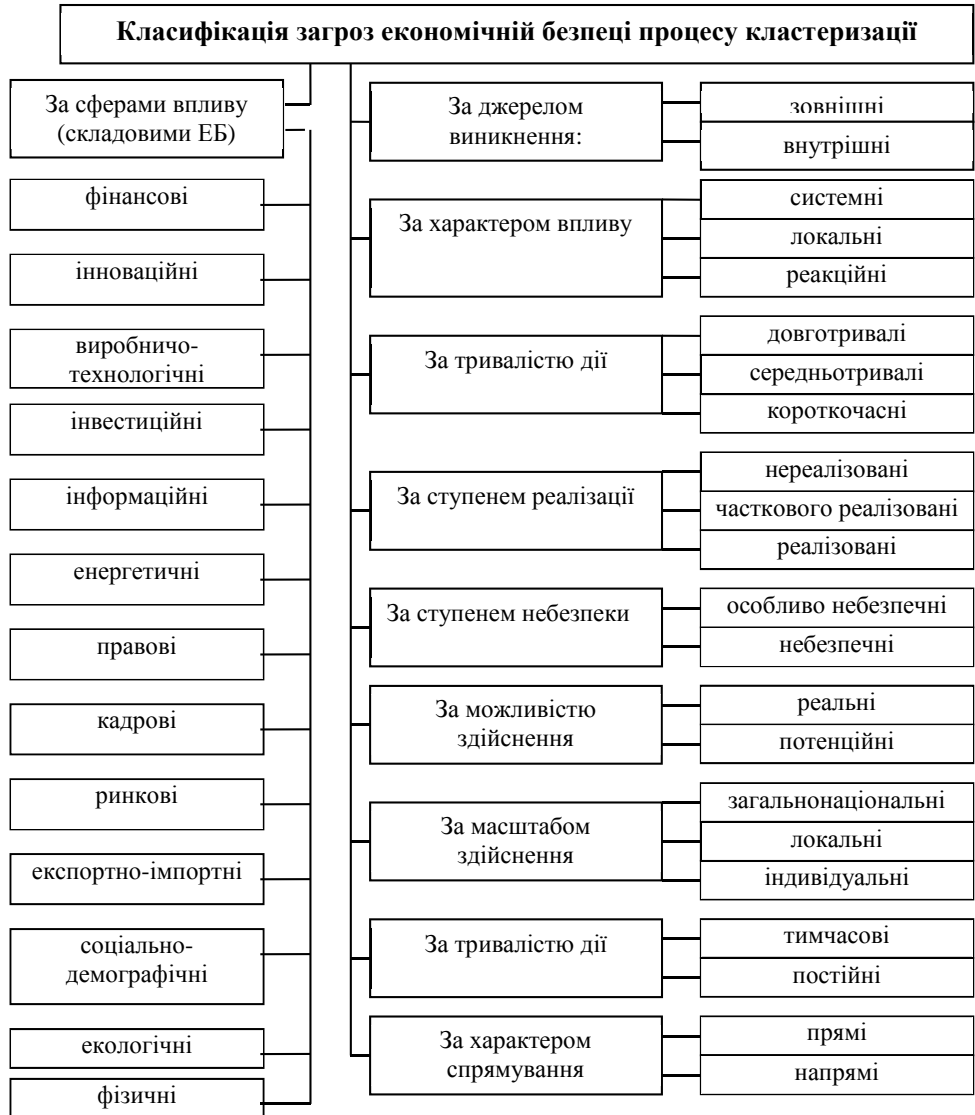

Рис. Класифікація загроз економічній безпеці процесу кластеризації

Джерело: сформовано автором на основі [7, 10, 11, 13, 14]

ження діяльності кластерних утворень; недосконалість чинного законодавства та відсутність в країні дієвих економічних реформ. Поза тим, класифікують загрози, пов'язані з макроекономічними показниками розвитку держави та станом економіки, постачанням стратегічних енергетичних ресурсів та їх ціною, загрози інформаційної безпеки та кіберзлочинності. А також загрози кадрової, соціально-демографічної безпеки – такі як масова трудова міграція працездатного населення регіонів за межі країни, дискваліфікація кадрових ресурсів, відтік за кордон інтелектуальних ресурсів та цінних напрацювань науково-технічної сфери, ввезення в Україну застарілих та екологічно небезпечних технологій, низька якість постачання матеріальних ресурсів та їх висока вартість, соціальна нестабільність у суспільстві та інші загрози. Окреме місце посідає неефективність державного управління соціально-економічними процесами.

До внутрішніх загроз процесу кластеризації промисловості можна віднести загрози пов'язані з відсутністю та несформованістю систем забезпечення економічної безпеки кластерних утворень. А також загрози, пов'язані з технологічною, технічною, кадровою, фінансовою та управлінською неготовністю значної частини вітчизняних підприємств до значних економічних змін та перебудови своєї діяльності. Оскільки вступаючи в кластерне об'єднання підприємства, суб'єкти господарювання отримують не тільки певні переваги пов'язані зі стабілізації об'ємів збуту, довгостроковим плануванням фінансово-господарської діяльності та стабілізацією фінансово-господарським аспектів роботи, але й беруть на себе певні зобов'язання вже не як окреме підприємство, а як частина спільної виробничої системи – пов'язані із якістю, темпами випуску, обсягом продукції, умовами збуту та ціною політикою. Внутрішні загрози процесу кластеризації також можуть бути зумовлені високим рівнем матеріало- та енергомісткості виробництва; використанням застарілих виробничих технологій та відсутністю фінансових ресурсів для їх оновлення; високим рівнем фізичного спрацювання основних фондів; недостатністю впровадження сучасних процесів виробництва та реалізації продукції; кадровою кризою, яка пов'язана з відсутністю достатнього рівня кадрового забезпечення та падінням якості кадрового потенціалу; високою вартістю та недостатністю енергетичних ресурсів, а також зумовлені загрозами, що пов'язані з недостатнім обсягом забезпечення, якістю та ціною матеріальних ресурсів, необхідних для виробництва продукції та забезпечення технологічних процесів. Варто зауважити, що небезпеку процесу кластеризації може становити недостатній рівень інноваційного потенціалу.

За характером впливу загрози можна класифікувати на системні, локальні та реакційні. Системними є загрози, що мають постійний і системний характер та стосуються всіх або переважної більшості елементів структури інноваційно-регіонального промислового кластеру та впливають на окремі елементи, і навіть кінцевий результат його діяльності. Локальними є загрози, що виникають на рівні окремих учасників кластерного утворення. Це як привило, загрози, що пов'язані з фінансово-господарською, виробничою діяльністю окремих його суб'єктів, які виникають та нейтралізуються локально, проте здатні чинити значний вплив на збалансовану роботу бізнес-процесів у рамках промислового кластеру.

Реакційними є загрози, що виникають спонтанно, як реакція на дії промислового кластеру та його учасників. Необхідно зауважити, що зростання обсягів споживання ресурсів учасниками кластеру може спричинити загрозу відсутності даних ресурсів та зростання ціни на них на ринку. Активізація із виходом на внутрішній ринок країни та охопленням нових регіонів може викликати негативну реакцію та протидію конкурентів, ЗМІ, суспільних організацій і в інших регіонах чи суміжних галузях. За тривалістю дії, загрози економічній безпеці процесу кластеризації можна класифікувати на довготривалі, тобто такі, що тривають значний період часу. Середньотривалі тривають певний період часу із моменту їх виникнення до їх локалізації та нейтралізації. Та короткочасні, що є нетривалою реакцією на певні події чи дії, що мають короткий термін нейтралізації та наслідків їх дій, що мають ліквідуватися в оперативному режимі.

За ступенем реалізації загрози економічній безпеці процесу кластеризації поділяються на нереалізовані, тобто такі, що залишилися нереалізованими, на частково реалізовані та реалізовані загрози.

За ступенем небезпеки загрози процесу кластеризації промисловості поділяються на особливо небезпечні, поява яких може мати системний та катастрофіч-

ний характер і призвести до непередбачуваних руйнівних змін, а також завдати значних економічних матеріальних збитків. Небезпечними є всі інші загрози, що чинять тією чи іншою мірою вплив на процес кластеризації промисловості. За можливістю здійснення загрози процесу кластеризації поділяються на реальні такі, що настали та діють і потребують впровадження невідкладних заходів із нейтралізації їх дії та негативного впливу, і потенційні загрози – тобто такі, що потенційно можуть відбутися у майбутньому. Забезпечення економічної безпеки зосереджується на прийнятті превентивних заходів по недопущенню їх подальшого настання та реалізації.

За масштабами здійснення загрози економічній безпеці процесу кластеризації можна класифікувати як загальнонаціональні, локальні та індивідуальні. Загрози економічній безпеці і процесу кластеризації мають локальний, регіональний та загальнодержавний характер. Власне, мають відповідно три основні рівні: рівень підприємства, рівень, галузі чи регіону та рівень держави.

Загальнонаціональними є загрози, джерелами походження яких є суб'єкти чи події макrorівня економіки, що мають загальний характер. Ці загрози є загрозами економічній безпеці держави, котрі мають безпосередній вплив на процеси кластеризації, як нижчі рівні економічної системи. Загальнодержавні загрози діють в масштабах всієї держави, а не конкретної галузі, підприємства чи регіону. Локальними загрозами є загрози, що діють локально, безпосередньо на функціонування даного кластеру та мають найчастіше специфічний техніко-технологічний, інноваційний, ринковий чи регіональний характер. Індивідуальними є загрози, що діють безпосередньо на певних суб'єктів господарювання, учасників кластеру, і здійснюючи негативний вплив на конкретних суб'єктів наносять певні збитки та мають певний вплив на всю діяльність кластеру. Оскільки у кластерному утворенні всі учасники та елементи взаємопов'язані і будь-які зміни внутрішніх бізнес-процесів можуть призвести до значних збитків всіх підприємств даної економічної системи.

За тривалістю дії загрози процесу кластеризації промисловості можна класифікувати як тимчасові та постійні. Тимчасовими є загрози, що виникають та діють у певний період часу (наприклад встановлення квот чи обмежень на постачання певних видів продукції) чи постійні, дія яких не обмежується певним періодом часу і потрібно вживати невідкладних заходів для опрацювання системних дій по нейтралізації негативної дії даних загроз та мінімізації можливих збитків від їх реалізації.

За характером спрямування загрози економічній безпеці процесу кластеризації можна класифікувати на прямі та непрямі. Прямими є загрози, що діють безпосередньо на кластерне утворення та можуть нанести відповідних збитків та дестабілізувати його роботу. Непрямі загрози найчастіше пов'язані з дією факторів зовнішнього середовища, на які кластерне утворення та його учасники неспроможні впливати. Це такі загрози як падіння попиту споживачів внаслідок зменшення доходів населення, зростання курсу валют, загрози зростання рівня інфляції тощо.

За сферами впливу (складовими економічної безпеки) загрози процесу кластеризації можна поділити на фінансові, інноваційні, виробничо-технологічні, інформаційні, інвестиційні, енергетичні, правові, кадрові, ринкові, експортно-імпортні, соціально-демографічні, екологічні та фізичні.

Фінансові загрози процесу кластеризації на мікрорівні (рівні підприємства) – це загрози пов'язані з недостатністю власних фінансових ресурсів, необхідних підприємствам (учасникам кластеру) для оновлення виробничо-технологічної

бази та ефективного зростання чи для здійснення наукових розробок та впровадження інноваційних виробничих процесів; або загрози, спричинені неефективним використанням фінансових ресурсів. На рівні галузі це неефективна робота підприємства, підрозділу, чи відсутність фінансових коштів для реалізації нових регіональних програм розвитку. На рівні держави це фінансові загрози, пов'язані з станом фінансової системи країни, ростом інфляції, рівнем дефіциту бюджету, високою вартістю кредитів та їх недоступністю для кредитування реального сектору економіки, рівнем тінізації економіки та іншими загрозами.

Інноваційні загрози процесу кластеризації на рівні підприємств учасників кластеру являють собою відсутність інноваційної активності та неготовність підприємств до впровадження інноваційних розробок продуктів та процесів. Окрім того, передбачають відсутність необхідних для цього процесу фінансових, інтелектуальних, науково-технічних, техніко-технологічних ресурсів. На рівні регіону чи галузі – це слабкий чи недостатній рівень активної науково-дослідної роботи регіональних чи галузевих науково-дослідних інститутів та установ, що могли продукувати інновації для їх подальшої реалізації в промисловості; відсутність необхідних інтелектуальних ресурсів та слабкий зв'язок між наукою та виробництвом. На рівні держави – це низький рівень видатків на науково-технічні роботи, зменшення питомої ваги спеціалістів, що займаються науково-дослідними роботами, низький рівень впровадження інновацій на підприємствах країни, низька частка інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції та інші загрози.

Виробничо-технологічні загрози економічній безпеці на рівні підприємств учасників кластеру це, в першу чергу, значна зношеність та техніко-технологічна відсталість виробничо-технологічної бази промислових підприємств; низький технічний рівень виробництва; відсутність на виробництвах автоматизованих сучасних виробничих процесів; відсутність впровадження процесних та продуктових інновацій; відсутність сертифікації та стандартизації продукції та процесів її виробництва; низька якість сировини та інші загрози. На рівні галузі чи регіону виробничо-технологічними загрозами є слабкі економічні зв'язки між підприємствами галузі; відсталість техніко-технологічного укладу, в якому працює галузь; недостатність матеріальних та сировинних ресурсів у даному регіоні, які необхідні для випуску продукції на даній території та інші небезпеки. На рівні держави – це значне падіння обсягів промислового виробництва та значна техніко-технологічна відсталість вітчизняних галузей від розвитку аналогічних галузей в провідних країнах світу, і, як наслідок, відсутність можливості конкурувати із вітчизняними товарами на зовнішніх економічних ринках, а також низька частка високотехнічних продуктів в загальному об'ємі промислового виробництва.

Інвестиційними загрозами процесу кластеризації промисловості є загрози, пов'язані з невідповідним інвестиційним кліматом у країні, що не сприяє залученню у країну значних інвестиційних коштів. Також до їх числа входять загрози, спричинені низькою часткою прямих інвестицій в реальний сектор економіки та розвиток регіонів, законодавчою неврегульованістю даних процесів та високою вартістю інвестиційних ресурсів та зовнішніх інвестицій, окрім того відсутністю механізмів отримання інвестицій із внутрішніх джерел фінансування в країні.

Інформаційні загрози процесу кластеризації промисловості країни пов'язані зі значним обсягом інформації, яку необхідно зібрати, опрацювати, зберегти та передати у процесі співпраці в рамках кластерного утворення безпеки всіх цих

процесів. Поза тим, інформаційні загрози процесу кластеризації спричинені низькою якістю та захищеністю інформаційних комунікацій та програмного забезпечення; загрозами пов'язаними з дезінформацією та захистом комерційної тасмниці. Інформація та інформаційні комунікації в рамках промислового кластеру відіграють зв'язуючу об'єднуючу роль та дозволяють інтегрувати та структурувати підприємства як елементи у спільній системі бізнес-процесів. І, відповідно, зв'язок між ними будується і здійснюється на рівні інформації, у всіх її видах, та налагоджені комунікацій.

Енергетичні загрози процесу кластеризації промисловості пов'язані зі значною енергоємністю вітчизняних промислових підприємств, недостатньою захищеністю енергетичними ресурсами та енергетичною залежністю, умовами постачання та значною вартістю енергетичних ресурсів, високою часткою витрат на енергетичні ресурси в собівартості виробництва промислової продукції.

Правові загрози пов'язані, насамперед, з неповнотою та недосконалістю діючого чинного законодавства у країні та відсутністю законодавчих актів, що регламентують та визначають впровадження кластерів в українській економіці; недосконалістю національного законодавства, пов'язаного з управлінням економічними процесами; відсутністю дієвих механізмів впровадження процесу кластеризації та процесів інституційного стимулювання, підтримки та забезпечення процесів кластеризації.

Кадрові загрози процесу кластеризації промисловості пов'язані, у свою чергу, з недостатністю кадрових ресурсів, необхідних для роботи промислових підприємств. Окрім того, зумовлені низькою якістю, фактичною відсутністю кадрових та управлінських ресурсів, що мають досвід у формуванні та практичному впровадженні кластерних ініціатив. До кадрових загроз також належить недостатній рівень кваліфікації кадрового ресурсу, плинність кадрів, проблематика залучення фахівців та науковців, необхідних для інноваційної науково-технічної діяльності як основи розвитку інноваційно-регіональних промислових кластерів, низький рівень заробітної плати, слабка мотивації до праці.

Ринковими загрозами процесу кластеризації промисловості країни є значне згортання внутрішнього ринку споживання внаслідок падіння споживчого попиту населення та його доходів; присутність та конкуренція на внутрішньому ринку імпоротної продукції, із різним рівнем якості та для різних сегментних груп; відсутність необхідної інфраструктури для розвитку внутрішнього ринку; низька та недостатня конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому та на зовнішніх ринках; фактична відсутність та слабкі процеси сертифікації вітчизняної продукції та процесів її виробництва, що обмежує вітчизняним підприємствам вихід за зовнішні міжнародні економічні ринки.

Експортно-імпорتنі загрози процесу кластеризації промисловості країни це, в першу чергу: низька частка реалізації на зовнішніх економічних ринках готової продукції; сировинний характер експорту вітчизняних промислових підприємств; товарна структура експорту та імпорту країни. Також, до їх числа входить висока вартість імпортованої сировини; імпортозалежність вітчизняних підприємств; низька частка експорту наукомісткої продукції в загальному обсязі експортно-імпортних операцій; нерозвиненість інфраструктури зовнішньої торгівлі та систем її інформаційного забезпечення; відсутність програм державної підтримки вітчизняних промислових підприємств експортерів та інші загрози.

Соціально демографічні загрози процесу кластеризації промисловості держави – це значна трудова міграція за межі країни; значне зменшення протягом

2010-2017 років населення країни; приховане безробіття; зростання соціальної незахищеності значної верстви населення; втрата фахових освітніх знань; низький рівень доходів населення; низький рівень фізичного та духовного здоров'я населення; кризовий стан соціально-економічного життя значної частини областей; зростання соціальної напруги у суспільстві.

Екологічні загрози процесу кластеризація промисловості країни пов'язані з неефективним використанням природних ресурсів, використанням застарілих та екологічно небезпечних технологій. До того ж, спричинені низькою якістю та небезпечністю використання матеріалів, змінами клімату, техногенними та природними катастрофами, негативним антропогенно-технологічним впливом та іншими загрозами.

Фізичними загрозами процесу кластеризації промисловості країни є загрози, пов'язані з високим рівнем корупції, зростанням рівня економічних злочинів, наявністю у суспільстві соціальної напруги, зростанням масштабів тіньової економіки. Також, це загрози, зумовлені рейдерством та відсутністю належного рівня забезпечення економічної безпеки у країні на всіх рівнях як на рівні держави, так і на рівні галузі чи підприємств.

Висновки

Дослідженням встановлено, що класифікація та визначення загроз економічній безпеці процесу кластеризації промисловості країни має першочергове значення для створення та функціонування системи їх економічної безпеки на всіх рівнях та створення дієвих механізмів її забезпечення. Класифікація загроз процесу кластеризації промисловості здійснюється за джерелом виникнення, характером впливу, тривалістю дії, ступенем реалізації, ступенем небезпеки, можливістю здійснення, масштабом здійснення, тривалістю дії та характером спрямування загроз. Найбільш широка та детальна класифікація загроз здійснюється за сферами впливу на процес кластеризації та складовими економічної безпеки. Так, за сферами впливу на процес кластеризації можна ідентифікувати: фінансові, інноваційні, виробничо-технологічні, інвестиційні, інформаційні, енергетичні, правові, кадрові, ринкові, експортно-імпортні, соціально-демографічні, екологічні та фізичні групи загроз. Відповідно, формування та ефективний сталий розвиток процесів кластеризації може бути здійснено за умов ефективного та системного забезпечення економічної безпеки кластерних утворень, невід'ємно пов'язаного із впровадженням механізму забезпечення економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні регіону, галузі, підприємств і організацій учасників кластеру.

Література

1. Алькема В. Г. Економічна безпека суб'єктів логістичної діяльності / В. Г. Алькема, О. С. Кириченко. – К. : ВНЗ Університет економіки та права «КРОК», 2016. – 350 с.
2. Амоша О. І. Промисловість України – 2016: стан та перспективи розвитку : наук.-аналіт. доп. / [О. І. Амоша, І. П. Булеев, А. І. Землянкін, Л. О. Збаразська, Ю. М. Харазішвілі та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2017. – 120 с.
3. Амоша О. І. Розвиток електронної промисловості України на інноваційній основі : [монографія]. / О. І. Амоша, Л. М. Саломатіна, С. Л. Передерій ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2014. – 254 с.
4. Амоша О. І. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості : наук.-аналіт. доповідь / [О. І. Амоша, В. П. Вишневський, Л. О. Збаразська та ін.] // За заг. ред. В. П. Вишневського ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с.
5. Білоус Г. Інноваційні кластери допомагають подолати кризу / Г. Білоус // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 56.

6. Буряк П. Перспективи створення інтегрованих підприємницьких структур // Вісник економічної науки України. – 2006. – №2. – С. 182-184.
7. Власюк О. С. Аналітична оцінка стратегічних напрямків та заходів щодо реалізації програми стабілізації економіки України / О. С. Власюк // НІСД – К. : Вид-во НІСД, 1998. – С. 13-15.
8. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30.
9. Волкова Н. Н., Сахно Т. В. Промышленные кластеры: монография. – Полтава: АСМИ, 2005. – 282 с.
10. Геєць В. Кластери і мережеві структури в економіці - тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена... / В. Геєць // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 10-11.
11. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : [монографія] / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдюк. – Луцьк: Настир'я, 2006. – 244 с.
12. Дудкіна К. Кластер – світовий досвід економічної політики держави // Вісник Української академії державного управління при Президентові України. – 2003. – №1. – С. 491-496.
13. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] / За ред. З. С. Варналія ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.
14. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : [монографія] / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ нац. торг-екон. ун-т, 2001. – 209 с.
15. Кизим О. М. Промислова політика та кластеризація економіки України : [монографія] / Кизим М. О. – Х. : ВД «Інжек», 2011. – 304 с.
16. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / [под ред. Е. А. Олейникова]. – М. : ЗАО «Бизнес-школа: Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
17. Портер М. Международная конкуренция : пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
18. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2000. – 495 с.
19. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / Соколенко С. І. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
20. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31-35, (100).
21. Соколенко С. І. Підсумки соціально-економічних досліджень / За ред. С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2005. – 13 с.

УДК 330.88

О.І. Колядич
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права «КРОК»*

Поведінкова економічна теорія в поясненні соціально-трудо­вих відносин

Поведінкова економіка, як галузь економічної науки, що враховує психологічні особливості людського сприйняття, судження та дії, все більше використовується у поясненні поведінки економічних суб'єктів у різних сферах трудової діяльності. Узгодженість соціально-трудо­вих відносин та довіра між її суб'єктами сприяє успішному економічному розвитку суспільства. Разом з тим, ця сфера не стала об'єктом спеціальних досліджень представників поведінкової економічної теорії.

Стаття присвячена виявленню можливостей застосування методів аналізу поведінкової економічної теорії в поясненні нерациональної поведінки суб'єктів соціально-трудоових відносин.

Ключові слова: поведінкова економіка, соціально-трудоові відносини, інтервенціонізм, ринок праці, «новий» патерналізм, принцип відносності, несприятливий відбір, ефект компромісу, ефект ендаументу.

А.И. Колядич
кандидат економічних наук
доцент кафедри економічної теорії
Університет економіки і права «КРОК»

Поведенческая экономическая теория в объяснении социально-трудоовых отношений

Поведенческая экономика, как отрасль экономической науки, учитывая психологические особенности человеческого восприятия, суждения и действия, все больше заслуживает внимания с точки зрения объяснения поведения экономических субъектов в различных сферах трудовой деятельности. Согласованность социально-трудоовых отношений и взаимопонимание их субъектов способствует успешному экономическому развитию общества. Вместе с тем, эта сфера фактически остается вне поля зрения видных представителей поведенческой экономической теории.

Статья посвящена выявлению возможностей применения методов анализа поведенческой экономической теории в объяснении нерационального поведения субъектов социально-трудоовых отношений.

Ключевые слова: поведенческая экономика, социально-трудоовые отношения, интервенционизм, рынок труда, «новый» патерналізм, принцип относительности, неблагоприятный отбор, эффект компромисса, эффект эндаумента.

O.I. Koliadych
PhD in Economics, Associate Professor
of Economic Theory Department
“KROK” University

Behavioral economic theory in explaining social and labor relations

Behavioral economics as a branch of economic science which considering the psychological features of human perception, judgments and actions, deserves more attention from the point of view to explaining the behavior of economic subjects in various spheres of labor activity. Coherence of social and labor relations and mutual understanding of its subjects contributes to the successful economic development of society. At the same time, this sphere actually remains out of sight of prominent representatives of behavioral economic theory.

The article is devoted to revealing the possibilities of applying methods of analysis of behavioral economic theory on explaining the irrational behavior of subjects of social and labor relations.

Key words: behavioral economics, social and labor relations, interventionism, labor market, «new» paternalism, the principle of relativity, unfavorable selection, the effect of compromise, endowment effect.

Постановка проблеми

Методологічні підходи та інструменти, які застосовуються представниками поведінкової економічної теорії, досить швидко отримали академічне визнання, проникнувши в мейнстрім економічної науки. Стрімкий інтервенціоналізм поведінкового економічного аналізу сприяв суттєвій перебудові багатьох його розділів. Як на рівні загальних концептуальних положень (макрорівень), так і конкретних ситуаційних взаємодій (мікрорівень), методологія поведінкової економічної теорії може стати ефективним допоміжним засобом аналізу соціально-трудоких відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження поведінкової економіки можна розподілити на декілька пов'язаних між собою сфер. Першою є сфера дослідження індивідуальної поведінки. Тільки в 1960-1970-х роках з'явилися праці, в яких системно досліджуються прояви відхилення поведінки людей від раціональної. Засновником поведінкової економічної теорії став нобелівський лауреат, американський економіст, професор психології та інформатики Г. Саймон [1]. Його дослідження ґрунтувалися на міждисциплінарному підході та здійснювалися на межі психології, теорії інформації, організації, комп'ютерного моделювання прийняття рішень. У 1978 році вченому було присуджено Нобелівську премію з економіки «за новаторське дослідження процесу прийняття рішень в межах економічних організацій».

Значний внесок у розробку проблем прийняття рішень в організаціях, здійснили Дж. Г. Марч і Р. М. Сайерт [2]. З досліджень вищезгаданих вчених випливає те, що цілі фірми не є наперед заданими, а виникають в процесі переговорів як всередині зацікавлених груп, так і між ними.

Одним з фундаторів поведінкової економіки є Р. Д. Льюїс. Він по-новому пояснює дефініцію «культура», під якою розуміє колективне програмування мислення групи людей та його вплив на поведінку окремої людини й тієї спільності, до якої вона належить. Обізнаність в особливостях цього програмування дає можливість побудувати комунікаційну модель, яка, на думку вченого, дозволить успішно спілкуватися з представниками інших культур [3].

Теорія перспектив Д. Канемана та А. Тверські значно зміцнила фундамент поведінкової економіки. Вчені, обравши об'єктом своїх досліджень механізми прийняття рішень в умовах невизначеності, демонструють, що нормативна теорія і модель часто розходяться з реальністю [4]. Найбільш популярною працею згаданих авторів є «Prospect theory: An analysis of decision under risk», яка вийшла у 1979 році, та в якій автори застосували психологічні методи для пояснення провалів теорії, що використовує припущення про раціональність економічних агентів при прийнятті рішень [5]. Перша наукова конференція, присвячена саме поведінковій економіці, пройшла наприкінці 1980-х років в Чиказькому університеті, об'єднавши психологів, економістів і соціологів.

Різні види аномальної поведінки економічних суб'єктів були проаналізовані К. Камерером. Виявлені вченим прояви ірраціональної поведінки належать до різних сфер економічної діяльності, а саме: фінансової, страхової, споживчої, що стало свідченням універсального характеру моделей, запропонованих автором [5].

Інший дослідник поведінкової економіки Я. Козелецький вважає, що людині притаманні прагнення до постійного подолання своїх колишніх досягнень і результатів, бажання вийти за межі того, чим вона володіє. Таку властивість автор називає «трансгресією» [6].

Дослідник поведінкової економіки Д. Аріелі, використовуючи класичні візуальні ілюзії, показує, наскільки індивіди далекі від передбачуваної раціональності прийняття власних рішень [7].

У працях Дж. Акерлофа і Р. Шіллера обґрунтовується ідея про те, що люди часто приймають рішення, які суперечать природі раціональних інтересів, або вірять економічним висновкам експертів, вважаючи, що ті піклуються тільки про їхній добробут [8].

З вагомих здобутків теоретиків поведінкової економіки заслуговують на увагу також праці – С. Д. Левіта і С. Дж. Дабнера [9], які доводять свої ідеї на цифрах і прикладах.

Найбільше визнання отримали в наш час дослідження Р. Талера, який став лауреатом Нобелівської премії з економіки 2017 року. Він сформулював, так званий «ефект власності», започаткував теорію поведінкового фінансування і розробив стратегію «Лібєртаріанського патерналізму» [10].

Поведінкова економічна теорія є, фактично, продовженням інституціонального аналізу соціально-психологічного напрямку, сформульованого на початку ХХ століття. До того, як поведінкова економіка сформувалась як система поглядів, роль альтернативи неокласичному аналізу відігравали інституціональні теорії. Дослідження сфери соціально-трудова відносин наприкінці ХХ століття все більше переходили на методологічні засади інституціоналізму. Ми припускаємо, що у перспективі синтез методологічних підходів інституціональної та поведінкової теорій може створити достатньо потужну дослідницьку парадигму в дослідженні суспільних та, зокрема, соціально-трудова відносин.

Економічні дослідження, що розкривають методологічні засади інституціонального аналізу соціально-трудова відносин, подано в працях І. Агапової, Д. Норта, Д. Ходжсона, а також дослідника мережевої економіки М. Кастельса.

Цікавим є твердження І. Агапової відносно того, що інституціональні проблеми економічного розвитку набувають поширення в наукових колах у другій половині ХХ ст., насамперед завдяки Р. Коузу і Г. Беккеру. Як зазначає дослідниця: «Р. Коуз перший звернув увагу на ту роль, яку відіграє право та інші соціальні інститути ... у поведінці фірм та функціонуванні ринку. Тоді як Г. Беккер, використовуючи інструменти мікроекономічного аналізу, здійснив спробу утвердити економічний підхід в якості загального, у поясненні політичних, правових та інших соціальних інститутів [11, с. 7].

Лауреат Нобелівської премії Д. Норт у своїй праці «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» зосереджує увагу на визначеннях понять інституція та інституційна зміна. «Інституції – це правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. І, як наслідок, вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільства розвиваються в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни» [12, с. 11].

До вчених, які намагалися розглядати відносини між працедавцем і найманим працівником з позицій контрактної теорії, належить Ф. Найт. У роботі «Ризик, невизначеність і прибуток» вчений пояснює причини і обставини делегування найманим працівником права контролю за своїми діями працедавцю, або підприємцю. За Ф. Найтом, люди, які беруть на себе тягар ризику, що оцінюється, і невизначеності, яка не визначається, а також гарантують більшості їхню заробітну плату – отримують право управління діяльністю цієї більшості і привласнення певної частини доходу. Ф. Найт пише про підприємців так: «Це впевнені у собі і

азартні особи, які перебирають на себе ризик або страхують тих, хто піддається сумнівам, гарантуючи їм наперед визначений дохід в обмін на дійсний результат праці» [13, с. 25].

Статусні основи суб'єктів соціально-трудових відносин розглядають А. Алчіан і Г. Демсец. У статті «Виробництво, інформаційні витрати і економічна організація» її автори розглядають фірму як аналог ринкових відносин, тобто як систему добровільних взаємовигідних контрактів, де згода сторін, що беруть участь, означає, що вони вибрали найкращу альтернативу з можливих. Проте, відмінність у відносинах «працедавець-найманий працівник» і «продавець-покупець» полягає у командному використанні ресурсів і у переважаючій позиції працедавця у контрактних відносинах. На думку А. Алчіана і Г. Демсеца, з метою подолання опортунізму існує потреба у виокремленні центрального агента, який володіє правом найму, звільнення і здійснення нагляду, тобто «вузлом прав». Завдяки потокам інформації, що спрямовуються в бік переважаючої сторони контрактів – працедавцю, фірма набуває характеристику суб'єкта ефективного ринку, на якому інформація про якість великого набору специфічних ресурсів стає доступною з меншими витратами. Такий підхід дозволив вищезазначеним авторам визначати фірму як спеціалізований сурогат ринку для командного використання внутрішніх ресурсів [14].

Д. Ходжсон у своїй праці «Економічна теорія і інститути: Маніфест сучасної інституціональної економічної теорії» переходить від ортодоксальних методів неокласики до системних методів еволюційного підходу. Визначаючи такі фундаментальні неокласичні припущення, як ендогенні індивідуальні смаки та екзогенні виробничі технології, він зазначає такі переваги еволюційного підходу, як: «...можливість зосередитися на процесах трансформації у часі як індивідуальних смаків, так і виробничих технологій. Якщо привести те й інше до системи, то їх еволюція і зміни стають правомірними та доволі значимими предметами дослідження. Навпаки, залишаючись в межах ортодоксальної схеми, ми орієнтовані на умови рівноваги, що виникають з оптимізації при заданих смаках і технологіях» [15, с. 47]. Застосування системного підходу та еволюційного аналізу дало Д. Ходжсону можливість по-новому трактувати деякі положення нової інституціональної економічної теорії.

Значну увагу Д. Ходжсон приділяє саме контрактним відносинам і зазначає, що життя та діяльність представників ділових кіл «обплутана мережею контактів, на які часто накладаються правила гри або рутинізовані угоди як формального, так і неформального характеру». Д. Ходжсон наводить приклад ринків праці і зазначає, що більшість з них формуються на основі суворих правил поведінки і в укладанні контрактів, які відображають традицію та пануючу культуру суспільства.

Дослідник мережевої економіки М. Кастельс розглядає феномен людини крізь призму праці. Для нього людина – це, в першу чергу, працівник, що виконує певні операції. Відштовхуючись від розгляду зв'язку «праця - капітал», вчений приходять до висновку, що в сучасному світі сформувався певний розрив між ним, властивий для нового суспільства. Капітал стає глобальним, а людина, як носій праці, залишається на локальному рівні. Причому, сам локальний рівень розривається, сегментується. Індивід відривається від реальності. Внаслідок чого формується нова соціальність, яку М. Кастельс називає «мережевою соціальністю». У цих умовах людина переносить свої основні зв'язки у віртуальне середовище, яке дозволяє підтримувати вже існуючі, навіть слабкі, комунікації, а також формувати нові. В людині починає розвиватися індивідуалізм, який

проявляється у всіх сферах життя, включно з економічною діяльністю. Індивід, оточений Мережею, починає самостійно визначати специфіку своєї трудової діяльності, програмувати свою зайнятість. Цей феномен М. Кастельс назвав «само-програмуючою робочою силою». Дослідження такого самопрограмування беззаперечно повинне опиратися не лише на стандартний набір правил раціональної поведінки [16, с. 47-49].

Загалом, методологічні засади поведінкової економіки та інституціоналізму вже сформуливали широке аналітичне поле для розвитку досліджень соціально-трудоових відносин, поведінкових реакцій суб'єктів цієї сфери життя суспільства.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Теорія поведінкової економіки виробила якісно відмінний від неокласичного методологічний інструментарій, який застосовується в різних сферах економіки – у маркетингу, фінансах, теорії інвестицій, у державному регулюванні тощо. На жаль, цей інструментарій ще не використовується у дослідженні соціально-трудоових відносин. Саме соціально-трудоові відносини створюють нові можливості для досліджень з позицій поведінкової економіки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення перспективних сегментів застосування методологічних інструментаріїв поведінкової економіки в дослідженні сфери соціально-трудоових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження

Утвердження аналітичного напрямку поведінкової (біхевіористської) економіки в якості самостійної субдисципліни, що сформувалася на межі економічних і психологічних досліджень, відбулося відносно нещодавно – в 1970-х роках. До другої половини ХХ століття всі постулати неокласичної теорії, включно з максимізацією цільової функції корисності, були дуже переконливими. Тому, не використовувалися припущення, які б значно ускладнювали аналіз [17, с. 33-53].

Неправильно буде вважати що поведінкова економіка стала першою серйозною альтернативою мейнстриму. Адже класична та неокласична теорії критикувалися з різних альтернативних методологічних підходів. Такою альтернативою була німецька історична школа, з її критикою класичних постулатів. Ще одним викликом для неокласики став американський інституціоналізм, який частково зійшов з методологічної платформи історичної школи. А соціально-психологічний напрям, очолюваний Т. Вебленом, з його запереченням концепції «економічної людини» А. Сміта та маржиналістських підходів, що ґрунтуються на засадах раціональності та доцільності, – став методологічною базою поведінкової економічної теорії. Врешті-решт, відмова від загальноприйнятої моделі раціонального вибору, визначила новий ракурс дослідження поведінкових реакцій, на якому продовжує будуватися значна частина сучасного економічного аналізу. З подібним твердженням погоджується відомий представник поведінкової економічної теорії Р. Талер. Він стверджував, що поведінкова економіка: «...це не нова дисципліна: це все та ж економіка, але значно збагачена знаннями з психології та інших соціальних наук». [18].

Праці з поведінкової економіки були відзначені Нобелівським комітетом. У 2002 році лауреатами стали психолог Даніел Канеман (Прінстонський університет, США) і економіст Вернон Сміт (Єрусалимський університет, Ізраїль). Обидва вчені довели, що люди насправді діють не так розумно і раціонально, як це описується в класичних економічних теоріях. А психологічні поведінкові помилки, які властиві людській природі, істотно впливають на економічні та бізнесові

рішення людини. Можна сказати, що формально було визнано факт формування нових наукових дисциплін – економічної психології та поведінкової економіки.

У 2017 році відзначено ще один успіх представника поведінкової економіки – Річарда Талера (Чиказький університет, США). На думку Нобелівського комітету, в дослідженнях Р. Талера мова йде про інтеграцію економіки з психологією. «Річард Талер ввів психологічні та емоційні чинники в аналіз прийняття індивідуальних рішень в сфері економіки», – наголошується в заяві Нобелівського комітету. Вивчаючи наслідки обмеженої раціональності, соціальних переваг і відсутності самоконтролю, Талер зумів показати, як ці людські риси здійснюють систематичний вплив на прийняття людиною індивідуальних рішень та на ситуацію на ринку [19].

Популярність ідей економістів поведінкової економіки, їх інтервенціоністський поступ, підтверджується проникненням в макроекономіку, в теорію споживчого вибору, фінансову теорію, економіку права, а також в теорію економічного розвитку і теорію ігор. Необхідно зауважити, що перспективною сферою дослідження залишається теорія соціально-трудових відносин. Адже поведінкова економіка використала результати досліджень процесу прийняття рішень індивідумом, максимально наблизивши пояснення до реальної поведінки людини, якій властива нерациональність.

Перш ніж перейти до розгляду можливостей збагачення методологічної бази теорій соціально-трудових відносин ідеями поведінкової економіки, слід структурувати об'єкт ймовірних «інтервенцій» – взаємного проникнення теорій. Ринок праці в неокласичній інтерпретації породжує низку економічних обмежень щодо розвитку системи соціально-трудових відносин. Ці обмеження повинні стати пріоритетними у розробці комплексу заходів з налагодження системної політики регулювання соціально-трудової сфери. При здійсненні аналізу систем слід виокремлювати таку мережу рівнів, як: мегасистему (світову економіку), макросистему (національну економіку), мезосистему (регіональну економіку, галузь), мікросистему (підприємство, фірму), наносистему (економічну діяльність індивіда). У свою чергу, економічна система підпорядковується ширшій системі – суспільству (соціальній системі).

Для аналізу таких економічних обмежень зосередимося на найбільш показових: макро-, мезо- та мікрорівнях. На національному (макрорівні), внаслідок зростання відкритості більшості економік виникають специфічні процеси як у розвитку соціально-трудових відносин, так і в розвитку особистості працівника. Вплив здійснюється, насамперед, на структуру національного виробництва, яка змінюється, й відбувається ротація з заміною якісних робочих місць на менш якісні. Вищезазначене діє так, що можуть або провокуватися, або обмежуватися негативні явища на ринку праці. Наприклад, унаслідок розвитку міжнародної міграції робочої сили для країни, яка постачає емігрантів, виникають кількісні обмеження трудових ресурсів, а також якісні, оскільки виїжджає, насамперед, молодь та висококваліфіковані працівники. Приймаючи іммігрантів, країна, навпаки, знімає частину обмежень за кількістю і якістю трудових ресурсів. Але для неї виникають проблеми і обмеження, пов'язані з функціонуванням соціальної сфери: житла, освіти, охорони здоров'я, культурної і соціальної адаптації. Варто зауважити, що дії зі стимулювання рееміграції також вимагають фінансових витрат та організаційних зусиль. Невідпрацьоване і нерозвинуте законодавство щодо інтеграції у світовий ринок праці створює значні обмеження, пов'язані з порушеннями в правах при наймі, соціальному захисті і при еміграції та імміграції. Потік іноземних інвестицій створює робочі місця, але при цьому можуть зміню-

ватися характеристики робочих місць, що знімає частину обмежень соціально-трудової сфери, пов'язаних з кількісним і якісним дисбалансом робочої сили і робочих місць. У той же час діяльність ТНК з «переманювання» працівників може загострювати регіональні і галузеві дисбаланси на ринку праці, тобто проковувати нові обмеження.

Розвиток міжнародних засобів інформатизації і комунікації впливає на ринок праці через створення і поширення нових потреб, а, отже, змінює внутрішню мотивацію. Це збільшує стимули до праці, розширює обмеження ресурсної бази і продуктивності роботи. Активізується створення «інформаційних» робочих місць, що знімає обмеження якості праці і міграційної рухомості робочої сили. З іншого боку, можуть бути спровоковані нераціональні потреби і споживчі стандарти, які негативно позначаються на мотивації до праці, породжують бажання володіти всіма матеріальними цінностями відразу, що підриває стимул до праці. Може виникати апатія від неможливості отримувати гідний заробіток, а це призводить до безробіття або криміналізації відносин.

Найважливіші показники рівня і якості життя – рівень доходів, заробітної плати, диференціація доходів – визначають обмеження розвитку робочої сили, а отже, і якісні параметри пропозиції на ринку праці. Особливо це помітно на ринку праці в Україні. Недостатнє зростання доходів шкодить мотиваційним механізмам. Недоліки у сфері заробітної плати заважають їй стати важливим стимулом зростання продуктивності праці, дієвою ціною залучення якісної робочої сили, інструментом структурного перерозподілу працівників. Невиправдана диференціація доходів провокує напружені соціально-трудові відносини, блокує здійснення соціального партнерства та економічного розвитку.

На національному рівні формуються інституції – законодавчі обмеження, пов'язані з рухом робочої сили. Тут визначаються основні вимоги до режиму і умов праці, враховуються наслідки включення в глобальну світову систему і створюється механізм пом'якшення цих наслідків. До того ж, на макрорівні визначаються параметри державної підтримки розвитку культури, які впливають на загальний рівень якості сучасної робочої сили.

У цілому, на національному рівні визначаються параметри інституціональних перетворень системи соціально-трудових відносин; модель ринку праці; гарантії зайнятості; стандарти реалізації власності та обміну правочинностями на робочу силу; рівні соціальної допомоги і мінімальної заробітної плати; тривалість робочого дня і загальний обсяг річного робочого часу (зادля того, щоб стимулювати людей до праці та мінімізувати рівень безробіття тощо).

Найбільшої гостроти проблема економічних обмежень праці досягає на мезорівні – рівні регіонів країни. Тут обмеження, виокремлені на національному рівні, набувають конкретної визначеності.

Регіональні характеристики розвитку інфраструктури визначають умови життя в регіоні, мобільність робочої сили, впливають на мотивацію економічної діяльності і, у такий спосіб, встановлюють обмеження на регіональному ринку праці. Успішність інститутів (процесів) соціально-трудової сфери впливає на систему обмежень, вибудовану ринком праці через стимулювання створення робочих місць, працевлаштування звільнених працівників, їх перенавчання і організацію громадських робіт. Саме на регіональному рівні вирішується завдання формування ментальності нормального, а не екстремального життя і, як наслідок, створюються умови для соціальної стійкості.

На мікрорівні, тобто в межах окремого підприємства, створюються певні умови праці і притаманні їм обмеження взаємодії через фізичні та психічні осо-

бливості працівників. Тут діють етичні обмеження, що виявляються в конфліктності або безконфліктності, шахрайстві та імітації діяльності. Суттєве значення у пом'якшенні обмежень в соціально-трудої сфері має реалізація соціальної функції підприємства. Вона виявляється в забезпеченні працівників соціальними послугами через організацію власне діяльності підприємства, оплату соціального пакета, навчання працівника, через соціальну орієнтацію і гуманізацію праці та управління. Саме цей рівень є найбільш перспективним для проведення досліджень із застосуванням методів поведінкової економічної теорії.

Можливості, які відкриває поведінкова економіка для дослідження соціально-трудої сфери на її трьох рівнях: макро-, мезо-, мікро-, є різними. Домінує, насамперед, останній – мікрорівень.

Стосовно макрорівня, дослідники-біхевіористи не обмежилися позитивним аналізом, а розробили нормативні рекомендації для держави, корпорацій, політичних партій. Ця нормативна програма отримала назву «нового патерналізму». Програма була подана в книзі Річарда Талера і Каса Санштейна «Підштовхування: як поліпшити рішення, що стосуються здоров'я, достатку і щастя» [10]. Дослідження вчених дозволили, у порівнянні з традиційною неокласичною моделлю, істотно розширити межі втручання держави в економіку в цілому, і в прийнятті рішень кожною окремою людиною. Залежно від міри та величини впливу держави на процес прийняття рішень, можна виокремити жорстку і менш жорстку форми патерналізму [20]. «Жорсткий» патерналізм означає суттєвий вплив на прийняття рішень і законодавче обмеження. Наприклад, заборона на вживання наркотиків, здійснення насильства. Менш жорстка форма передбачає пом'якшення обмеження і можливість вибору. Наприклад, йдеться про можливість вибору форми нагромадження пенсійних коштів.

Досліджуються різні види патерналізму:

– «асиметричний патерналізм» – форма державного втручання, яка приносить значні вигоди обмежено раціональним людям, але при цьому жодним чином не впливає на тих, хто є повністю раціональним [21];

– «лібертаріанський патерналізм» – форма державного втручання, коли держава тільки «підштовхує» індивіда до прийняття того чи іншого рішення, але остаточне рішення приймає індивід [22].

Отже, поведінкова економіка рішуче відкидає традиційну антипатерналістську передумову. Державне втручання стає інструментом, за допомогою якого в поведінковій економіці «недосконала» поведінка обмеженого індивіда наближається до «ідеальної», тобто максимально раціональної.

Існує обмежена реалістичність економічних теорій макрорівня. Критичні стріли в бік «нереалістичних» макроекономічних моделей спрямовувалися й економістами, які не обмежувалися методологією поведінкової економічної теорії. Так, Г. Саймон зазначав, що: «нереалістичність передумов ідеалізованих моделей не є нормальним умовою для формулювання коректних економічних теорій» [23].

Критичний реаліст Т. Лоусон вважає, що «проблема економічної науки полягає в тому, що економісти часто створюють економічні теорії і моделюють економічні процеси без зв'язку з реальним світом, незважаючи на відсутність, протягом тривалого часу, очевидних емпіричних успіхів. Якби методологічні проекти в сфері економічної науки явно використовували соціальну метафізику, вони б визначалися як реалістичні» [24].

Теорія Д. Канемана і А. Тверські чітко окреслила сегмент досліджень поведінкової економіки. У процесі експериментальних даних вищезгадані автори показали, що принципи вибору, які використовуються людьми, є складнішими, ніж

ті, що використовуються в економічних моделях. Економістам довелося думати не про те, як ігнорувати нові дані, а як знайти спосіб підвищення якості експериментальних даних [4].

«Новий» патерналізм, в основі якого лежать суб'єктивні переваги індивідів, нині використовується окремими економістами для розробки принципів економічної політики, в якій домінує лібертаріанська ідея збереження максимально широкої свободи вибору. У цьому разі рішення приймає індивідум, а держава визначає параметри сфери вибору. Д. Тверські та А. Канеман вважали своїм головним завданням розробку емпірично адекватної теорії вибору, яка б описувала реально спостережувані процеси прийняття рішень економічними агентами [4].

Як зазначає ще один відомий представник поведінкової економіки Д. Аріелі з приводу нерациональності: «...визнання факту нашої неідеальності (іраціональності) є ключем до розуміння самих себе, воно здатне дати нам багато практичних переваг» [25, с. 16]. До того ж, вчений розглядає іраціональність людини в якості домінуючого фактору: «Я прийшов до висновку, що ми є передбачувано іраціональними – іншими словами, наша іраціональність виявляється однаково, раз за разом. Коли ми виступаємо в ролі споживачів, бізнесменів або політиків, розуміння нашої передбачуваної іраціональності стає стартовим майданчиком для покращення процесів прийняття рішень та зміни життя на краще» [25, с. 17].

Серед методологічних прийомів, застосовуваних представниками поведінкової економічної теорії, заслуговує на особливу увагу «принцип відносності». Врахування цього принципу може бути корисним в дослідженні поведінки суб'єктів соціально-трудова відносин. Поміж іншого, він передбачає слабкість зв'язку між рівнем заробітної плати (доходів) та задоволенням.

Значна кількість досліджень доводить той факт, що у країнах з найбільш задоволеним населенням рівень доходів на душу населення є нижчим, ніж у країнах з вищими доходами. Подібну ситуацію пояснював ще Т. Веблен, запровадивши поняття «заздрісне порівняння». За його допомоги аргументоване намагання нагромаджувати капітал чи багатство, коли власник меншої за розміром власності відчуває заздрість до багатшого капіталіста і прагне наздогнати його. Престижне споживання, на думку Т. Веблена, приводить до неправильного використання виробничої енергії і, в кінцевому результаті, до втрати реального доходу для суспільства. В даній ситуації багаті заздрять багатшим, що здійснює на суспільство руйнівну дію. Рішення проблеми іраціональності полягає у подоланні глухого кута відносності, а в межах окремого суспільства це може стосуватися подолання проблеми нерівності у доходах [27].

Варто зауважити, що несприятливий відбір є ефектом компромісу. Вихід за межі принципу економічного раціоналізму можна розглядати на прикладі моделі, розробленої Е. Уейсом, яка ґрунтується на передумовах нового кейнсіанства – різномірності праці та асиметричності інформації. Йдеться про те, що одні працівники мають кращі навички і характеризуються вищою дисциплінованістю. А інші не можуть похвалитися ні тим, ні іншим. Працедавці ж не мають точної і повної інформації про працівників, що вкотре доводить хибність класичного постулату повноти інформації. За таких умов, підвищена заробітна плата стає «сигналом» для більш кваліфікованих і дисциплінованих працівників. У цій моделі завищена зарплата є засобом подолання ситуації несприятливого відбору.

Концепція обмеженої раціональності Г. Саймона, спирається на ідею, що більшість людей раціональні лише частково. Вони застосовують, найімовірніше, евристичний аналіз, аніж правила оптимізації, оскільки обчислити корисність кожної з можливих дій досить складно. Ідеї Г. Саймона ґрунтуються на тому, що

люди не мають досконалої пам'яті, безмежних розумових та пізнавальних здібностей, вони не здатні коректно оцінювати ймовірності бажаних подій тощо [23].

Теоретико-практичні висновки Р. Талера по-особливому пояснюють нераціональну поведінку суб'єктів ринку праці та соціально-трудоких відносин. Вчений виявляє, так званий «ефект ендаументу». Речі, якими людина володіє становлять для неї більшу цінність, порівняно з тими, які їй не належать. «Я назвав цей феномен «ефектом ендаументу», тому що на мові економістів те, що тобі належить, є частиною твого ендаументу. Я постійно зіштовхувався з спостереженням, що для людей більшою цінністю мали ті речі, які були частиною їх ендаументу, ніж ті, які були їм доступні, але ще їм не належали» [18, с. 14-15]. «Ефект ендаументу» може пояснювати поведінку працівників, які тривалий період працюють в одній компанії чи на одному робочому місці і не виявляють особливого бажання здійснювати пошук кращих, з позицій раціональної поведінки, варіантів працевлаштування. Реальним фактором «підштовхування» для таких працівників стає тільки звільнення, або структурна реорганізація підприємства, в результаті якої їм доводиться, скажімо, переходити в інші підрозділи. «Ефект ендаументу», певною мірою, пояснює швидкість процесів ротації кадрів, динаміку ринків праці окремих економічних систем, регіонів і навіть цивілізацій (Східної, Західної). Яскравим прикладом «ефекту ендаументу» є найм працівників у японських корпораціях. Окрім всього іншого, японські працівники вважають робоче місце корпорації частиною їх ендаумента.

«Ефект ендаументу» спостерігався, а частково зберігається й до тепер, в країнах та на ринках праці пострадянських суспільств, включно з українським. Працедавець у особі держави практикував довготривалі трудові угоди і постійний найм з благами, які, зазвичай, не мали грошового вираження і не пов'язувалися з особистим трудовим внеском працівника.

Висновки

На основі аналізу концептуальних засад теорій поведінкової економіки можна зробити висновки про те, що вони суттєво доповнюють дослідницький потенціал класично-неокласичного напрямку та якісно поліпшують інституціональний аналіз. У поєднанні з методами інституціонального аналізу, методи поведінкової економічної теорії розкривають нові, нетипові, ірраціональні характеристики поведінки суб'єктів соціально-трудоких відносин. Їх необхідно врахувати як на макрорівні, при вирішенні проблеми державного патерналізму, формуванні відносин «держава-найманий працівник», а також і на мікрорівні – під час аналізу взаємин між працедавцем та найманим працівником.

Література

1. Саймон Г. А. Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении / Г. А. Саймон // Теория фирмы / сост. В. М. Гальперин. – СПб. : Экономическая школа, 1995.
2. Cyert R. M. A Behavioral Theory of the Firm (1963), A Behavioral Theory of the Firm, second edn (1992 ; March J.G. Handbook of Organizations. Chicago, IL: Rand McNally, 1965 ; March J.G. Decisions and Organizations. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
3. Льюис Р. Д. Деловые культуры в мировом бизнесе / Р. Д. Льюис ; пер. с англ. – М. : Дело, 2001. – 439 с.
4. Канеман Д., Тверски А. Рациональный выбор, ценности и фреймы [Текст] / Д. Канеман, А. Тверски // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, № 4. – С. 31-42.
5. Camerer C. Prospect Theory in the Wild: Evidence from the Field // D. Kahneman, A. Tversky (eds.). Choices, Values, and Frames. P. 288–300.
6. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений / Ю. Козелецкий. – М.: Прогресс, 1979. – 504 с. ; Козелецкий Ю. Человек многомерный: (Психологическое эссе) / Ю. Козелецкий ; пер. с польск. – Киев: Лыбидь, 1991. – 285 с.

7. Ариели Д. Позитивная иррациональность / Д. М. Ариели. – М. : ЭКСМО, 2010. – 380 с.
8. Акерлоф Дж., Шиллер Р. *Spiritus Animalis*, или как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма? / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер // пер. с англ. Д. Прияткина ; под научн. ред. А.Суворова ; вступ. ст. С. Гуриева. – М. : ООО «Юнайтед Пресс», 2010. – 273 с.
9. Левитт С. Д., Дабнер С. Дж. Фрикономика. Мнение экономиста-диссидента о неожиданных связях между событиями и явлениями / С. Д. Левитт, С. Дж. Дабнер ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2007. – 288 с. ; Левитт С. Д., Дабнер С. Дж. Суперфрикономика / С. Д. Левитт, С. Дж. Дабнер ; пер. с англ. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 296 с.
10. Талер Р., Санстейн К. «Nudge. Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье» / Ричард Талер, Касс Санстейн ; пер. с англ. Е. Петровой // [науч. ред. С. Щербаков]. – М. : «Манн, Иванов и Фербер», 2017. – 240 с.
11. Агапова И. И. Институциональная экономика: [Учеб. пособие] / И. И. Агапова. – М. : Экономистъ, 2006. – 254 с.
12. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
13. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт ; [пер. с англ. М. Я. Каждана]. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
14. Alchian, Armen A., Demsetz, Harold Production, Information Costs, and Economic Organization // *The American Economic Review* 1972, December. Volume 62. – Issue 5. – P. 777-795.
15. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Д. Ходжсон ; [пер. з англ.]. – М. : Изд-во Дело, 2003. – 464 с.
16. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 640 с.
17. Уильямсон О.И. Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка / О. И. Уильямсон // Вехи экономической мысли. – Т. 2. Теория фирмы / Под ред. В. М. Гальперина. – СПб. : Экономическая школа, 2000. – 534 с.
18. Талер Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать? / Ричард Талер ; [пер. з англ.]. – М. : Эксмо, 2017. – 366 с.
19. Официальный сайт Нобелевского комитета, секция «Экономические науки» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2017/press.html
20. Хендс У. Нормативная теория рационального выбора: прошлое, настоящее, будущее [Текст] / У. Хендс // Вопросы экономики. – 2012. – №10. – С. 52-73.
21. Camerer C., Issacharoff S., Loewenstein G., O'Donoghue T., Rabin M. Regulation for Conservatives: Behavioral Economics and The Case for «Asymmetric Paternalism» // *University of Pennsylvania Law Review*. 2003. Vol. 151. No. 1.
22. Sunstein C., Thaler R. Libertarian Paternalism // *American Economic Review*. – 2003. – Vol. 93. – No. 2.
23. Саймон Г. Проверимость и приближительность / Г. Саймон // *Философия экономики* ; Антология под ред. Д. Хаусмана. – М. : Издательство Института Гайдара, 2012. – 520 с.
24. Лоусон Т. Что может предложить реализм? / Т. Лоусон // *Философия экономики* ; Антология под ред. Д. Хаусмана. – М. : Издательство Института Гайдара, 2012. – 520 с.
25. Ариели Д. Предсказуемая иррациональность. Скрытые силы, определяющие наши решения / Дэн Ариели ; пер. с англ. Павла Миронова. – (Стокгольмская школа экономики). – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 296 с.
26. Селигман М. В поисках счастья. Как получать удовольствие от жизни каждый день / Мартин Селигман ; пер. с англ. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 318 с.
27. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен ; перевод с английского ; Вступительная статья кандидата экономических наук С. Г. Сорокиной ; Общая редакция доктора экономических наук В. В. Мотылева. – М. : Изд-во Прогресс, 1984. – 368 с.
28. Спенс М. А. Передача сигналов в ретроспективе и информационная структура рынков. Нобелевская лекция 8 декабря 2001 г. / М. А. Спенс // *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. – Т. V: В 2 кн. – М. : Мысль, 2005. – Кн. 2. – С. 484-534.*

УДК 331.5

І.Л. Петрова
професор, доктор економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

І.О. Штундер
доцент, кандидат економічних наук
Київський національний
торговельно-економічний університет

Імператив соціалізації в концепції ефективної зайнятості

У статті досліджено теоретичні аспекти формування соціалізованого ринку праці, такої структури зайнятості, яка б давала можливість реалізовувати модель соціально орієнтованої ринкової економіки. Показано зв'язок соціалізації ринку праці із забезпеченням ефективної зайнятості, підвищенням ефективності використання трудового потенціалу.

Ключові слова: соціалізація, ринок праці, ефективна зайнятість, інноваційний розвиток.

И.Л. Петрова
профессор, доктор экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»

И.А. Штундер
доцент кандидат экономических наук,
Киевский национальный
торгово-экономический университет

Императив социализации в концепции эффективной занятости

В статье исследованы теоретические аспекты формирования социализированного рынка труда, такой структуры занятости, которая бы давала возможность реализовывать модель социально ориентированной рыночной экономики. Показана связь социализации рынка труда с обеспечением эффективной занятости, повышением эффективности использования трудового потенциала.

Ключевые слова: социализация, рынок труда, эффективная занятость, инновационное развитие.

I.L. Petrova
Professor, Doctor of Economics,
“KROK” University

I.O. Shtunder
Kyiv National University
of Trade and Economics

The imperative of socialization in the concept of effective employment

The article investigates the theoretical aspects of the formation of the socialized labor

market, such a structure of employment, which would enable to implement a model of a socially oriented market economy. The connection of the socialization of the labor market with the provision of effective employment, increase of the efficiency of labor potential use is shown.

Keywords: *socialization, labor market, efficient employment, innovative development.*

Постановка проблеми

Сучасні ринкові трансформації істотно пов'язані зі змінами в соціально-трудовах відносинах. Відбуваються зрушення в структурі зайнятості, формуються конкурентні засади функціонування ринку праці та його інтеграції у світовий економічний простір. Разом з тим, система зайнятості населення в Україні не є ефективною, оскільки навіть участь в процесах суспільно корисної праці не забезпечує прийняттого рівня життя, гідних умов праці, можливостей самореалізації. Невирішеною проблемою, стійким деструктивним явищем залишається безробіття, зокрема у таких загрозливих формах як молодіжне і застійне. У зв'язку з цим загострюється проблема соціалізації зайнятості, формування такої її структури, яка б відповідала вимогам соціально орієнтованої ринкової економіки. Мова йде про об'єктивний процес забезпечення не лише економічної, а передусім соціальної ефективності зайнятості, підвищення якості використання трудових ресурсів, зростання рівня та якості життя громадян, покращення умов їх праці, зростання професійних можливостей робочої сили, підвищення тривалості життя, покращення показників здоров'я, зростання рівня освіти, а також можливостей використовувати політичні та економічні свободи, досягнення високого рівня особистого та суспільного добробуту. В умовах сучасного світового гуманістичного тренду проблему ефективної зайнятості неможливо вирішити без створення широкого формату її соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам соціалізації зайнятості (ринку праці) в Україні та визначенню її особливостей та показників присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, цими питаннями займалися А. О. Аветисова [1], О. Г. Брінцева [9], О. А. Грішнова [9,10], О. О. Герасименко [9], І. Ф. Гнибіденко [10], В. І. Герасимчук [2], А. М. Колот [9, 10], Е. М. Лібанова [4,5], В. М. Нижник [6], Онікієнко В. В. [7], Н. С. Палій [1] та інші.

Так, в працях В. М. Нижника подана характеристика процесу соціалізації ринку праці та визначено найгостріші його проблеми. Обґрунтовуються вимоги та пропонуються підходи до визначення індикаторів рівня соціалізації ринку праці [6]. У працях А. М. Колота, О. А. Грішної, О. О. Герасименко розглядаються теоретико-методологічні засади гармонізації відносин у сфері праці на основі їх соціалізації. Значна увага приділяється механізмам та інструментам соціалізації відносин у сфері праці, виділяються проблеми та імперативи розвитку економіки й соціальної політики в Україні [9, 10].

У наукових працях І. Ф. Гнибіденка та А. М. Колота подано цілісне системне дослідження феномену соціальної відповідальності суб'єктів суспільства на всіх рівнях – особистісному, корпоративному, інституціональному та державному. Автори розглядають теоретичні засади соціальної відповідальності людини як відображення її органічного зв'язку із суспільством і природою, поєднання в ній біологічної, соціальної і духовної основ. Значну увагу приділено теорії і практиці соціальної відповідальності бізнесу, держави та інститутів громадянського суспільства. Виокремлено уроки і зроблено висновки із суперечливої практики розвитку соціальної відповідальності, що склалася на рубежі двох тисячоліть.

Досліджено проблематику імплементації національної ідеї соціальної відповідальності в загальну систему суспільного розвитку [11].

Невирішені раніше частини загальної проблеми

У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених недостатньо уваги приділено соціалізації як імперативу концепції ефективної зайнятості, оцінці її сучасних тенденцій та практичним аспектам удосконалення відносин зайнятості в сучасній економіці.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення та обґрунтування імперативу соціалізації в концепції ефективної зайнятості населення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ефективною є зайнятість населення, яка здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення та критеріїв економічної доцільності і соціальної результативності, зорієнтована на скорочення ручної, неprestижної, важкої праці та розвиток інноваційних форм діяльності. Така зайнятість як економічна категорія, на нашу думку, є феноменом, що передбачає легальну, суспільно-корисну діяльність з виробництва суспільного продукту, підкріплену економічними робочими місцями, які приносять працівникам дохід, що забезпечує гідні умови життя. Зайнятість виключає існування номінальних робочих місць та утримання зайвих працівників з метою уникнення безробіття. Необхідно зауважити, що ефективна зайнятість пов'язана не лише з достатнім рівнем доходів населення. Вона також передбачає високі показники здоров'я населення, зростання його освітньо-кваліфікаційного рівня, досвіду, знань, умінь та навичок, підвищення продуктивності праці, ускладнення та збагачення її змісту і характеру. Це свідчить про те, що вагомими ознаками цієї форми зайнятості населення є якісні соціальні характеристики робочої сили. Соціальний зміст ефективної зайнятості полягає в істотному підвищенні стандартів життя та рівня загального добробуту працюючого населення. Економічний зміст ефективної зайнятості розкривається як у основних макроекономічних показниках, так і у конкретних показниках на рівні окремого підприємства (ВВП, ВВП на душу населення, продуктивність праці тощо). Соціалізація зайнятості є об'єктивним процесом, в якому зацікавлені наймані працівники, роботодавці та суспільство в цілому. Формування соціально прогресивних відносин зайнятості передбачає якісне відтворення людського потенціалу, а також забезпечення високих стандартів якості життя та добробуту населення. За таких умов людина розглядається як мета соціально-економічного розвитку та визначальна умова формування та функціонування соціально ефективних відносин зайнятості. Зміст соціалізації відносин зайнятості можна охарактеризувати як процес спрямування діяльності його суб'єктів на досягнення високої ефективності економіки, та на цій основі забезпечення базових потреб населення за прогресивними соціальними стандартами. Таким чином, соціалізація зайнятості спрямована на забезпечення ефективної зайнятості, підвищення ефективності використання людського потенціалу, добробуту та якості життя населення. Результатом цього процесу є людський розвиток, що визначається не лише як досягнутий рівень добробуту, а і як зростання людських можливостей щодо тривалості життя, здоров'я, освіти, користування політичними та економічними свободами. Процес соціалізації зайнятості в Україні безпосередньо залежить від ефективності заходів побудови соціально орієнтованої моделі ринкової економічної системи. Сфера зайнятості є однією з найважливіших складових реформування економіки, а рі-

вень її соціалізації виступає основним показником соціальної орієнтації ринкової економічної системи та її стійкого розвитку [9, с. 31-32]. Низький рівень і недостатня інтенсивність процесів соціалізації сфери зайнятості зумовлюють неефективність ринкових перетворень. Розвинені соціально-трудові відносини у сфері зайнятості передбачають використання нових технологій у виробничих процесах, створення необхідних умов формування і розвитку трудового потенціалу відповідно до вимог інноваційного розвитку та соціально-економічних пріоритетів держави. Також передбачають забезпечення гідної праці і належного соціального захисту, розвиток соціального партнерства шляхом прийняття взаємовигідних рішень на основі взаємних консультацій, переговорів, широкого соціального діалогу. Всі суб'єкти економічної діяльності мають бути вільними у виборі сфери та виду зайнятості відповідно до власних інтересів, спрямованих на задоволення особистих потреб і розвитку суспільства. Таким чином забезпечується урізноманітнення форм зайнятості, відбувається зближення інтересів праці та капіталу. Останнє, у свою чергу, ґрунтується на системі угод і колективних договорів, на відповідному трудовому законодавстві, єдиних стратегічних і тактичних цілях роботодавців та найманих працівників. Варто зазначити, що важливою складовою соціалізації відносин зайнятості є соціально відповідальна поведінка всіх сторін партнерства, дотримання морально-етичних норм та цінностей організаційної культури у сфері зайнятості. Так, для найманих працівників нормами соціально відповідальної поведінки є: обов'язковість досягнення мети праці через реалізацію своїх фізичних і розумових здібностей та усвідомлення власної відповідальності за досягнення соціального результату; свідомий вибір, застосування, вдосконалення знарядь і методів праці, що потребують творчого ставлення працівника до роботи, а також прагнення до професійного зростання, зацікавленості в інноваціях; усвідомлення причетності до організації, свого місця в реалізації її стратегічних цілей та залежності власних доходів від результатів вкладеної праці. Соціально відповідальна поведінка роботодавців передбачає недискримінаційне використання ефективної праці з оплатою її не нижче ринкової вартості і створення сприятливих умов для функціонування робочої сили, в іншому випадку – передбачення компенсаційних доплат до заробітної плати за відхилення умов праці від норми. Окрім того, роботодавці мають бути зацікавлені у підвищенні кваліфікації та професійному зростанні працівників згідно з їх здібностями та інтересами. І, відповідно до стратегії розвитку підприємства, у медичному обслуговуванні та соціальному страхуванні працівників [10, с. 151].

З боку держави, соціалізація відносин зайнятості передбачає інвестування в освіту та охорону здоров'я, таким чином сприяючи формуванню високоякісного трудового потенціалу суспільства, а також стимулюючи приватне інвестування в людський капітал. Створюються і забезпечуються можливості для участі людей у суспільно-корисній діяльності, розвитку нормальних соціальних контактів, та для засвоєння учасниками ринку праці норм раціональної поведінки. У такий спосіб формується пропозиція робочої сили, забезпечується її конкурентоспроможність і підтримується ефективний сукупний попит. Держава покликана забезпечувати умови для реалізації права на працю та підприємницьку діяльність, досягнення повної та водночас ефективної зайнятості. Як наслідок – створення необхідних матеріальних і духовних благ, примноження національного багатства, забезпечення соціального, духовного і професійного розвитку працівників. До того ж, зменшуються витрати на підтримання умов життя безробітних, зростає загальний рівень добробуту населення.

В останні три десятиліття людство зіткнулося зі значними проблемами відтворювального процесу, серед яких: скорочення народжуваності, старіння населення, слабо керовані міграційні процеси, порушення демографічного балансу. Основні показники динаміки цих процесів за останні п'ять років наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Динаміка народжуваності, смертності та зовнішньої міграції
в Україні у 2000-2016 роках**

	2000	2005	2010	2015	2016
Народжуваність, осіб	385 126	426 086	497 689	411 781	396 415
Смертність, осіб	758 082	781 961	698 235	594 796	583 631
Зовнішня міграція (кількість вибулих), осіб	76264	34997	14677	21409	6465

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

В Україні ці процеси пов'язані з падінням рівня і якості життя, зміною цінностей, традиційного способу життя, домінуванням міського способу життя; зумовлені зростаючою глобальною нерівністю у розподілі ресурсів і благ між багатими та бідними країнами. Низька народжуваність несе в собі загрозу падіння інтелектуального потенціалу країни. В цьому ж напрямі діє і вплив обдарованої кваліфікованої молоді за межі країни. Україна поступово перетворюється на країну пенсіонерів, позбавлених перспективи забезпечити собі гідне майбутнє працюючих своїх дітей і онуків. На сучасному етапі розвитку в основу методології державного регулювання процесу соціалізації зайнятості в Україні слід покласти перехід до забезпечення повної ефективної зайнятості населення. Як необхідної бази для прискорення економічного зростання, якісного і кількісного задоволення потреб економіки в робочій силі, а також підвищення матеріального рівня життя населення.

Аналіз окремих показників соціалізації зайнятості в Україні (таблиця 2) показує, що рівень зайнятості населення останнім часом скорочується, безробіття утримується на високих позначках за чисельністю безробітних і тривалістю пошуку роботи. Показники рівня життя мають спадну динаміку.

Особливого значення для соціалізації зайнятості набуває визначення ціни робочої сили. Заробітна плата виступає найважливішою економічною категорією і предметом соціально-трудових відносин, стимулюючи роль якої визначається її рівнем відповідно до вимог відтворення робочої сили та справедливою винагородою за трудовий внесок.

В Україні розрив між заробітною платою і вартістю відтворення робочої сили дуже значний і має тенденцію до збільшення. Існуюча практика порушення співвідношення ціни та вартості робочої сили значною мірою посилюється зростанням цін і тарифів на послуги, темпи яких значно перевищують темпи зростання номінальної заробітної плати та соціальних трансфертів. Негативний вплив на це співвідношення має наближення рівня внутрішніх цін на товари і послуги до рівня світових. Як наслідок, заробітна плата не може виконувати функцію стимулювання розвитку виробництва та підвищення продуктивності праці. Натомість, низький її рівень стимулює неформальну, "тіньову" зайнятість, таким чином забезпечуючи виживання значної частини населення. У зв'язку з цим вважаємо, що на етапі економічного піднесення процеси соціалізації зайнятості повинні супроводжуватися запровадженням на державному рівні такого соціального стандарту, як мінімальний споживчий бюджет, який забезпечує нормальне відтворення

Таблиця 2

Окремі параметри соціалізації зайнятості в Україні та їх динаміка

Роки	Економічно активне населення (у віці 15-70 років), тис. осіб	Зайняте населення (у віці 15-70 років), тис. осіб	Безробітне населення (за методологією МОП), тис. осіб	Середньоблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	Середньомісячна заробітна плата		Середня тривалість пошуку роботи, місяців	Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму (рівень життя)	
					номінальна, гривень	реальна у % до попереднього року		млн осіб	у відсотках до загальної чисельності населення
2010	20 894,1	19 180,2	1 713,9	10 262	2 250	110,2	7	3,9	8,8
2011	20 893,0	19 231,1	1 661,9	10 083	2 648	108,7	6	3,4	7,8
2012	20 851,2	19 261,4	1 589,8	10 123	3 041	114,4	6	4,0	9,1
2013	20 824,6	19 314,2	1 510,4	9 720	3 282	108,2	6	3,7	8,4
2014	19 920,9	18 073,3	1 847,6	8 959	3 480	93,5	5	6,3	16,7
2015	18 097,9	16 443,2	1 654,7	8 065	4 195	79,8	7	20,2	51,9
2016	17 955,1	16 276,9	1 678,2	7 868	5 183	109,0	7	19,8	51,1

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

робочої сили і відображає нижню межу її ціни. Необхідно подолати тенденцію до низької вартості відтворення робочої сили, яка неминуче веде до занепаду економіки. Соціалізація зайнятості припускає тільки позитивну динаміку стосовно рівня та якості життя населення. Включення процесів соціалізації зайнятості та системи пенсійного забезпечення населення в механізми економічного зростання є необхідною умовою підвищення зацікавленості працівників у високопродуктивній праці.

Вирішальним фактором і результатом сфери зайнятості виступає якість трудового потенціалу. Його висока якість та конкурентоспроможність є передумовою високопродуктивної та високооплачуваної праці – основних показників соціально орієнтованого ринку. В період бурхливого розвитку процесів інформатизації економіки, впровадження новітніх технологій, становлення інформаційного суспільства – кількісні показники трудового потенціалу і сировинних ресурсів дедалі менше розцінюються як конкурентна перевага. Першочерговим в економічному зростанні і покращенні якості життя населення постає фактор якості людського капіталу, що характеризується рівнем освіти, знаннями, інноваційною активністю, мобільністю працівника. Водночас, стан освіти в Україні характеризується зниженням частки молоді, що навчається. Окрім того, визначається помітним дисбалансом у напрямках підготовки і потребах з боку ринку праці.

Таблиця 3

Динаміка показників розвитку сфери освіти

Роки	Кількість ВНЗ, одиниць (III-IV рівнів акредитації)	Кількість студентів у ВНЗ, тис. осіб (III-IV рівнів акредитації)	Професійно-технічні навчальні заклади, одиниць	Професійно-технічні навчальні заклади (кількість учнів, тис. осіб)
2010	349	2129,8	976	433,5
2011	345	1954,8	976	409,4
2012	334	1824,9	972	423,3
2013	325	1723,7	968	391,2
2014	277	1438,0	814	315,6
2015	288	1375,2	798	304,1
2016	287	1369,4	787	285,8

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Передумовою ефективної зайнятості є мотивація працівників до підвищення якості праці, самовдосконалення. Поза тим, необхідністю є заохочення до формування ринкової свідомості з орієнтацією на ефективну зайнятість, постійне професійне зростання, набуття фахової багатопрофільності та суміщення функцій, високого рівня загальної і технічної культури, динамізму. На сьогодні інвестиції в сферу науки і освіти належать до головних пріоритетів держави. Визначальним фактором соціально-економічного прогресу виступає не просто збереження інтелектуальних ресурсів країни, а й створення умов для їх динамічного розвитку. Пріоритетами є забезпечення соціального прогресу на основі розширеного відтворення наукового, кадрового та виробничого потенціалу суспільства.

Вирішальним фактором соціалізації зайнятості, досягнення високого рівня життя населення та сталого економічного розвитку є інноваційна діяльність. Інновації надають можливість сформувати прогресивну структуру виробництва, зорієнтовану на створення конкурентоспроможних товарів з високим попитом на внутрішніх і зовнішніх ринках (комп'ютерна техніка, автомобілі, електроніка, побутова техніка). Це, у свою чергу, дасть змогу промисловому виробництву

країни, за умови його ефективного розвитку, значно зменшити імпорт аналогічної продукції. Інноваційна зайнятість за своєю природою є соціалізованою, оскільки ґрунтується на поширенні інформаційно-комунікаційних технологій, економіки знань, інтелектуалізації трудових процесів, демократизації управління [8, с. 79].

Наближення до європейських соціальних стандартів якості життя вимагає істотних вкладень в соціальну сферу, а також перерозподілу коштів з послідовною орієнтацією на розвиток людського капіталу. Тобто інвестування в науку, освіту, медицину, культуру, екологію та створення умов, сприятливих для життєдіяльності людини.

Важливим напрямом соціалізації зайнятості можна вважати розвиток партисипативного управління виробництвом за участю роботодавців, найманих працівників або їх представницьких органів та держави. Це сприяє більш ефективному розв'язанню економічних, технічних і соціальних проблем. Поза тим, партисипативне управління виробництвом посилює зацікавленість сторін в досягненні кінцевих результатів та гармонізує взаємовідносини (рис.).

Соціалізація зайнятості пов'язана з формуванням потужного середнього класу, який є одним з найважливіших показників соціально орієнтованої економіки та фактором соціально-економічної стабільності суспільства. Маючи високий рівень життя, представники цього класу не схильні до радикальних змін в суспільній системі і не зацікавлені у перерозподілі власності. Як суб'єкт соціально-трудових відносин, середній клас позитивно впливає на їх дієвість та ефектив-

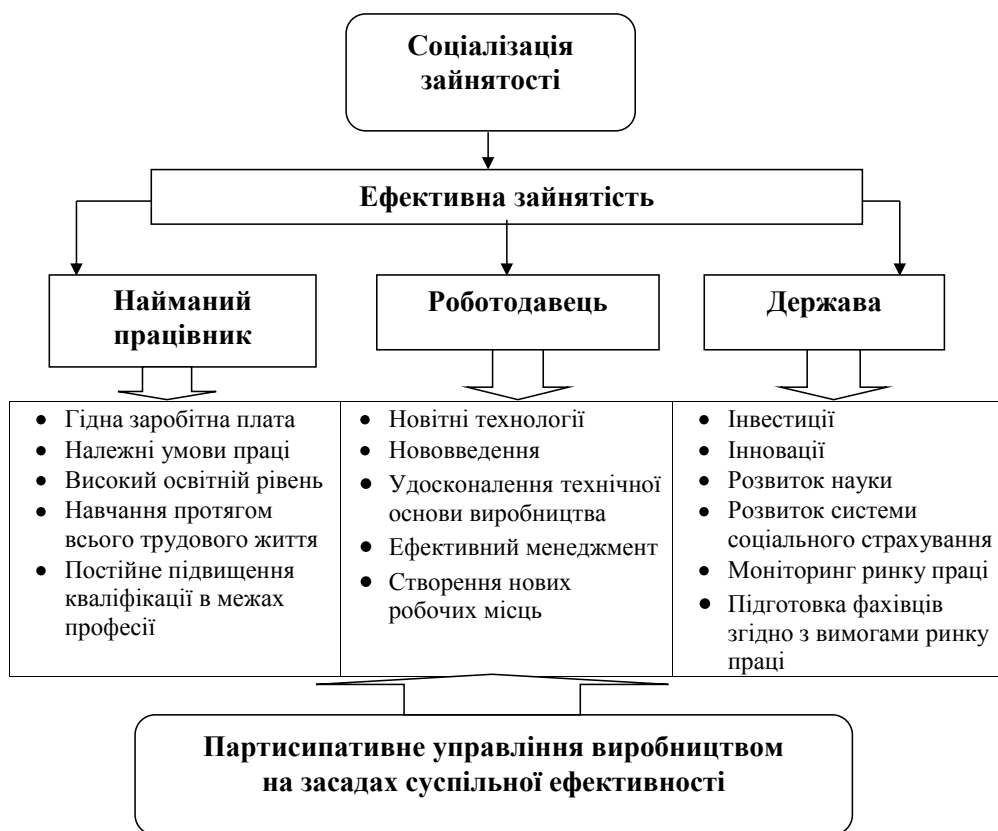

Рис. Соціалізація зайнятості як засіб забезпечення її ефективності

Джерело: сформовано авторами

ність, дотримуючись в усіх видах економічної діяльності засад співробітництва між працею і капіталом [6, с. 248]. Частиною середнього класу є, так званий, креативний клас Р. Флорида, що утворює соціальну базу інноваційного розвитку та зайнятості нового типу.

Висновки

Орієнтирами соціалізації сфери зайнятості, як умови її ефективності, можна визначити: зростання матеріального добробуту населення і досягнення прогресивних стандартів життя; безперервне підвищення якості трудового потенціалу відповідно до тенденцій науково-технічного і соціально-культурного прогресу; формування ефективної зайнятості населення відповідно до здібностей та інтересів індивіда і ринкового попиту на робочу силу; безпечні умови праці; соціальний захист безробітних і непрацевдатних; подолання бідності і формування потужного середнього класу.

Найважливішими детермінантами соціалізації зайнятості вважаємо: прискорене економічне зростання; структурну перебудову економіки, розвиток інноваційних галузей; створення нарощування потенціалу приватного підприємництва; інноваційний розвиток, інформатизацію економіки; державне регулювання розвитку трудового потенціалу, ринку праці та зайнятості. Прискорення процесів соціалізації сфери зайнятості в Україні потребує активізації інноваційно-інвестиційної діяльності; вдосконалення системи професійно-кваліфікаційної підготовки відповідно до вимог ринку праці; посилення відтворювальної та стимулюючої функції заробітної плати; стимулювання формування працівників-власників.

Література

1. Аветисова А. О., Палій Н. С. Соціалізація ринку праці // Зб. наук. праць «Торгівля: ринок України». – Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. – С. 124–131.
2. Герасимчук В. І. Трансформація зайнятості і проблеми соціалізації ринку праці в перехідній економіці : дис. д-ра екон. наук : 08.09.01 / НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2002. – 455 с.
3. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу : [монографія] / під заг. ред. М. П. Буковинської. – К. : ЦП «Компринт». – 2015. – С. 297.
4. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку : [колект. моногр.] / за ред. Е. М. Лібанової // Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2016. – 328 с.
5. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : [колект. моногр.] / за ред. Е. М. Лібанової // Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.
6. Нижник В. М. Соціалізація ринку праці в Україні та визначення її індикаторів / В. М. Нижник, М. Я. Зуб // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць / МОН України, ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана” : [відп. ред. О. О. Беляєв]. – Спец. вип. – Т. 3: Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – К., 2010. – С. 247-256.
7. Онікієнко В. В. Методичні засади оцінювання рівня соціалізації ринку праці в Україні // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : Зб. наук. праць – Вип. 9. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 11–15.
8. Розвиток соціально-трудова сфери України: теорія, практика, перспективи : [колект. моногр.] / за ред. д. е. н., проф. І. Л. Петрової, к. е. н. В. В. Близнюк // НАН України ; ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2016. – 326 с.
9. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2010. – 348 с.
10. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. Г. Бринцева та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота // М-во освіти і науки, моло-

ді та спорту України ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», НП Ін-т соц.-труд. відносин. – Київ : КНЕУ, 2012. – 501 с.

11. Соціально-трудова відносина зайнятості: сучасні тенденції, виклики, шляхи розвитку: [монографія] / А.М. Колот [та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук А. М. Колота, І. Ф. Гнибіденка // Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ: КНЕУ, 2015. – 295 с.

12. Статистична інформація. – Режим доступу : // www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html

УДК 338.242.4.025.2(439)

Д.І. Ткач
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних питань
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Трансформації поведінки домогосподарств Угорщини як результат економічних перетворень в 90-х роках

У статті аналізуються найважливіші трансформації в стані та поведінці домогосподарств Угорщини як результат економічних перетворень в 90-х роках.

Визначаються ключові напрями діяльності держави у цій царині. Підкреслюється, що зміни в положенні домогосподарств віддзеркалюють реальні результати і соціальну ціну реформ, які часто не збігаються з їх оцінками на основі макроекономічних індикаторів. Головним чином наголошується на тому, що невирішені соціальні проблеми, насамперед масштаби бідності і безробіття, соціального відчуження, можуть стати серйозною перешкодою на шляху прогресу, а також джерелом серйозних соціальних, національних і політичних конфліктів. Відзначається, що саме в 90-х роках ХХ століття Угорщина активно проводила інституціональні соціальні реформи і адаптувалася до соціальних реформ, які відповідають вимогам ЄС.

***Ключові слова:** Угорщина, реформування економіки, трансформації в стані та поведінці домогосподарств Угорщини, інституціональні соціальні реформи.*

Д.И. Ткач
доктор политических наук, профессор
проректор по международным вопросам
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Трансформации в поведении домохозяйств в Венгрии как результат экономических преобразований в 90-х годах

В статье анализируются важнейшие трансформации в состоянии и поведении домохозяйств в Венгрии как результат экономических преобразований в 90-х годах. Определяются ключевые направления деятельности государства в этой области. Подчеркивается, что изменения в положении домохозяйств отражают реальные результаты и социальную цену реформ, которые часто не совпадают с их оценками на основе макроекономических индикаторов. Особенно подчеркивается, что нерешенные

социальные проблемы, особенно масштабы бедности и безработицы, социального отчуждения, могут стать серьезным препятствием на пути прогресса, источником серьезных социальных, национальных и политических конфликтов. Отмечается, что именно в 90-х годах XX века Венгрия активно проводила институциональные социальные реформы и адаптировалась, к социальным реформам, отвечающим требованиям ЕС.

Ключевые слова: Венгрия, реформирования экономики, трансформации в состоянии и поведении домохозяйств в Венгрии, институциональные социальные реформы.

D.I. Tkach

*Doctor of Political Sciences,
Vice-Rector for International Affairs
“KROK” University*

Transformation of the behavior of Hungarian households as a result of economic transformations in the 1990s

The article analyzes the most important transformations in the state and behavior of households in Hungary as a result of economic transformations in 90s.

The key directions of state activity in this area are determined. It is emphasized that changes in the situation of households reflect the real results and the social price of reforms, which often do not coincide with their estimates based on macroeconomic indicators. Particular emphasis is placed on the fact that unresolved social problems, especially the extent of poverty and unemployment, social exclusion, can become a serious obstacle to progress, source of serious social, national and political conflicts. It is noted that it was in 1990s that Hungary actively pursued institutional social reforms and adapted to social reforms that would meet EU requirements.

Key words: Hungary, reforming of economy, transformation in the state and behavior of households in Hungary, institutional social reforms.

Постановка проблеми

Розглядаючи події в Угорщині 90-х років XX століття, важливо глибше осмислити найважливіші трансформації в стані та поведінці домогосподарств Угорщини, які виникли у результаті економічних перетворень. З'ясувати, яку роль держава відіграла у цій царині, які зміни в положенні домогосподарств віддзеркалюють реальні результати і соціальну ціну реформ. Це особливо важливо з огляду на те, що невирішені соціальні проблеми, насамперед масштаби бідності і безробіття, соціального відчуження, можуть стати серйозною перешкодою на шляху прогресу, а також джерелом серйозних соціальних, національних і політичних конфліктів. Для України це є актуальним і сьогодні тому, що незважаючи на 25-річне існування як незалежної держави, в країні і досі нездійснені ті інституціональні соціальні реформи, які б наближали країну до вимог ЄС у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням проблематики трансформації в стані та поведінці домогосподарств Угорщини, які виникли у результаті економічних перетворень, присвячені дослідження українських вчених: Е. Кіш [1], Д. І. Ткача [2], а також іноземних: Дж. Сакса [3], Kuczı Tibor [4], Ласло Сюч [5], Róna-Tas, Ákos [6], і російських Л. С. Лучкіної [7], М. А. Усієвич [8] та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

У сучасній економічній науці значна увага приділяється аналізу трансформаційних процесів у економіці постсоціалістичних держав, існують різні підходи до цієї проблематики. Щодо Угорщини, то безумовно перехід до ринкових відносин, як головної рушійної сили здійснення економічних перетворень, викликав докорінні зміни в стані та поведінці угорських домогосподарств. Велику роль у цій галузі відіграла держава. І саме зміни в положенні домогосподарств відображають реальні результати і соціальну ціну реформ. Дослідження цього феномену є корисним з погляду використання позитивного досвіду сусідньої країни, а також є засобом запобігання копіювання чужих помилок. Здебільшого з урахуванням того, що у вітчизняній економічній науці цій проблематиці приділено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз найважливіших трансформацій в стані та поведінці домогосподарств Угорщини, які виникли у результаті економічних перетворень. З'ясувати, яку роль угорська держава відіграла у цій царині.

Основний матеріал дослідження

Зміни в положенні домогосподарств відображають реальні результати і соціальну ціну реформ, які часто не збігаються з їх оцінками на основі макроекономічних індикаторів. Невирішені соціальні проблеми, зокрема масштаби бідності і безробіття, соціального відчуження, можуть стати серйозною перешкодою на шляху прогресу, джерелом серйозних соціальних, національних і політичних конфліктів. Варто зауважити, що наслідки змін у соціально-економічній поведінці населення можуть остаточно визначати подальшу долю реформ і впливати на характер суспільного розвитку.

Це добре розуміють в Угорщині, де аналізу причин і характеру змін у соціально-економічному стані та поведінці домашніх господарств приділяють велику увагу. Стосовно вчених, то передусім вони досліджують умови життя населення, визначають соціальну ціну реформ на мікрорівні, вивчають характер стратегій пристосування й виживання, що реформуються і реалізуються самим населенням. Такий підхід дає можливість показати вплив економічного росту, що відновився, на характер соціальних проблем. Окрім того, дає змогу проаналізувати реалізовані населенням способи виживання в умовах перманентної економічної кризи, а також ідентифікують зміни у стані домогосподарств при цілеспрямованому стимулюванні платоспроможного попиту.

В умовах ринкової економіки бюджети домашніх господарств є інституційно-нальною основою споживчого сектора.

Відповідно до міжнародної соціальної практики розрізняють приватні (однособні) і групові домашні господарства, що формують у цілому концепцію так званого споживчого домашнього господарства [9]. Приватне домашнє господарство складається з однієї людини, що проживає в окремій житловій одиниці або людини, що займає як мешканець окрему кімнату (кімнати) у житловій одиниці, але не об'єднується з ким-небудь з інших осіб, що проживають у даній житловій одиниці з метою утворення групового домашнього господарства. Групове домашнє господарство складається з двох або більше осіб, що об'єдналися для спільного проживання у житловій одиниці або її частині для забезпечення себе продуктами харчування й іншими засобами існування. Така група може цілком або частково об'єднувати свої доходи і складатися з осіб, які мають родинні зв'язки, або з осіб, що не мають цих зв'язків, або з тих і інших, включаючи пенсіонерів.

Як видно з вищенаведеного, домашнє господарство й родина не є ідентичними поняттями. В основі першого лежать економічні ознаки, другого – демографічні. В одній родині, що живе під одним дахом, іноді буває кілька домашніх господарств. Але найчастіше домашнє господарство й родина по фактично збігаються, тому їх бюджети ще називають сімейними.

Основні джерела доходів голови домашнього господарства визначають його соціоекономічний тип, слугують головною підставою для вивчення економічної поведінки людей з різним соціальним статусом, що відрізняються між собою не тільки за рівнем доходів, але й пріоритетами в споживанні. Значні розбіжності в способі життя існують не тільки між міськими й сільськими жителями, але й між різними соціальними групами: робітниками, працівниками розумової й творчої праці, селянами, самозайнятими, пенсіонерами. Їх детермінують як за матеріальними умовами, середовищем проживання, так і за рівнем освіти, професією, наявністю тих або інших творчих здібностей.

Всі ці фактори враховуються у сучасній практиці бюджетних обстежень Угорщини. Політичні та економічні трансформації в Угорщині змусили внести суттєві зміни в організацію та методологію проведення бюджетних обстежень. Насамперед, це було викликано зміною соціальної структури суспільства, яка знаходиться у стадії формування. Окрім того Угорщина, яка стала повноправним членом Європейського Союзу, при бюджетних обстеженнях перейшла на використання рекомендацій міжнародних статистичних організацій. Мова йде про те, що у старій системі, яка використовувалася в країні, були відсутні офіційні публікації про прибутки. У той же час видатки були представлені досить докладно і характеризували динаміку та структуру споживання п'яти соціальних груп: працівників фізичної праці, працівників нефізичної праці, селян, господарств із подвійним джерелом доходів (змішані), пенсіонерів (інактивних). В основу сучасної методології бюджетної статистики Угорщини покладені принципи, викладені в міжнародній Системі Національних Рахунків (СНР). У ній використовується ряд таблиць з розгорнутою характеристикою головних зведених показників, у тому числі “Доходи й витрати домашніх господарств і приватних некомерційних інститутів”. Відповідно до цього наразі і публікується інформація про прибутки (з детальною розбивкою за джерелами надходжень) та витрати (за найважливішими напрямками) всіх домашніх господарств без виділення соціальних груп.

На нинішньому етапі розвитку в Угорщині сформувався новий соціоекономічний тип господарства “самозайнятих”, який включає підприємців і взагалі всіх осіб (з найманими робітниками і без них), що зуміли створити свою самостійну справу в будь-якій законній сфері діяльності.

Господарства робітників та службовців тепер відповідно до міжнародних правил називають господарствами “працівників найманої праці” або “зайнятих”.

В умовах ринкової економіки одним із основних показників домогосподарств є рівень доходів. Для його визначення використовуються децильні (десятивідсоткові) і квінтільні (двадцятивідсоткові) угруповання. Необхідно зауважити, що саме через ці показники визначається різниця в умовах життя між домогосподарствами і, насамперед, між найбіднішими і найбагатшими.

В Угорщині загальне число домашніх господарств з'ясовується в процесі переписів населення. При цьому одне із завдань полягає у виявленні ролі демографічного фактора у формуванні їх складу. Для цього використовуються такі кількісні характеристики, як: число членів домогосподарств, співвідношення економічно активних осіб і утриманців, наявність дітей і їхня чисельність тощо. Ці данні необхідні при напрацюванні заходів у галузі допомоги родинам з дітьми

та підтримці інших галузей соціальної сфери. Аналіз динаміки загальної кількості домашніх господарств показує їх позитивну тенденцію. Однак, розвиток середнього розміру одного господарства за числом осіб в Угорщині мав протилежну тенденцію, і на даний момент, відповідно до перепису населення 1996 року, цей показник дорівнює – 2,58.

Іншим найважливішим принципом при проведенні бюджетних обстежень є застосування вибіркового методу, при якому спостереженню підлягають не всі домашні господарства, а тільки їхня частина, причому невелика – менш ніж 1% від їхньої загальної кількості. Як правило, заданий відсоток залишається незмінним протягом багатьох років, але при цьому абсолютне число обстежуваних господарств може змінюватися щорічно, у такий спосіб сприяючи підвищенню вірогідності отриманої інформації. Так, в Угорщині за 1996 рік було обстежено 7531 господарство, а у 1997 році – 7560 господарств, що склали 0,2% від їх загального щорічного числа.

Господарства для спостереження звичайно відбираються за допомогою механічної (випадкової) вибірки пропорційно від кожної соціальної групи населення. В окремих випадках число охоплених обстеженням господарств визначається метою й програмою обстеження.

Варто відзначити, що при використанні вибіркового методу завжди постає питання про вірогідність інформації. З метою її підвищення виробляється ротація домашніх господарств, при якій протягом року (як правило, щокварталу) частково змінюється коло господарств, що обстежуються при збереженні загального числа. За даними обстеження розраховується спеціальний показник, що встановлює розмір отриманої помилки спостереження, що береться до уваги при поширенні результатів вибірки на всю генеральну сукупність (тобто на всі домашні господарства).

Бюджети домашніх господарств складаються з двох частин: прибутків, у яких детально фіксуються всі надходження, і витрат, що містять всі канали використання сукупних доходів. В Угорщині, як і у більшості країн, облік ведеться з розрахунку на одне домашнє господарство і на кожного його члена.

Усі джерела надходжень у домашні бюджети можна згрупувати в три укрупнених блоки:

- 1) доходи від трудової діяльності;
- 2) соціальні поточні трансферти;
- 3) інші джерела доходів.

Основні складові першого блоку – заробітна плата і соціальні доплати до неї, оплата праці в сільськогосподарських підприємствах, доходи від приватного сільського господарства і присадибних ділянок. У соціальних виплатах найчастіше виділяються пенсії й надбавки на дітей. У числі головних джерел доходів у перехідний період з'явилися нові: надходження від підприємницької діяльності і від власності, що сприяли зближенню національної методології з міжнародною. Загалом розбіжності методології Угорщини і міжнародної практики стосуються здебільшого джерел, не пов'язаних з трудовими доходами. Відповідно до Системи національних рахунків (СНР), загальні доходи домашніх господарств, окрім первинних, поточних трансфертів, а також доходи від власності включають допомогу з соціального страхування, пенсії та щорічні виплати по страхуванню життя. Пенсії і виплати по соціальному страхуванню розглядаються в СНР як трансферти капіталів. Тобто як форма повернення заощаджень, як поточні доходи, тому що є важливими джерелами фінансування осіб, які пішли на пенсію. Тому, загальні доходи домашніх господарств аналогічні поняттю особистих при-

бутків. Досить схожою до СНР-ської є сучасна статистика Угорщини, де тепер у дохідній частині бюджетів виділяються первинні доходи, діючий залишок (доходи від домашніх послуг власників житла), доходи від власності і деякі інші. У структурі соціальних виплат і трансфертів виділяються наявні соціальні гарантії, особисте соціальне страхування, соціальну допомогу.

Надходження доходів є основою формування рівня життя населення, у тому числі структури особистого споживання. Вони розподіляються відповідно до призначення й використання придбаних матеріальних благ і послуг. Склад споживчих витрат Угорщини у цілому відповідає міжнародній практиці. Збільшена класифікація каналів використання доходів домашніх господарств передбачає такі позиції, серед яких: 1) продовольство; 2) напої; 3) тютюнові вироби; 4) одяг і взуття; 5) житло (з виділенням витрат за наймання і комунальні послуги); 6) особиста гігієна й охорона здоров'я; 7) освіта; 8) культура, розваги, спорт, туризм; 9) транспорт і зв'язок; 10) інші витрати. У позиції “напої” виділяються алкогольні або безалкогольні напої. Однак найчастіше безалкогольні напої включаються до складу продовольства, а алкогольні виділяються окремо. Тим часом позиція 6 – “особиста гігієна” стала виділятися окремо, до неї входять переважно послуги перукарень. Витрати на охорону здоров'я охоплюють покупки ліків і різних медикаментів. Іноді позиції 7 і 8 об'єднані в одну. У “інші витрати” можуть входити суми, спрямовані на сплату податків, внесків, виплату кредитів і позик, а також на поповнення заощаджень. Окрім того, виділяється позиція “облаштованість житла”, що означає витрати на придбання меблів, усілякого домашнього начиння, купівлю товарів тривалого користування. Покупка транспортних засобів і їх обслуговування є частиною витрат, що входять у позицію “транспорт і зв'язок”.

Бюджетні обстеження дозволяють виявити ступінь забезпеченості домашніх господарств предметами побутового й культурного призначення, що є важливою стороною умов життя населення. До цієї групи належить велике коло товарів, але при бюджетних обстеженнях до їх складу включають набір найбільш масових предметів культурно-побутового призначення, що характеризують сформований стандарт споживання даної групи товарів і визначену ступінь рівня життя населення на кожному етапі соціально-економічного розвитку. Кількісний склад цих товарів, представлений у національній статистиці, досить різний: в Угорщині він складає більш 20-ти найменувань. У бюджетних обстеженнях Угорщини представлені деякі види сучасних товарів тривалого користування (комп'ютери тощо).

За формування структури споживання раціональними й прогресивними вважаються напрямки, що ведуть до збільшення частки витрат на послуги, покупку промислових товарів. Однак, сучасна класифікація споживання за переліком витрат не завжди дає можливість виявити ці пропорції. Зазвичай до загальної суми використаних засобів входять грошові витрати і вартісні еквіваленти натурального споживання, головним чином, власної сільськогосподарської продукції.

Реальні процеси формування нової моделі соціально-економічного розвитку в Угорщині пішли трохи іншим шляхом, чим це спочатку планувалося. На тлі трансформаційної кризи і зв'язаних з нею проблем виявився надзвичайно сильний вплив глибинних цивілізаційних і культурологічних факторів на весь хід розвитку держави.

В Угорщині, як про це вже було вищезазначено, завдяки більш сприятливим вихідним умовам, більш високому рівневі підготовки й організації трансформаційного процесу, а також більш високій якості економічної й політичної еліти,

вдалося порівняно швидко і без значних соціальних конфліктів пройти основні етапи лібералізації, приватизації й інституціональних змін. Неабияку роль у цьому зіграло управління соціальними процесами. Сьогодні Угорщина постає перед новими викликами – необхідністю проведення інституціональних соціальних реформ і пристосування соціальних реформ до вимог ЄС.

У перші роки реформ в Угорщині відбувалося стійке зниження життєвого рівня та погіршення якості життя основної маси населення. У всіх регіонах країни виникло безробіття та значно поширилася бідність, поглиблювалася диференціація за доходами, практично була зруйнована система соціальних гарантій. При цьому глибина падіння життєвого рівня визначалася вирішальною мірою досягнутим раніше рівнем розвитку соціальної сфери, накопиченим запасом соціальної міцності і, меншою мірою – обраною моделлю перетворювань (“шокова терапія” або градуалізм), а також відзначалася особливостями державної соціальної політики.

Стабілізуючими моментами на початковому етапі реформ стали: дрібне підприємництво, відстрочка тих елементів реформ, які у найбільшому ступені торкалися інтересів широких верств населення (вона отримала назву “селективного градуалізму”) і створення соціальної захисної мережі [11].

На відміну від “селективного градуалізму”, створення соціальної захисної мережі було спрямоване на те, щоб пом’якшити негативні наслідки впровадження ринкової реформи. В Угорщині були прийняті соціальні закони, визначальні цілі, принципи й нормативи надання різних видів грошової й натуральної допомоги особам, що опинилися в складних умовах. При місцевих органах влади були створені соціальні служби для надання населенню підтримки в кризових ситуаціях. Велика увага приділялася пошуку та залученню альтернативних бюджетних і позабюджетних джерел фінансування соціальної допомоги (доходи від приватизації, іноземна допомога на соціальні цілі тощо), а також відпрацьовуванню цілого ряду інших схем і способів соціального захисту.

Основні зусилля було зосереджено на соціальній допомозі, яка все більш ставала адресною, і, в першу чергу, спрямовувалася безробітним, пенсіонерам й родинам із дітьми. З 1988 року по 1994 рік в Угорщині частку соціальних витрат у ВВП було збільшено на 4% [12].

Однак, незважаючи на економічне зростання в країні, не виправдалися сподівання на одночасне зростання рівня життя населення. Соціальна допомога, спрямована на підтримку найменш захищених соціальних груп нівелювалася інфляцією, при цьому не враховувалося, що і всередині цих груп є диференціація на бідних, та тих, хто живе у достатку. Таким чином всі ці програми повною мірою не принесли очікуваного зменшення соціальної напруги та бідності.

Усі ці явища тією чи іншою мірою вплинули на соціально-економічне становище домашніх господарств.

Головним чином це стосується, по-перше, зміни ролі головного джерела доходів – оплати праці; по-друге, створення ринком нових можливостей у розширенні джерел доходів населення [13].

Щодо першого, то в Угорщині за роки системних перетворень значно знизилася економічне й соціальне значення основного джерела трудового доходу – заробітної плати. Вона значною мірою втратила свою стимулюючу й відтворювальну функції. Оскільки основну частину зайнятого населення в Угорщині складають працівники найманої праці, стає зрозумілою серйозність проблеми, що виникла. По суті перехід до ринку вимагав зміни принципів оплати праці, була необхідна реформа трудового законодавства, до чого країна виявилася не

готова як матеріально, так і психологічно. Ті спроби, що все-таки були зроблені, не сполучилися з реформуванням усієї розподільної системи відносин. Вони починалися за відсутності умов для об'єктивної оцінки критеріїв визначення витрат на робочу силу.

На початку реформ здійснювалося досить сильне державне регулювання оплати праці через мінімальну заробітну плату й контроль за обсягом засобів. Така політика проводилася з метою пом'якшення інфляційного тиску. Це допомагало до деякої міри стримувати темпи інфляції, але не заважало падінню ролі зарплати в доходах населення, оскільки рівень її залишався неадекватний росту цін. Як показують дані таблиці, помітна тенденція зменшення частки зарплати, особливо в першій половині 90-х років. Можна відзначити також, що в Угорщині зарплата складала на той час менш ніж половину загальних доходів, у країнах з розвинутою ринковою економікою на неї приходиться 60-70%.

В умовах, які склалися в Угорщині, доходи стали поповнюватися за рахунок інших джерел, зв'язаних із трудовою діяльністю.

Таблиця

**Частка заробітної плати в доходах домашніх господарств
(у % до всіх доходів усіх домашніх господарств)**

Роки	1990	1995	1996	1997	1998	1999
Угорщина	53,0*	49,7	49,0	49,3	49,9	50,1

Джерело: складено автором на підставі [15].

У зародковому стані також поки знаходиться і таке “ринкове” джерело доходів як нерухомість, що пояснюється, головним чином, її відсутністю у більшості населення у таких розмірах, які б приносили значний прибуток.

На даному етапі, як і раніше, друге місце у структурі доходів домашніх господарств займають соціальні виплати. Незалежно від соціальної приналежності господарств, основна частина з них приходиться на пенсії. Для пенсіонерів це не тільки головне, але іноді й єдине джерело доходів, особливо для городян. В інших типах господарств відносний рівень соціальних виплат сильно коливається. Це пов'язано як з демографічною структурою кожного домашнього господарства, так і з рівнем доходів від трудової діяльності. У цілому можна відзначити падіння реальної вартості пенсій, інших виплат і зменшення їх реальної ролі у добробуті населення навіть у тих випадках, коли їх питома вага в структурі доходів підвищувалася. Особливо різко знизилася значення допомоги на дітей і стипендій. І хоча їх відносний рівень ніколи не був високим у загальній сумі доходів, вони все-таки були непоганою підтримкою для сімейного бюджету. Причини погіршення положення знову ж таки криються в хронічному дефіциті засобів. В Угорщині, де широко були розвинені системи соціальної допомоги родинам з дітьми, влада змушена була переглянути їх з метою створення більш адресної підтримки родин, що супроводжувалося істотним скороченням асигнувань на це. Зокрема, у Чехії в 1993 році у родинах робітників та службовців з дітьми на соціальні виплати приходилося 11% від усіх грошових доходів, у тому числі на пенсії – 0,9%, допомоги на дітей – 4,1%. У 1997 році ці показники склали відповідно 9%, 1,3 і 2,7%. У господарствах самозайнятих допомога на дітей теж знизилася.

Оскільки, як уже вищезазначено, економічний ріст не був стійким. Необхідно зауважити, що сильною нерівномірністю відрізнялася в останні роки й динаміка основних індикаторів добробуту. У 1995-1998 рр. в Угорщині відчули помітне зниження рівня доходів. Уживалися заходи для твердого регулювання заробітної плати за допомогою заходів податкової, монетарної й адміністративної політики

(аж до заморожування заробітної плати в бюджетних установах). У результаті її приріст знизився, а у 1998 році рівень реальної заробітної плати наблизився до 92%.

Аналіз динаміки соціального розвитку й алгоритм соціальної політики в Угорщині на різних етапах ринкових перетворень виявляє такі тенденції.

Представляючи потенційно важливий фактор соціальної напруги, зниження протягом короткого періоду рівня доходів населення і високий рівень безробіття в Угорщині не привели на початкових етапах реформ до порушення соціальної стабільності. Загалом ж, незважаючи на окремі страйки й інші форми суспільних протестів Угорщини, у якій здійснювалися економічні перетворення, завдяки збереженню і навіть розширенню системи соціального захисту, вдалося пройти важкий період лібералізації і стабілізації, уникнувши серйозних політичних конфліктів. Соціальна політика в такий спосіб сприяла здійсненню економічних реформ на їх первісних, найбільш складних з політичної точки зору етапах. Можна погодитися з висновком німецьких вчених О. Шольца (O. Scholz) і Х. Томанна (H. Tomann) про те, що в умовах перехідного періоду, з огляду на перспективи розвитку, інститути соціальної політики можуть розглядатися як продуктивні. Тобто такі, що забезпечують необхідну політичну підтримку економічним реформам.

Дана особливість соціальної політики в умовах перехідного періоду, як вважають Шольц і Томанн, ставить під сумнів широко розповсюджену тезу про те, що справедливість (рівність) завжди має свою ціну з погляду ефективності, тобто представляє відрахування з неї і навпаки [14].

Висновки

Реально сформовані (і, мабуть, об'єктивно можливі) у процесі ринкових перетворень темпи економічного росту не дозволяють зберегти сформовану за роки соціалістичного будівництва й, здебільшого, підтримувану на початкових етапах трансформації систему соціальних гарантій.

Створений значний бюджетний дефіцит змусив Угорщину приступити до реформування соціальної захисної мережі. Ця реформа вирішувала два завдання: подолання фінансової неспроможності існуючої системи, і переорієнтацію її на соціально уразливі прошарки населення.

Насамперед, в Угорщині відбулося зниження гарантованих державою стандартів у цій сфері. Це торкнулося не тільки кількості й розміру різних видів допомоги, але й офіційної межі бідності. Відбувся перехід від більш високих (соціальний і прожитковий мінімуми) до більш низьких (наприклад, мінімальна пенсія) умов надання соціальної допомоги.

Були прийняті соціальні закони, що передбачали: перехід до адресної системи надання допомоги й принципу потреби; скорочення ролі держави й перенесення відповідальності на місцеві органи влади; посилення ролі гуманітарних, церковних, цивільних і приватних суб'єктів у наданні соціальної допомоги.

Власне кажучи, ці напрямки для Угорщини – країни з перехідною економікою, яка здійснює реформування системи соціальних трансфертів, були типовими.

Економічний ріст, скорочення безробіття, підвищення реальної заробітної плати відбувалися на базі розвитку приватного сектора. У цих умовах рішення соціальних проблем зажадало інших (у порівнянні зі сформованими) методів і нової ролі й форм державної соціальної політики. Тому системні соціальні реформи в соціальній сфері стали об'єктивною необхідністю.

Література

1. Кіш Є. Б. Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції : [монографія] / Єва Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
2. Ткач Д. І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К. : МАУП, 2004. – 504 с.
3. Дж. Сакс, О. Півоварський. Економіка перехідного періоду // Уроки для України). – Київ, «Основи» – 1996. – 159 с.
4. Kuczsi Tibor. Kuczsi, Tibor. Kisvállalkozás és társadalmi környezet / Small entrepreneurship and social environment). – Budapest: Replika, 2000.
5. Ласло Сюч, Ласло Соч. 2001 год в Венгрии: Движение вперед, но к чему? – Режим доступа : [www/gallup.hu](http://www.gallup.hu)
6. Róna-Tas, Ákos Róna-Tas, Ákos. Economic Sociology in Europe: Hungary, Economic Sociology. European Electronic Newsletter (February 2002). –Vol. 3. – No. 2. – <http://www.siswo.uva.nl/ES/esfeb02art4.html>
7. Лучкина, Л. С. Социальные реформы в Содружестве Независимых Государств : науч. докл. / Л. С. Лучкина // Рос. акад. наук. Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. – М. : ИМЭПИ РАН, 2002. – 95 с.
8. М. А. Усієвич. М. А. Усієвич. Десятилетие реформ в Венгрии. 90-е годы XX в. / «Новая и новейшая история». – 2002-09-01 NNI-№. 005. – С. 86.
9. Ежегодный бюллетень жилищной и строительной статистики для Европы и северной Америки, 1998. – Нью-Йорк, Женева, ООН. – 1998. – С. 79.
10. Временные руководящие принципы по статистике распределения доходов, потребления и накопления домашних хозяйств // ООН, Нью-Йорк. – 1977. (Перепечатано в Экспресс-информации № 4 серии: Обследование бюджетов семьи и методы исчисления, М., 1990, Госкомстат СССР и НИИ статистики).
11. Nelson M. Tilly Ch., Walker I. Transforming Post-Communist Political Economies. – Washington, DC., National Academy Press. – p. 249.
12. Д. Ткач. Адаптація населення Угорщини до життя на мікрорівні в умовах глобалізації, 2002 / Діалог цивілізацій: Нові принципи організації світу : матеріали другої всесвітньої конференції. – К. : МАУП – С. 116–128.
13. Статистичний щорічник України за 2000 рік. – Київ, Техніка. – 2001. – С. 378.
14. Roggemann C. H., Scholz O., Tomann H. Welfare States in Transition: East and West. / Macmillan Press LTD, 1999. – p. 96 4 Ibid., p. 93.
15. Magyar statisztikai evkonyv. – 2000, Budapest.

УДК 330.15

Л.А. Баластрик
*кандидат економічних наук; доцент,
кафедра економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київський університет ім. Тараса Шевченка*

О.Г. Чумаченко
*кандидат економічних наук, доцент,
кафедра національної економіки і фінансов
Університет економіки і права «КРОК»*

Хозяйственный механизм природопользования

Совершенствование методов экологизации экономики осуществляется не только путем применения природосберегающих технологий и формирования экологических

ограничений, но и вследствие создания и совершенствования хозяйственного механизма управления природоохранной деятельностью. В статье акцентировано внимание на макро- и микр уровнях решения проблем природопользования, рассмотрены основные составляющие хозяйственного механизмы природопользования.

Ключевые термины: хозяйственный механизм природопользования; организационно-правовой механизм природопользования; финансово-экономический механизм природопользования, поведенческий механизм природопользования.

Л. О. Баластрик
кандида. економічних наук; доцент,
кафедра економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київський університет ім. Тараса Шевченка

О. Г. Чумаченко
кандида. економічних наук, доцент,
кафедра національної економіки та фінансів
Університет економіки та права «КРОК»

Господарський механізм природокористування

Удосконалення методів екологізації економіки здійснюється не тільки шляхом застосування природозберігаючих технологій та визначення екологічних обмежень, але і внаслідок створення і удосконалення господарського механізму управління природоохоронною діяльністю. В статті зосереджено увагу на макро- і макрорівнях вирішення проблем природокористування; розглянуто основні складові господарського механізму природокористування.

Ключові терміни: господарський механізм природокористування; організаційно-правовий механізм природокористування; фінансово-економічний механізм природокористування, поведінковий механізм природокористування.

L.O. Balastryk
PhD in Economics, Associate Professor
Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics
Taras Shevchenko National University of Kyiv

O.H. Chumachenko
PhD in Economics, Associate Professor
Department of National Economy and Finance
“KROK” University

Economic mechanism of the nature management

Improving the methods of ecologizing of the economy is carried out not only by using the environmentally friendly technologies and the formation of environmental restrictions, but also by creating and improving of the economic mechanism for managing environmental activities. The article focuses its' attention on macro- and microlevels of solving the problems of nature management, the main components of the economic mechanisms of nature management are considered.

Keywords: economic mechanism of nature management; organizational and legal mechanism of nature management; financial and economic mechanism of nature management, behavioral mechanism of nature management.

Постановка проблеми

Роль экологии и охраны природы приобретает в настоящее время все большую остроту и значение. Современные масштабы и способы использования природных богатств таковы, что человечество, черпая одни ресурсы, одновременно, притом нередко, безвозвратно губит другие, нарушает естественное равновесие и приводит природу в такое состояние, что она теряет основное свое свойство самовозобновления и уже не может восполнять нанесенный нами ущерб.

Экономика природопользования и охраны окружающей среды изучает экономическую сторону взаимодействия общества и природы. При этом, окружающая природная среда включает не только естественную среду, но и природную среду, весьма существенно преобразованную человеком. в том числе, урбанизированные, искусственно созданные ландшафты. Быстрое изменение технологий в сторону их неестественности (как производство синтетических вещей, которые сами не могут разложиться естественным образом; так, и чрезмерное потребление) приводят к ускоренному исчерпанию невозобновляемых природных ресурсов и нарастанию разрушительных процессов во всех экосистемах. Сегодня ряд регионов находятся в пограничной ситуации, когда отдельные компоненты биосферы начинают утрачивать способность к самовосстановлению. На этом фоне первостепенное значение приобретает анализ соответствия развития каждой страны в отдельности, и человечества в целом, критериям сохранения биосферы.

Нерешенные ранее части общей проблемы

Усовершенствование хозяйственного механизма природопользования требует пристального внимания не только потому, что касается всех членов общества во всех странах мира, но и выступает как ключевая задача современного общественного воспроизводства. Ограниченность ресурсов, загрязнение окружающей среды, повышение энергоэффективности нельзя рассматривать отдельно друг от друга. Их надо синтезировать в общий концептуальный «узел» и включать в парадигму развития общества.

Формулирование целей статьи

Целью данной статьи есть попытка сформировать методологию подхода к решению проблем экологического характера в системе общественного воспроизводства, разделить комплекс проблем мега-, макро- и микроуровня, имеющих межрегиональное, межгосударственное и глобальное измерение; а также создание хозяйственного механизма, который бы органически объединял финансово-экономические, организационно-правовые и культурно-воспитательные формы и методы управления природоохранной деятельности.

Изложения основного материала исследования

Современная биосфера Земли – продукт развития приблизительно 2,2 – 2,5 миллиардов лет. Но лишь 200-300 мл. лет назад она обрела свое сегодняшнее состояние. В результате сложилась биосфера, включающая растения, почвенный покров, азотно-кислородную атмосферу и озоновый шар, животных и микроорганизмы. Основными ее создателями были потоки энергии солнца и зеленые фотосинтезирующие растения, способные связать данную энергию в растительную биомассу. Особую роль при этом сыграла почва, ставшая экологической нишей живого вещества и продуктом его жизнедеятельности.

Поскольку на протяжении жизни всех предыдущих поколений, человека больше всего интересовала продуктивность животных и растений, а не их разнообразие, то многие биоценозы на Земле существенно уменьшились. 10000 лет

назад леса составляли 50-60% суши, 100 лет назад – 30-40%, а сейчас – 20-30%. Это привело к снижению влагообмена, а значит, к росту пустынь. Если брать сельское и домашнее хозяйство, то достаточно красноречивыми будут следующие цифры: в середине XIX века суммарная биомасса человека и домашних животных составляла 5% от биомассы наземных животных, уже к середине XX столетия она удвоилась и достигла 10%, а в настоящее время превышает 20%. Аналогичные тенденции наблюдаются и в области промышленного производства. Сейчас, на одного землянина в среднем за год добывается и выращивается примерно 20 тонн сырья (только из недр Земли ежегодно извлекается 50 куб. км ископаемых пород, что составляет свыше 100 млрд. тонн), которые с использованием энергетической мощности в 2500 Вт и 800 тонн воды преобразуются в 2 тонны конечного продукта [4]. Многие из них являются опасными для человека и животного мира. Результатом такого влияния становится не только кризисное состояние окружающей среды и рост заболеваемости населения, но и необоснованные экономические, экологические и социальные затраты. С высокой вероятностью можно прогнозировать, что силовое соперничество и усиление конкуренции в борьбе за ресурсы будет сопровождаться усилением анархии и депрессии во многих странах периферии (к которым, к сожалению, относится Украина).

Формируя методологию подхода к решению проблем экологического характера в системе общественного воспроизводства, необходимо изучить и разделить комплекс проблем мега-, макро- и микроуровня, имеющих межрегиональное, межгосударственное и глобальное измерение.

На мегауровне главные задачи состоят в следующем:

- в экономической оценке последствий трансграничного загрязнения среды и ее учете в межгосударственных договорах и соглашениях;
- в учете экологических факторов и ограничений в системе международных финансовых отношений и торговле, а также в политике межгосударственной интеграции;
- в выработке и обосновании согласованной политики охраны окружающей среды на межгосударственном уровне с учетом императивов устойчивого развития.

Главными задачами макроуровня являются:

- поэтапная реализация в рамках национальной экономики концепции устойчивого развития;
- разработка и обоснование национальной экологической политики и механизма экологического регулирования с учетом фактора социальной справедливости;
- государственное регулирование конфликтных экологических интересов, когда, в силу рационального поведения, у главного потребителя нет мотивов к долгосрочному сохранению ресурсов, а у общества, напротив, – есть. В данном случае столкновение интересов неизбежны. Например, то, что выгодно лесозаготовительным компаниям, вредит местным жителям. В целом же страдает вся страна, теряются восстанавливаемые лесные ресурсы и биологическое разнообразие. Часто интересы основной части общества испытывают противодействие со стороны элиты. Опять же в силу ее рационального экономического поведения. Если, к тому же, элита способна оградить себя от последствий своих решений – она будет действовать в своих интересах, несмотря на то, что это негативно скажется на всех остальных.

Само по себе ужесточение экологического законодательства не решает проблем: в развитых странах. Быстро появляется «серый» бизнес, помогающий крупным предприятиям избавиться от опасных отходов запрещенными способами

ми, а в странах «третьего мира» львиная доля производственной деятельности ведется на полулегальных мелких заводах, проконтролировать которые сложно.

На микроуровне должно акцентироваться внимание на разрешении следующих основных задач, среди которых:

- оценка и сопоставление затрат и результатов в природоохранной сфере; обоснование критериев и показателей эффективности природоохранных предприятий;
- установка пороговых значений нормы энергоэффективности для предприятий (bench-marking). Идея в том, чтобы не ограничиваться жалобами на собственников крупных промышленных объектов, которые не хотят инвестировать свои прибыли в модернизацию производства, а выдвигать им конкретные требования и применять ощутимые санкции за их несоблюдение;
- повышение энергоэффективности жилищно-коммунального хозяйства (ЖКХ). Финансирование государством ремонта жилищ, которые в результате должны уменьшить потребление энергии. Что же касается новых зданий, то они должны строиться уже с применением энергосберегающих технологий;
- обоснование принятия решений в отношении использования ограниченных ресурсов природы, как специфических общественных благ.

Более подробно остановимся на проблеме ТБО (твердых бытовых отходов).

Проблема переполненности полигонов ТБО под названием «кризис свалок» приводит к потерям украинской экономики в бытовых отходах 3,3 млрд. тонн макулатуры, 660 тыс. тонн стекла, по 550 тыс. тонн черных металлов и текстиля, 25 тыс. тонн цветных металлов, которые Украина импортирует. При этом, рециклингу (переработке или вторичному использованию) подвергаются примерно 5-8% твердых отходов (в европейских странах аналогичный показатель составляет более 65%). Только 2% поступает в утилизацию на экологически безопасные полигоны из захоронения отходов или мусоросжигательные заводы. Стоит подчеркнуть, что, например, в Германии переработке подвергаются все отходы, в стране нет полигонов для захоронения ТБО. По подсчетам координаторов проекта «Зробимо Україну чистою!», рециклинг бытовых отходов может приносить достаточно высокий экономический эффект, ведь тонна «вторичной» бумаги стоит 300 грн., а металла – 1200-1250 грн. [8].

Сегодня ситуация с переработкой ТБО в Украине плачевная. Все экономические выгоды от рециклинга теряются, поскольку 97% всего бытового мусора в смешанном виде попадают на полигоны. При этом, потенциальный доход рынка переработки мусора оценивается экспертами в 1 млрд. грн. Этого уровня доходов можно достичь, включив в тарифы на вывоз мусора стоимость его переработки. Сегодня средний тариф на вывоз твердых отходов для населения составляет 35 грн. за м. куб. Если поднять тариф до 50-100 грн – сфера переработки мусора станет очень привлекательной для инвесторов. Для реализации этого необходимо: во-первых, организовать вывоз мусора и его четкую пофракционную сортировку. Во-вторых, нарастить мощности рециклинга отходов. По оценкам ученых, для комплексного решения проблемы и реализации первоочередных мероприятий, среди которых закрытие перегруженных полигонов и таких, которые не отвечают нормам экологической безопасности, для покупки контейнеров и мусоровозов для обеспечения раздельного сбора фракций ТБО во всех населенных пунктах необходимо приблизительно 160 млрд грн [7].

На этом перечень проблем, связанных с охраной окружающей среды не исчерпывается. Роль экологии и природоохранных стандартов в современном обществе двоякая. Во-первых, это формирование ограничений при принятии хозяйственных решений. В свою очередь, Эти ограничения связаны с соблюдением приро-

доохранного законодательства и вытекающим из него экологическим нормированием. Во-вторых, необходимо оптимизировать рыночные и административные инструменты согласования хозяйственной и природоохранной деятельности.

Первая группа предпосылок должна опираться на допустимый диапазон нормативов качества окружающей среды. Давно известны, как минимум, три внутренних норматива: предкризисная нагрузка на состояние окружающей среды; экономический оптимум нагрузки; социальный оптимум нагрузки. Социальный оптимум характеризуется потребностью общества в достижении санитарно-гигиенических или более жестких экологических нормативов. Выход на социальный оптимум возможен только на основе использования экологически чистых технологий, которые входят в состав шестого технологического уклада.

Финансовыми ресурсами перехода к социальному оптимуму служат как собственные средства предприятий, так и государственная финансовая поддержка. Предприятия должны иметь план достижения социальных нормативов качества окружающей среды, содержащий технологические и технические меры, сроки их осуществления и издержки по годам. Со стороны государства своевременно было бы внедрить льготы по кредитованию инвестиционных проектов, связанных со снижением нагрузки на окружающую среду, путем государственного субсидирования процентных ставок по кредитам. Другой стимулирующей мерой внедрения современных природоохранных технологий служит переход от существующей платы за загрязнение окружающей среды – к платежам на возмещение экономического ущерба от загрязнения.

В прогрессивных экономически развитых странах наблюдается рост значения стимулирующего воздействия экономических инструментов экологического регулирования экономики и предпринимательства. Именно они способствуют обеспечению соответствия между стоимостью продукции и природных ресурсов, когда возмещение расходов за причиненный ущерб окружающей среде осуществляется самим загрязнителем, а не всем обществом. Поэтому проблема усовершенствования хозяйственного механизма экономики природопользования является актуальной для всех стран и, особенно, для Украины.

Хозяйственный механизм природопользования – это совокупность финансово-экономических, организационно-правовых и культурно-воспитательных форм и методов управления природоохранной деятельностью государства с целью сохранения природы, качества окружающей среды, рационального использования природных ресурсов, поддержки экологического равновесия и улучшения условий существования человечества. Структурными элементами хозяйственного механизма природопользования являются: финансово-экономический, организационно-экономический и поведенческий механизмы природопользования [1, 5].

Организационно правовой механизм природопользования – это система методов организации правового и административного регулирования процессов природопользования на основе научно обоснованного менеджмента, экономической оценки платы за право пользования природными ресурсами. А также возмещения потерь от нерационального использования, стимулирование безопасного для окружающей среды освоения и эксплуатации.

Под финансово-экономическим механизмом природопользования понимается совокупность, предусмотренных законодательством, экономических инструментов и методов обеспечения охраны окружающей среды и рационального природопользования на основе использования целевых финансовых ресурсов и фондов.

Поведенческий механизм природопользования включает систему учебно-

воспитательных и информационных мер государства по переходу от «модели человека экономического» к «модели человека экологического».

Особенное место в современных условиях необходимо отвести именно поведенческому механизму природопользования. Повсеместное и широкое экологическое воспитание, а также образование, должно привести к изменению поведенческих механизмов общества. Информированность общества о пагубных последствиях стремительного роста материальных потребностей в век быстро меняющихся технологий, что приводит к углублению естественного экологического кризиса, сопровождающегося разрушением природной среды и деградацией биосферы – должна быть полной и своевременной. Но, еще более опасной, является социальная составляющая экологического кризиса, заключающаяся в неспособности государственных и общественных структур на всех уровнях, от национального до наднационального, остановить процесс деградации природы. И нельзя откладывать решения этих проблем до того времени, пока страна справится с экономическим кризисом. Ведь завтра уже будет поздно.

Выводы

1. Экологические проблемы влияют на экономику и образ жизни. Однако находится множество поводов приуменьшить их важность. Озвучим некоторые из них: **А.** Экологические проблемы нужно компенсировать экономически. Это мнение предоставляет экологические интересы как роскошь, а их решение – в виде чистой денежной стоимости. Истина состоит в обратном. Экологические катастрофы обходятся намного дороже и в краткосрочной, и в долгосрочной перспективе. Их предотвращение экономит ресурсы государства, и населения. **Б.** Новые технологии решают старые проблемы. При этом подразумевается, что с завтрашнего дня начнут действовать технические новинки, которые будут работать преимущественно на решение экологических проблем, не создавая новых. Но, новая технология, не зависимо от того, решает ли она поставленную задачу, становится источником новых проблем. **В.** Если ресурс иссякнет, взамен можно найти другой. Разговоры о новых технологиях отвлекает от очевидной необходимости сейчас снизить интенсивность использования и потребления энергозатратных технологий и благ.

2. Экономическое благополучие определяется не только размером банковского счета и количеством потребляемых экономических благ. Процветание, которым наслаждается «золотой миллиард», основано на растрате экологического капитала – невозобновляемых энергоресурсов, морских ресурсов, плодородной почвы, леса и т. д. Социально неправильно представлять эту растрату как зарабатывание денег и гордиться нынешним комфортом. Тем более, что история далекого и недалекого прошлого показывает, что общество может прийти к упадку всего за десять-двадцать лет после достижения пика рождаемости, роста экономики и государственной мощи. Причина проста: рекордно большое население и потребление ресурсов вызывают высокую нагрузку на окружающую среду, которая ведет к истощению ресурсов. Необходимо на государственном уровне решать проблему рециклинга. Утилизация, так называемого «мусора», должна быть превращена в сектор экономики: необходимо организовать централизованную систему сбора отходов; лицензировать переработку черных, цветных, драгоценных металлов и т. д.; создать льготы для переработчиков. Сложным остается вопрос, кто должен платить за утилизацию – потребители или производители с продавцами.

3. Усилить юридическую ответственность за правонарушения в области экологической безопасности. Действующее экологическое законодательство закрепляет перечень правонарушений в сфере экологической безопасности: наруше-

ние прав граждан на экологически безопасную окружающую природную среду; нарушение норм экологической безопасности; нарушение экологических норм при проектировании, размещении, строительстве, реконструкции; введении в действие эксплуатации и ликвидации предприятий, сооружений, передвижных средств и других объектов; допущение сверхнормативных, аварийных залповых выбросов и сбросов загрязняющих веществ и других небезопасных влияний на окружающую природную среду; неприятие мероприятий относительно предупреждения и ликвидации экологических следствий аварий и другого вредного влияния на окружающую природную среду; нарушение природоохранных требований при хранении, транспортировке, использовании, обезвреживании и захоронении химических средств защиты растений, минеральных удобрений, токсических и радиоактивных веществ, производственных, бытовых и других видов отходов и др. [5]. Согласно с видами экологических правонарушений, в сфере обеспечения экологической безопасности виновные личности могут быть привлечены к дисциплинарной, административной, криминальной или гражданско-правовой ответственности. В реальной жизни в Украине присущий очень низкий уровень применения норм криминального права за нарушение природоохранного законодательства. Например, судимость за незаконную охоту в 2014 году составила 2,2%; незаконное занятие рыбным, звериным или иным водным промыслом – 0,8%; незаконная вырубка леса – 0,2%; загрязнение моря – 0,002%; загрязнение водных объектов – 0,2% от всех преступлений.

4. И последняя, очень важная, на наш взгляд, составляющая возможности решения экологических проблем, которые стоят перед обществом. Это воспитание экологической культуры и информированности общества. Решение проблемы эколого-экономического оптимума развития в будущем возможно, в том числе, и воспитанием сегодняшнего поколения.

Литература

1. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси : навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Атіка, 2009. – 368 с.

2. Баластрик Л. А., Чумаченко О. Г. Экологические факторы общественного воспроизводства / Китайсько-українське гуманітарне співробітництво в рамках концепції «Один пояс – Один шлях» // Наукове видання. – КНР, Тяньцзинь, 2016/2017. – С. 98-108.

3. Баластрик Л. О., Чумаченко О. Г. Економічна безпека інвестиційної діяльності в умовах глобалізації : матеріали 4 міжнародної науково-практичної конференції [«Сучасні виклики розвитку світової економіки»]. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – С. 92-95.

4. Бобров А. Л., Палт М. В., Пахомова Н. В. «Энвайроментальная экономика, устойчивое развитие и управление природопользованием» / Вест. Моск. ун-та. – Сер. 6. Экономика. – 2011. – № 6. – С. 109-117.

5. Грушко В. Г., Наконечна О. С., Чумаченко Р. Г. Національні фінанси : [підручник]. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 660 с.

6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

7. Україна поступово перетворюється в величезний смітник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?pidsumki_tizhnya_ukrayina_potstuvu. – Название с экрана

8. Чисте місто – система з комплексів переробки твердих побутових відходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrproject.gov.ua/sites/default/files/pdf/chiste_misto4.pdf. – Название с экрана

9. Кузьмин А. «Батарейка убивает не хуже пули», 2000, 13.11.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.2000.ua/v-nomere/derzhava/.../batarejka-ubivaet-ne-khuzhe-puli_arhiv_art.htm

10. Чумаченко О. Г. Первинне публічне розміщення акцій (ІРО): теорія та практика вітчизняних компаній : [монографія] / В. І. Грушко, О. Г. Чумаченко – К. : ТОВ «Дорадо-Друк», 2009. – 252 с.

Розділ II

Фінанси

УДК: 336.662

В.І. Грушко

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, обліку та аудиту
Університет економіки та права «КРОК»*

М.М. Савсюк

*магістр спеціальності «Облік і аудит»
Університет економіки та права «КРОК»*

Аналіз операцій з покупцями та замовниками

Стаття присвячена актуальним проблемам обліку, контролю операцій з покупцями та замовниками на підприємствах. Проведено аналіз досліджень цієї теми вітчизняними та зарубіжними вченими. В статті розкривається сутність та мета проведення контролю операцій з покупцями та замовниками. Наводяться джерела інформації для проведення контролю. Розглянуто процедури та етапи проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками. Надано пропозиції щодо шляхів вдосконалення системи внутрішнього контролю операцій з покупцями та замовниками на підприємствах України.

Ключові слова: *покупці, замовники, дебіторська заборгованість, внутрішній контроль, інвентаризація, резерв сумнівних боргів.*

В.И. Грушко

*доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой финансов, учета и аудита
Университет экономики и права «КРОК»*

М.М. Савсюк

*магистр специальности «Учет и аудит»
Университет экономики и права «КРОК»*

Анализ операций с покупателями и заказчиками

Статья посвящена актуальным проблемам учета, контроля операций с покупателями и заказчиками на предприятиях. Проведен анализ исследований этой темы отечественными и зарубежными учеными. В статье раскрывается сущность и цель проведения контроля операций с покупателями и заказчиками. Приводятся источники информации для проведения контроля. Рассмотрены процедуры и этапы проведения контроля расчетов с покупателями и заказчиками. Даны предложения о путях совершенствования системы внутреннего контроля операций с покупателями и заказчиками на предприятиях Украины.

Ключевые слова: *покупатели, заказчики, дебиторская задолженность, внутренний контроль, инвентаризация, резерв сомнительных долгов.*

V.I. Hrushko

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of Department of Finance, Accounting and Audit
“KROK” University*

M.M. Savsiuk

*Master Degree Holder, specialty “Accounting and Audit”
“KROK” University*

Analysis of transactions with buyers and customers

The article is devoted to current problems of accounting, control of transactions with buyers and customers at enterprises. The analysis of researches of this topic by domestic and foreign scientists was carried out. The article reveals the essence and aim of controlling of the transaction with buyers and customers, provides sources of information for control. Procedures and stages of control of settlements with buyers and customers were considered. The proposals on ways to improve the system of internal control of transactions with buyers and customers at Ukrainian enterprises were given.

Key words: *buyers, customers, receivables, internal control, stocktake, reserve of doubtful debts.*

Постановка проблеми

Діяльність кожного підприємства супроводжується операціями з покупцями та замовниками за реалізовані ними товари, виконані роботи та надані послуги. На сучасному етапі дебіторська заборгованість за операціями з покупцями та замовниками є занадто високою. Вона складає найбільшу частку оборотних активів підприємств, що значно погіршує їх фінансовий стан. У зв'язку з цим виникає необхідність в чіткій організації контролю аналізу з покупцями та замовниками на підприємствах, з метою їх ефективного та стабільного функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Методологічні та організаційні аспекти контролю операцій з покупцями та замовниками в своїх дослідженнях розглядали такі вітчизняні вчені, як: Гуцаленко Л. В. [1;2], Добровольська О. В. [3], Дорош Н. І. [4], Коцупатрий М. М. [5], Москалюк Г.О. [6], Волковицька О. М. [7] та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблем

Проблеми контролю з покупцями та замовниками залишаються невирішеними через складність та різноманітність суб'єктів і об'єктів розрахунково-платіжних відносин, а також у зв'язку з суперечливим характером нормативної бази.

Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлення особливостей організації контролю розрахунків з покупцями та замовниками на підприємствах України. А також визначення напрямів удосконалення механізму контролю виникнення дебіторської заборгованості в забезпеченні стійкості фінансового стану підприємства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути сутність та основні завдання контролю розрахунків з покупцями та замовниками;
- систематизувати джерела інформації, необхідні для проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками;

– визначити порядок та етапи проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками, і визначити напрямки вдосконалення цієї системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Здійснення контролю є необхідним для підприємств. Оскільки дає змогу дослідити економічну доцільність та правильність господарських операцій, дотримання законності їх здійснення. Завдяки результатам контролю, керівництво має можливість вчасно та швидко визначити шляхи вирішення проблем та попередити їх виникнення в майбутньому. Л. В. Гуцаленко зазначає, що контроль є основним джерелом інформаційного забезпечення управління підприємства. Він розробляється власником (керівництвом підприємства) та спрямований на: забезпечення дотримання законності й економічної доцільності здійснення операцій; збереження майна; попередження, виявлення і виправлення суттєвих помилок та спотворень інформації; належне формування облікових даних та фінансової звітності [1]. На думку М. М. Коцупатрого, контроль є системою безперервного спостереження за ефективністю використання майна суб'єкта, законністю і доцільністю господарських операцій і процесів, за збереженням грошових коштів і матеріальних цінностей [5, с. 433]. Н. І. Дорош наголошує на тому, що контроль – це процес, розроблений з метою досягнення поставлених завдань підприємства. Розпочинається з верхівки підприємства – ради директорів та менеджерів, які створюють і зміцнюють структуру й характер здійснюваних контрольних заходів в організації. Контроль, на думку Н. І. Дороша, прямо чи опосередковано включає в себе всіх працівників підприємства; стосується всіх видів діяльності підприємства, починаючи з функціональних ланок, таких як маркетинг та операційні підрозділи, і закінчуючи взаємовідносинами з іншими підприємствами [4, с. 149]. Облік, контроль, та аналіз організації з покупцями та замовниками мають динамічний характер, а тому потребують постійного контролю і впливу з боку управлінського персоналу у загальній системі менеджменту підприємства. Ця діяльність нерозривно пов'язана з обробкою великих потоків економічної інформації, яка істотно залежить від ефективності системи обліку на підприємстві. Адже для нормального управління і функціонування потрібна достовірна і своєчасна інформація про стан дебіторської заборгованості, законність, підтвердження господарських операцій [6, с. 174].

Л. В. Гуцаленко визначає, що метою контролю, аналізу операцій з покупцями та замовниками є [1]:

– забезпечення систематичного спостереження за достовірністю облікових та звітних даних про наявність і зміну сум дебіторсько-кредиторської заборгованості;

– своєчасність перерахування коштів кредиторам і відшкодування належних боргів із дебіторів;

– правильність пред'явлення претензій і вчасність їх погашення, дотримання розрахунково-платіжної дисципліни на рівні її впливу на платоспроможність підприємства, що забезпечує її нормальну фінансово-господарську діяльність.

Джерелами інформації при здійсненні контролю аналізу операцій з покупцями та замовниками є первинна документація підприємства, що включає в себе: договори, рахунки-фактури, видаткові накладні, акти приймання-здачі виконаних робіт, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, платіжні доручення, виписки банку, прибуткові касові ордери, розрахунки бухгалтерії. А також облікові реєстри, серед яких Журнал № 3 та такі Відомості, як: Відомості аналітичного обліку розрахунків з покупцями 3.1; аналітичного обліку розрахунків

з дебіторами 3.2; аналітичного обліку виданих і отриманих авансів 3.4; та аналітичного обліку розрахунків за виданими операціями 3.5. Окрім того, до переліку первинної документації підприємства входить фінансова звітність підприємства: Баланс (Звіт про фінансовий стан), Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом) та Примітки до річної фінансової звітності. Послідовність проведення контролю операцій з покупцями та замовниками може здійснюватись в декілька етапів (рис.1). Контроль, аналіз з покупцями та замовниками доцільно розпочинати з контролю за виконанням договірних зобов'язань. Укладений між сторонами договір є основою для проведення розрахунків. Господарський договір складається у формі єдиного документа, який підписується сторонами та скріплюється печатками. При укладанні господарського договору сторони мають чітко узгоджувати всі необхідні умови, які складаються з предмета, ціни та строку дії договору.

Обов'язки сторін та правові наслідки у разі порушення договірних зобов'язань визначаються Цивільним кодексом України. Зокрема у ст. 692 визначається, що:

1. Покупець зобов'язаний оплатити товар після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на нього, якщо договором або актами цивільного законодавства не встановлений інший строк оплати товару.

2. Покупець зобов'язаний сплатити продавцеві повну ціну переданого товару.

3. У разі прострочення оплати товару продавець має право вимагати оплати товару та сплати відсотків за користування чужими грошовими коштами.

4. Якщо покупець відмовився прийняти та оплатити товар, продавець має право за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу.

Рис. 1. Послідовність проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками
 Джерело: розробка авторів

5. Якщо продавець зобов'язаний передати покупцеві крім неоплаченого також інший товар, він має право зупинити передання цього товару до повної оплати всього раніше переданого товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства [8].

У процесі господарської діяльності підприємство не завжди проводить грошові операції з покупцями та замовниками одночасно з передачею майна, виконанням робіт чи наданням послуг. Тому в підприємства виникає дебіторська заборгованість.

Згідно з Податковим кодексом України дебітор – особа, у якої внаслідок минулих подій утворилася заборгованість перед іншою особою у формі певної суми коштів, їх еквіваленту або інших активів [9].

Відповідно до П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебіторами є юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів, а дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [10].

В умовах кризи неплатежів особливо зростає роль ефективного управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження безнадійних боргів. При цьому слід пам'ятати, що політика управління дебіторською заборгованістю є одночасно складовою не лише фінансової, а й маркетингової стратегії підприємства [2, с. 157].

Залежно від можливості погашення, дебіторська заборгованість за товари роботи і послуги поділяється на дійсну, сумнівну та безнадійну.

Дійсною дебіторською заборгованістю є така заборгованість, що буде погашена відповідно до умов договору, та стосовно якої немає жодних сумнівів щодо її погашення.

Сумнівна дебіторська заборгованість – заборгованість, щодо якої існує непевненість у її погашенні боржником.

Безнадійною є заборгованість, стосовно якої існує впевненість у її неповерненні боржником, або строк позовної давності якої минув. Контроль за дебіторською заборгованістю за товари, роботи і послуги доцільно здійснювати в розрізі цих видів (рис. 2).

При здійсненні контролю дебіторської заборгованості за товари, роботи і послуги – необхідно звернути увагу на створення та використання резерву сумнівних боргів. Формування резерву сумнівних боргів зумовлено принципом обачності, відповідно до якого методи оцінки, які використовують у бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат, а також завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Таким чином, резерв сумнівних боргів виступає в ролі інструмента коригування оцінки дебіторської заборгованості [11].

Залежно від обраного підприємством методу нарахування резерву сумнівних боргів, контролю оцінці піддається платоспроможність окремих дебіторів, або згрупована дебіторська заборгованість за строками її непогашення [1].

При використанні підприємством коефіцієнта сумнівності для розрахунку резерву сумнівних боргів, контролер має перевірити обґрунтованість розрахованого коефіцієнта та здійснити перерахунок суми нарахованого резерву.

Коефіцієнт сумнівності може розраховуватися такими способами:

- визначенням питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході;
- структурою дебіторської заборгованості за строками непогашення;
- визначенням середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебітор-

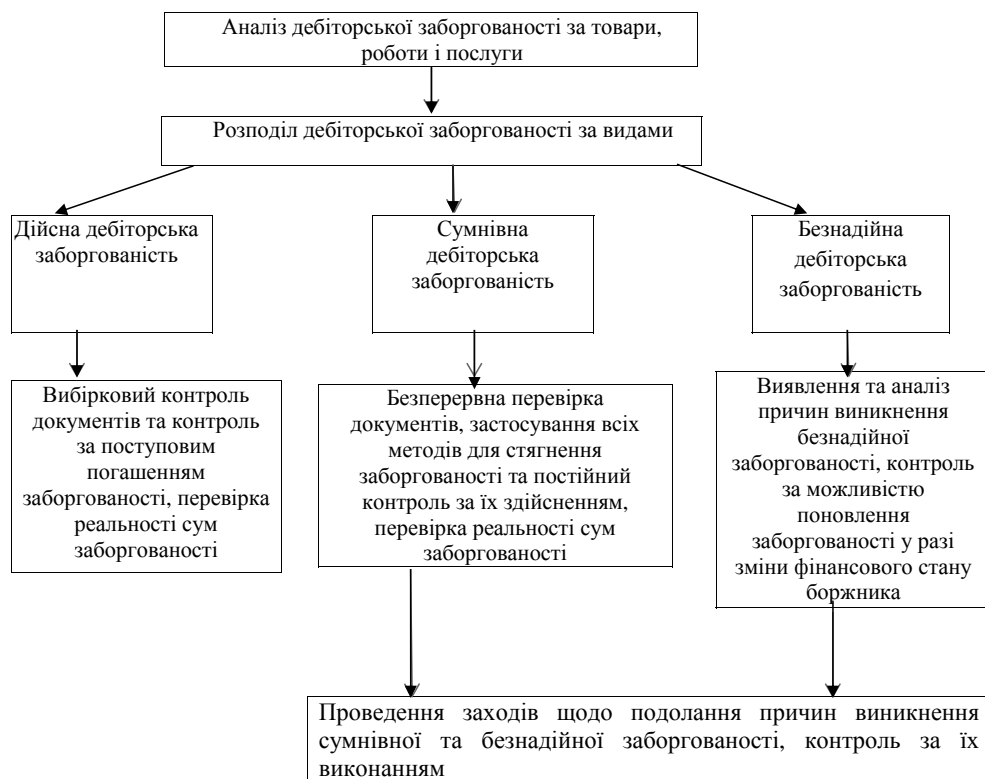

Рис. 2. Схема проведення контролю дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги

Джерело: складено авторами

ської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3-5 років [10].

Важливим завданням контролю операцій з покупцями та замовниками є контроль за систематичним проведенням інвентаризації розрахунків. Відповідно до Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, інвентаризація дебіторської заборгованості полягає у звірці документів і записів у реєстрах обліку, а також у перевірці обґрунтованості сум, відображених на відповідних рахунках; оформлюється актом інвентаризації [12].

Необхідно зазначити, що при проведенні інвентаризації всім покупцям та замовникам надсилаються виписки з аналітичних рахунків про їх заборгованість для підтвердження реальності цієї заборгованості.

Обов'язковим є проведення інвентаризації один раз на рік перед складанням річної фінансової звітності. Однак, для своєчасного виявлення сумнівної заборгованості та вжиття заходів щодо її стягнення, доцільним є проведення інвентаризації результатів аналізу з покупцями та замовниками щоквартально.

При здійсненні контролю операцій з покупцями та замовниками необхідно дослідити достовірність та реальність кожної суми заборгованості.

З метою покращення репрезентативності результатів контролю та аналізу з покупцями та замовниками, можуть складатися різноманітні аналітичні таблиці, які б узагальнювали найважливішу інформацію, отриману під час перевірки. Для цілей управління доцільно складати таблицю дебіторської заборгованості покупців та замовників, з урахуванням виконання термінів погашення (табл.).

**Дебіторська заборгованість покупців та замовників
за термінами непогашення**

Назва підприємства	Заборгованість покупців та замовників						
	За строками виникнення			З терміном прострочення			Причини виникнення
	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців	
Всього							

Джерело: складено авторами

Складання даної таблиці дає змогу визначити структуру дебіторської заборгованості за термінами виникнення, а також виявити покупців та замовників, які мають найбільшу заборгованість та не здійснюють своєчасної оплати. За цими результатами керівництво підприємства може приймати управлінські рішення стосовно продовження чи припинення співпраці з відповідними покупцями та замовниками, залежно від виконання ними договірних умов та дотримання строків оплати.

Варто зауважити, що розподіл сум дебіторської заборгованості за термінами її існування потрібно складати не на підставі фінансових звітів підприємства, а на підставі даних, отриманих з бухгалтерських книг дебіторських заборгованостей, тобто з первинних документів [3, с. 8].

Особливо детально під час контролю перевіряють реальність і достовірність кожної суми виникнення операцій та підтвердження їх документальної обґрунтованості. Для цього необхідно перевірити, в якому стані знаходиться аналітичний облік цих операцій та відповідність його даних первинним документам, а саме накладним та актам виконаних робіт. Це пояснюється тим, що аналіз розрахунків із покупцями та замовниками багато в чому залежить від стану їх обліку і документального забезпечення. Несвоєчасне виявлення помилок у розрахункових документах в окремих випадках призводить не лише до виникнення спірної заборгованості, а й до порушення термінів пред'явлення за нею претензій [7].

Під час проведення контролю обов'язково досліджується дотримання правильності відображення господарських операцій в обліку за допомогою перевірки типових кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку. Це, у свою чергу, дозволяє виявляти спотворення облікових даних.

Загалом, для покращення системи контролю розрахунків з покупцями та замовниками доцільно:

1. Здійснювати контроль за часткою дебіторської заборгованості в загальній величині оборотних активів, а також за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості з метою підтримки фінансової стабільності та платоспроможності підприємства.

2. Здійснювати постійний контроль за дебіторською заборгованістю з розподілом її за строками непогашення для своєчасного реагування та вжиття заходів щодо її погашення.

3. Систематично проводити контроль та аналіз операцій з покупцями та замовниками для підтвердження реальності сум заборгованостей.

Висновки

На сьогоднішній день підприємства України мають дуже великі обсяги дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги. Це, у

свою чергу, значно погіршує їх платоспроможність та фінансову стабільність. Контроль, аналіз операцій з покупцями та замовниками є невід'ємною складовою системи контролю підприємства. Надважливим є створення чіткої та дієвої системи контролю, здатної забезпечити ефективне функціонування підприємства. Першочерговими завданнями при здійсненні контролю операцій з покупцями та замовниками є аналіз заборгованості за кожним дебітором та визначення причин її виникнення. Окрім того, важливе місце займає перевірка обґрунтованості кожної суми заборгованості, а також здійснення заходів щодо стягнення заборгованості та регулярне проведення інвентаризації розрахунків.

Література

1. Гуцаленко Л. В. Внутрішньогосподарський контроль. [текст] : навч. посіб. / Л. В. Гуцаленко, М. М. Коцупатрий, У. О. Марчук – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 496 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу.
2. Гуцаленко Л. В., Слободянюк І. С. Контроль дебіторської заборгованості в управлінні підприємством / Л. В. Гуцаленко, І. С. Слободянюк // Економічні науки. – Випуск 1 (56). – Т. 3. – 2012. – С. 154-159.
3. Добровольська О. В. Сучасна система організації контролю за дебіторською заборгованістю підприємств / О. В. Добровольська // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 5-11.
4. Дорош Н. І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві / Н. І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 44. – С. 148-152.
5. Коцупатрий М. Внутрішньогосподарський контроль: організаційні аспекти та класифікаційні ознаки / М. Коцупатрий, У. Гуцаленко // Економічний аналіз. – 2010. – Випуск 6. – С. 433-436.
6. Москалюк Г. О. Облік та контроль дебіторської заборгованості: існуючі проблеми та шляхи їх вирішення / Г. О. Москалюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – № 721. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 173-179.
7. Волковицька О. М. Формування системи внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками / О. М. Волковицька, С. Ю. Болтач // Ефективна економіка. – 2014. – № 12. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3613>
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, зі змінами та доповненнями. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, зі змінами та доповненнями. – [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів від 08.10.99 р. № 237, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0391-99>.
11. Проскуріна Н. М. Резерв сумнівних боргів: удосконалення методики розрахунку / Н. М. Проскуріна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Економіка» : збірник наукових праць, 2014. – Випуск 25. – С. 195-199.
12. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879 зі змінами та доповненнями. – [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14>

УДК 657

С.М. Плетенецька
кандидат економічних наук, доцент
Університет економіки та права «КРОК»

Д.В. Свертока
магістр,
спеціальність «Облік, аудит та оподаткування бізнесу»
Університет економіки та права «КРОК»

Доходи від діяльності фінансової компанії: аналіз та облік

У статті розглянуто поняття «фінансової установи» та встановлено суб'єктів, яких за чинним законодавством України віднесено до фінансових установ. Особливості обліку, контролю та аналізу доходів діяльності фінансових компаній ми розглянули на прикладі страхових компаній. Визначено етапи аналізу фінансових результатів діяльності страхової компанії; досліджено завдання, джерельну базу та методика проведення контролю фінансових результатів діяльності страхової компанії.

Ключові слова: фінансова установа, облік, аналіз, контроль, страхова компанія.

С.М. Плетенецкая
кандидат экономических наук, доцент
Университет экономики и права «КРОК»

Д.В. Свертока
магистр
специальность «Учет, аудит и налогообложение бизнеса»
Университет экономики и права «КРОК»

Доходы от деятельности финансовой компания: анализ и учет

В статье рассмотрено понятие «финансового учреждения» и установлены субъекты, которые по действующему законодательству Украины отнесены к финансовым учреждениям. Особенности учета, контроля и анализа доходов деятельности финансовых компаний мы рассмотрели на примере страховых компаний. Определены этапы анализа финансовых результатов деятельности страховой компании; исследованы задачи, источники и методика проведения контроля финансовых результатов деятельности страховой компании.

Ключевые слова: финансовое учреждение, учет, анализ, контроль, страховая компания.

S.M. Pletenetska
PhD in Economics, Associate Professor
“KROK” University

D.V. Svertoka
Master Degree Holder
specialty “Accounting, Audit and Business Taxation”
“KROK” University

Revenues from the financial company: analysis and accounting

The article describes the dealing with the notion of a «financial institution» and identifies entities that are classified as financial institutions. The features of accounting, control and analysis of income of financial institutions were investigated on the example of the insurance companies. The stages of the analysis of financial results of the insurance company activity were determined and problems, sources and methods of monitoring the financial performance of the insurance company were studied.

Key words: *financial institution, accounting, analysis, control, insurance company.*

Постановка проблеми

Необхідність зростання національної економіки визначає розвиток сучасного фінансового ринку як підґрунтя забезпечення стабільного стану країни. На українському ринку фінансових послуг на сьогодні діє багато фінансових компаній, і їх чисельність щороку зростає. Функціонування таких компаній супроводжується значним кругообігом ресурсів, основне місце серед яких займають грошові ресурси.

Водночас, при законодавчо регламентованих засадах діяльності фінансових компаній, у науковому середовищі дискусійними залишаються питання щодо особливостей формування їх фінансового результату.

У зв'язку з цим актуальності набувають питання обліку, контролю та аналізу доходів діяльності фінансових компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення наукових праць вітчизняних вчених, серед яких: Ф. Ф. Бутинець [6], В. Д. Базилевич [10], О. Д. Вовчак [7], С. Ф. Голов [8], Н. М. Ткаченко [13], Н. М. Шмиголь [15] та ін., а також практика діяльності фінансових компаній – свідчать про те, що потребують подальших розробок питання, пов'язані з обліком, аналізом та контролем їх фінансових результатів.

Формулювання цілей статті

Мета статті: визначити особливості обліку, аналізу та контролю фінансових результатів (зокрема – доходів) у практичній діяльності фінансових компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах ринку кожна фінансова компанія повинна правильно оцінювати свій економічний потенціал, виробляти стратегію подальшого розвитку, здійснювати об'єктивну оцінку платоспроможності, забезпечувати власну фінансову стійкість.

У Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» не дається визначення поняттю «фінансова компанія», а використовується термін «фінансова установа», під якою мається на увазі юри-

дична особа, яка надає одну чи декілька фінансових послуг [1]. До фінансових установ законодавством віднесено банки, ломбарди, кредитні спілки, лізингові компанії, страхові компанії, довірчі товариства, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії тощо, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [1].

Для того, щоб з'ясувати особливості обліку, контролю та аналізу доходів діяльності фінансової компанії, ми візьмемо за приклад страхову компанію.

Головна особливість діяльності страхової компанії полягає у тому, що на відміну від сфери виробництва, де товаровиробник спочатку здійснює витрати на випуск продукції, а потім уже компенсує їх за рахунок виручки від реалізації, така компанія-страховик спочатку акумулює кошти, що надходять від її клієнтів-страхувальників, створюючи необхідний страховий фонд, а лише після цього несе витрати, пов'язані з компенсацією збитків за укладеними страховими угодами [9, с. 412].

Згідно міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 18 «Дохід»: дохід – це валове надходження економічних вигід протягом періоду, що виникає в ході звичайної діяльності суб'єкта господарювання, коли власний капітал зростає внаслідок цього надходження, а не в результаті внесків учасників власного капіталу [5]. У вітчизняному Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 15 визначення «Дохід» доповнено тим, що оцінка доходу має бути достовірно визначена [3].

Відповідно до П(С)БО 15 доходи класифікуються таким чином:

- дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
- інші операційні доходи;
- фінансові доходи;
- інші доходи [3].

На сьогоднішній день у вітчизняній практиці для обліку доходів страховики використовують такі субрахунки бухгалтерського обліку:

- 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг», на якому підприємства і організації, що виконують роботи і надають послуги, узагальнюють інформацію про доходи від реалізації робіт і послуг;

- 705 «Перестраховування», на якому страховики, відповідно до Закону України «Про страхування», узагальнюють інформацію про частки страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) за договорами перестраховування. За дебетом субрахунку 705 відображаються суми часток страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), що належать перестраховикам за договорами перестраховування, а за кредитом – частки страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), що повертаються перестраховиками у разі дострокового припинення договору перестраховування. Щомісяця сальдо субрахунку 705 списується (закривається) у кореспонденції із субрахунком 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг»;

- 76 «Страхові платежі» за видами страхування. Цей рахунок призначено для обліку страховиками надходжень страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) за договорами страхування. За кредитом рахунку відображається збільшення у страховика страхових платежів, за дебетом – повернення страховальнику страхових платежів у разі дострокового припинення дії договору страхування. Щомісяця рахунок закривається кореспонденцією з субрахунком 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг» [4].

Інформація про доходи, витрати та фінансові результати страхової компанії

відображається в таких формах звітності як: Форма №2 «Звіт про фінансові результати» та «Звіт про доходи і витрати страховика». Зміст і форма першого звіту, а також загальні вимоги до розкриття його статей визначені Національним положенням (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»; у цьому звіті наводиться інформація про доходи, витрати, прибутки і збитки від діяльності страховика за звітний період. Форма «Звіт про доходи та витрати страховик» це звіт про фінансові результати діяльності страховика в розрізі складових доходів та витрат [14, с. 412].

Необхідно зауважити, о важливим етапом управління страховою компанією є аналіз її фінансових результатів. Фінансовий результат – це результат усіх видів діяльності страховика, виражений у грошовій формі, який характеризує ефективність його діяльності, а його формуваого проводиться шляхом зіставлення доходів і витрат від усіх видів діяльності [14, с. 168].

Аналіз фінансових результатів діяльності страховика включає послідовність етапів кількісної та якісної їх оцінки рис. 1.

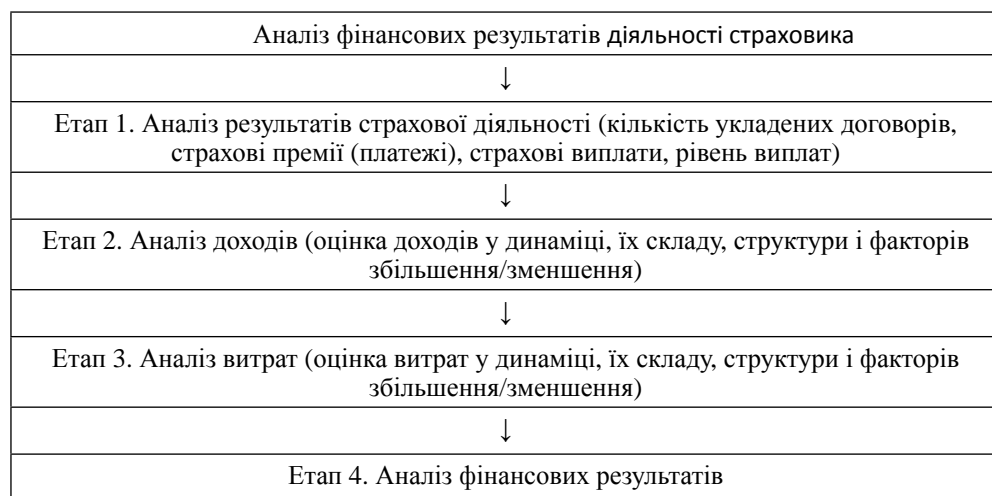

Рис. 1. Етапи аналізу фінансових результатів діяльності страховика

Джерело: складено авторами на основі [12;13]

Так, перший етап – це аналіз фінансових результатів страхової компанії. Даний етап передбачає аналіз за такими показниками, як:

а) кількість укладених договорів – застосовується для характеристики страхового портфелю і рівня охоплення страхового поля, попиту на страхову послугу, визначення місця страхової компанії на страховому ринку. Цей показник оцінюється в динаміці;

б) «страхові премії (платежі)» – характеризують величину коштів, отриманих страховою компанією за договорами страхування та перестраховування. Цей показник визначають в цілому по компанії, за окремими видами страхування і у розрахунку на один договір. Сума зібраних страхових премій характеризує об'єм страхового портфелю компанії, і чим більша ця сума, тим краще. Якщо страховий портфель компанії більший, то вона сама більш фінансово спроможна, і таким чином більшою мірою спроможна відповідати за своїми зобов'язаннями перед клієнтами;

в) «страхові виплати» – характеризують розмір коштів, фактично сплачених компанією за страховими випадками. Виплати страхова компанія здійснює згідно

з договором страхування або керуючись законодавством на підставі заяви страховальника і страхового акту (аварійного сертифікату), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, яку визначає сам страховик;

г) «рівень виплат» – це обсяг страхових виплат, що характеризує ступінь виконання страховою компанією своїх зобов'язань перед клієнтами, а також умови страхування, зокрема, методика обрахування збитку [9, с. 168].

Другий етап аналізу фінансових результатів страхової компанії – це аналіз її доходів. Сукупні доходи страхової компанії слід розглядати у динаміці, при цьому обов'язковим є вивчення складу, структури і факторів збільшення/зменшення доходу. Доходи страхової компанії відрізняються різноманітністю, мають свою специфіку і поділяються на три групи:

- доходи від власне страхової діяльності;
- доходи від інвестиційної та фінансової діяльності, тобто пов'язані з інвестуванням і розміщенням тимчасово вільних коштів (як власних, так і коштів страхових резервів);

- та інші доходи від звичайної господарської діяльності [9, с. 169].

Третім етапом аналізу фінансових результатів є аналіз витрат. Витрати страхової компанії залежать від характеру її діяльності, яка передбачає проведення власне страхування (страхових операцій) і виконання страховиком ролі активного інвестора, тобто, інвестування і розміщення тимчасово вільних коштів страхових резервів та власних коштів.

Останній – четвертий етап – це аналіз власне фінансових результатів. Саме вони характеризують здатність виконувати свої зобов'язання як при наявних умовах, так і в разі ймовірних несприятливих змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Для оцінки ефективності необхідно провести аналіз за такими показниками:

а) «прибуток у тарифах». Головне джерело формування прибутку від страхових операцій – це прибуток у тарифах, який під час калькуляції навантаження закладається в тарифну ставку як самостійний елемент ціни страхової послуги. Частку прибутку в тарифах встановлюють у відсотках або в абсолютному розмірі;

б) «прибуток від інвестиційної діяльності» – це різниця між доходами і витратами, пов'язаними із інвестиційною діяльністю страхової компанії. Прибуток від інвестицій надає широкі можливості для розширення страхової відповідальності та зниження тарифів за окремими видами страхування, а також сприяє зміцненню матеріально-технічної бази страхової компанії та інших напрямів розвитку страхової справи;

в) «фактичний прибуток» – це різниця доходів за звітний період і понесених витрат страхової компанії. Окрім цього, на його величину впливають результати інвестиційної діяльності страхової компанії.

г) «чистий прибуток» – це показник, що характеризує фінансовий результат діяльності страхової компанії за вирахуванням податків і обов'язкових платежів у державний бюджет [14, с. 169].

Такий поетапний аналіз фінансових результатів діяльності страхової компанії дозволить сформувати інформаційну базу щодо прийняття управлінських рішень у подальшому.

Значну роль в процесі управління страховою компанією відіграє і контроль фінансових результатів (у тому числі й доходу) її діяльності. Концептуальну модель внутрішнього контролю фінансових результатів діяльності страхової компанії можна представити у такому вигляді (рис. 2).

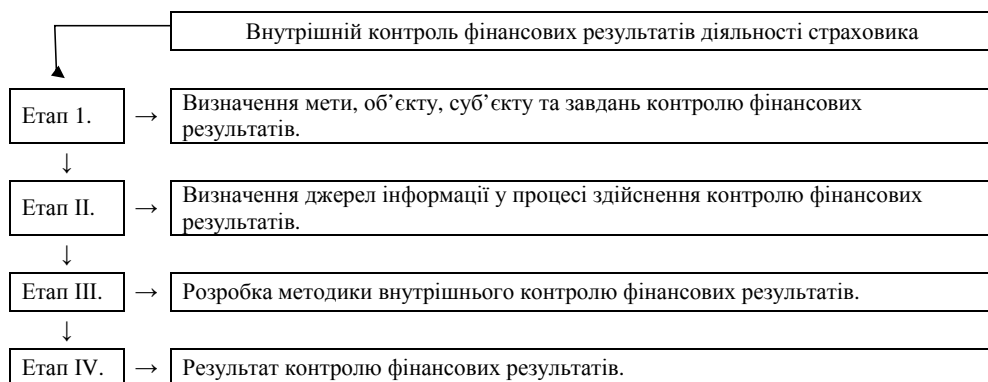

Рис. 2. Етапи здійснення контролю фінансових результатів діяльності страхової компанії
Джерело: складено авторами на основі [7, с. 146]

Так, мета контролю фінансових результатів діяльності страхової компанії полягає у оцінці якості виконання обліково-фінансової діяльності страховика і правильності, достовірності й оптимізації генерованої економічної інформації.

Об'єкт контролю – обліково-аналітична система та звітність страхової компанії. Суб'єкт контролю – служба внутрішнього контролю, центри фінансової відповідальності, керівництво компанії [11, с. 146].

Завдання контролю:

- встановлення відповідності визначення доходів, витрат і фінансових результатів прийнятій у компанії обліковій політиці та її стратегії розвитку;
- визначення пріоритетних видів діяльності компанії, зокрема страхових продуктів і послуг;
- забезпечення ефективної, достовірної та повної інформаційної системи управління формуванням прибутку;
- тестування програмного забезпечення з метою усунення фальсифікації обліку;
- забезпечення мінімізації впливу наслідків ризиків на фінансовий результат і використання резервів поліпшення діяльності в рамках реалізації стратегії компанії;
- розробка рекомендацій щодо підвищення результативності страхової діяльності;
- аналіз узгодженості взаємодії підрозділів та ефективності чинної організаційної структури [11, с. 147].

Джерела інформації контролю фінансових результатів діяльності страхової компанії включають:

- систему обліково-аналітичного забезпечення формування фінансових результатів;
- показники діяльності структурних підрозділів компанії;
- МСФЗ, МСБО, МСА;
- нормативно-правову базу, внутрішні нормативні документи.

Організація і методика контролю фінансових результатів діяльності страхової компанії передбачає [11, с. 148]:

- застосування системи комп'ютерного контролю шляхом використання сучасних ІТ-інструментів;
- використання методичних прийомів контролю;
- складання плану та програми внутрішнього контролю;

- формування й виконання переліку контрольних процедур;
- аналіз стану економічної безпеки компанії;
- запровадження інструментів безпеки IT-інфраструктури;
- аналіз впливу чинників на формування прибутку.

Результатом контролю фінансових результатів діяльності страхової компанії є [11, с. 148]:

- визначення достовірності формування фінансових результатів;
- виявлення резервів за видами діяльності страховика та надання рекомендацій щодо усунення недоліків у його роботі;
- планування перспективних напрямів розвитку компанії;
- підготовка інформації для контролюючих органів.

Така поетапна модель внутрішнього контролю страховика дозволить чітко й послідовно провести перевірку та надати об'єктивний висновок щодо його фінансових результатів діяльності, що, у подальшому, сприятиме прийняттю ефективних управлінських рішень.

Висновки

У підсумку слід зауважити, що фінанси – це основна частина активів фінансової компанії. У зв'язку із цим, облік, аналіз та контроль доходів діяльності є важливими аспектами практичної діяльності будь-якої фінансової компанії, оскільки є джерелом інформації для прийняття виважених оперативних та стратегічних управлінських рішень.

Література

1. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». – [Чинний від 12.07.2001 за № 2664-III]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Затверджене Наказом Міністерства фінансів України. – [Чинний від 07.02.2013 р. за № 73]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : Затверджене Наказом Міністерства фінансів України. – [Чинний від 29.11.1999 р. за № 290]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>.
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 30.11. 1999 р. за № 291. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/stru/page16#Stru16>
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 «Дохід» : Міжнародний документ. – [Чинний від 01.01.2012 р. за № 929-025]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_025.
6. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік / Ф. Ф. Бутинець. ; 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП “Рута”, 2009. – 912 с.
7. Вовчак, Ольга Дмитрівна. Страхова справа : підручник / О. Д. Вовчак. – К. : Знання, 2011. – 391 с.
8. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : [монографія] / С. Ф. Голов. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 522 с.
9. Гончаренко О. О. Особливості обліку та формування звітності страхових компаній / О. О. Гончаренко, Т. А. Гоголь // Вісник Чернігівського державного технологічного університету – 2011. – №1 (48). – С. 411-425.
10. Економічна теорія: Практикум для студентів неекономічних спеціальностей : навч. посіб. / [В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, В. І. Трохименко]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2016.
11. Круподер О. Д. Актуальні проблеми внутрішнього контролю страхових компаній /

О. Д. Круподер // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. – 2013. – № 2. – С. 143-148.

12. Мельничук І. В. Облік та аудит фінансових результатів страхової діяльності : дис... канд. екон. наук за спеціальністю 08.00.09 бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / І. В. Мельничук – К., 2015 – 243 с.

13. Ткаченко Н. В. Фінансова стійкість страхових компаній в умовах глобалізації / Н. В. Ткаченко // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 82-91.

14. Шинкаренко О. М., Бразілій Н. М. Методичні аспекти аналізу фінансових результатів страхових компаній // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – Економічні науки. – 2015. – Вип. 28. – С. 164-173.

15. Шмиголь Н. М. Доходи підприємств: сучасні методи управління / Н. М. Шмиголь // Економіка: проблеми теорії та практики. – Вип. 228. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010.

Розділ III

Економіка підприємства

УДК 330.46:519.86

В.Г. Алькема
професор, доктор економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»
С.В. Кузуб
здобувач,
Університет економіки та права «КРОК»

Моніторинг загроз фінансово-економічній безпеці суб'єкта господарської діяльності

У статті досліджено деструктивні чинники, явища і процеси середовища діяльності вітчизняних підприємств харчової промисловості. Розглянуто науково-практичні аспекти формування механізму моніторингу фінансово-економічної безпеки суб'єкта малого підприємництва сфери агропродуктового комплексу. Подано алгоритм модернізації існуючого механізму моніторингу фінансово-економічної безпеки цього суб'єкта.

Ключові слова: суб'єкт малого підприємництва, деструктивний чинник, загроза, небезпека, економічна безпека, механізм, алгоритм, моніторинг, моніторинг загроз.

В.Г. Алькема
професор, доктор экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»
С.В. Кузуб
соискатель,
Университет экономики и права «КРОК»

Мониторинг угроз финансово-экономической безопасности субъекта хозяйственной деятельности

В статье исследованы деструктивные факторы, явления и процессы среды деятельности отечественных предприятий пищевой промышленности. Рассмотрены научно-практические аспекты формирования механизма мониторинга финансово-экономической безопасности субъекта малого предпринимательства сферы агропродуктового комплекса. Представлен алгоритм модернизации существующего механизма мониторинга финансово-экономической безопасности этого субъекта.

Ключевые слова: субъект малого предпринимательства, деструктивный фактор, угроза, опасность, экономическая безопасность, механизм, алгоритм, мониторинг, мониторинг угроз.

V.H. Alkema
Professor, Doctor of Economics,
“KROK” University
S.V. Kuzub
External PhD Student,
“KROK” University

Monitoring of threats of financial and economic security of the subject of economic activity

The article deals with the destructive factors, phenomena and processes of the environment of the national enterprises of the food industry. The scientific and practical aspects of formation of the mechanism for monitoring the financial and economic security of a small business entity in the sphere of agrofood complex are considered. The algorithm of modernization of the existing mechanism of monitoring of financial and economic security of this subject is presented.

Keywords: *small business entity, destructive factor, threat, danger, economic security, mechanism, algorithm, monitoring, monitoring of threats.*

Постановка проблеми

Трансформаційні перетворення в економіці України характеризуються не тільки формуванням нових можливостей для суб'єктів підприємницької діяльності, а й деструктивними явищами та процесами, що негативно впливають на їх економічну безпеку. До їх числа, в першу чергу, слід віднести поширення недобросовісної конкуренції, підвищення рівня економічної злочинності, зростання корупційної складової, збільшення частки кримінально-тіньового сектору економіки тощо. За таких обставин суб'єкти підприємницької діяльності все частіше стають об'єктами різного роду загроз. Тому, об'єктивно актуалізувалась необхідність формування дієвих механізмів здійснення моніторингу загроз для їх аналізу з метою впровадження ефективних заходів захисту діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Визначенню сутності понять «ризик», «загроза», «небезпека» присвячено праці О. Бандурки [4], О. Губарєва [8], В. Духова [4], М. Камлика [9], Дж. М. Кейнса [3], А. Котєпева [2], С. Лекарєва [2], В. Ліпкана [6], О. Нусінової [11], Є. Олейнікова [1], К. Петрової [4], Н. Подлужної [5], С. Шкарлета [10], І. Червякова [4], В. Ярочкіна [7] та ін. Дослідженнями процесів та механізмів реалізації моніторингу деструктивних чинників впливу на економічні системи суб'єктів підприємництва займались вітчизняні вчені та науковці близького зарубіжжя, серед яких: А. І. Шишкін [19], А. Є. Когут [20], В. Є. Рохчин [20], В. К. Галіцин [21], В. Н. Єдронова [22], А. А. Кавінов [22], А. В. Берьозкіна [23], Д. Є. Плісецькій [24], Я. О. Побурко [25], В. О. Рибінцев [26], В. М. Нижник [27], О. М. Полінкевич [27], Т. В. Сак [28], М. І. Зубок [29] та ін.

Проте, досі актуальними залишаються питання щодо більш чіткого визначення зазначених абстракцій, адже спостерігається неоднозначність їх трактування. Результати аналізу наукової літератури дозволяють дійти висновку стосовно відсутності чіткої визначеності понять – «небезпека» та «загроза», які отожднюються однією групою науковців. Окремі з яких визначають небезпеку формою загрози [4], інші – вважають загрозу стадією або формою небезпеки [1, 5]. Низка

дослідників робить наголос на наслідках загрози та небезпеки, визначаючи їх як дію факторів, явищ, подій, які викликають небажаний стан підприємства, втрати, шкоду та ін. [4, 6]. В. Ярочкін [7] визначає загрозу реальним проявом небезпеки. Поняття ризику та загрози тісно пов'язані. Якщо загроза – це ймовірна можливість перешкоди цілям та завданням суб'єктів підприємництва, то ризик вимірює, оцінює цю загрозу, дає уявлення щодо математичного виразу ймовірності настання таких перешкод. Узагальнюючи вищевикладене, сформулюємо спільні та відмінні риси ризику, загрози та небезпеки (таблиця 1).

Таблиця 1

Спільні та відмінні риси категорій ризику, загрози та небезпеки

Ознака	Ризик	Загроза	Небезпека
змістова форма	математично виражена ймовірність неотримання очікуваних результатів	причини, явища, події, умови, які викликають небажаний стан підприємства з певним рівнем ймовірності	
наслідки	унаслідок ризикованих управлінських рішень може бути досягнуто очікуваних результатів або підприємство може зазнати втрат	перешкода цілям та завданням суб'єктів підприємництва в результаті дії негативних внутрішніх або зовнішніх факторів	руйнівний вплив на діяльність підприємства
виникнення на підприємствах	постійно супроводжують підприємницьку діяльність		виникають у випадку досягнення рівня ризику критичного значення
вимір	ймовірність настання негативної події	втрата ресурсів	
причина виникнення	функціонування підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища		
заходи протидії	ризик-менеджмент	управління безпекою підприємств	превентивні антикризові дії

Джерело: складено авторами на основі [1-12]

Дослідники О. Бандурка, В. Духов, К. Петрова та І. Черв'яков розглядають загрозу як потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарської діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища [4]. Тобто, поява загрози визначає потенційну можливість економічних втрат для підприємства. Реакція останнього на появу загрози повинна проявлятися у формуванні передумов для відбиття можливої небезпеки. Д. Зеркалов під поняттям загрози безпеці підприємства розуміє дію дестабілізуючих природних і/або суб'єктивних факторів, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації [13]. Згідно спільної позиції М. Єрмошенка і К. Горячевої, під загрозою слід розуміти наявне чи потенційно можливе явище або чинник, яке створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства [14].

На нашу думку, найбільш небезпечні загрози для суб'єкта господарювання – це потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, котрі порушують стан захищеності суб'єкта господарської діяльності і здатні призвести до припинення його діяльності або до економічних та інших втрат.

Загрози економічній безпеці суб'єкта підприємницької діяльності можуть бути дуже різноманітними, а їх класифікація багатогранною. На нашу думку, од-

ним із важливих підходів до аналізу загроз є їх класифікація і ранжування за характером та ступенем небезпеки, яку вони становлять. Зважаючи на це, доцільно використовувати класифікацію загроз, в основу яких поставлені різні ознаки (рис. 1).

Рис. 1. Ознаки класифікації загроз економічної безпеки

Джерело: складено авторами на підставі [5-12]

Таким чином, спектр загроз, з якими доводиться зіштовхуватися вітчизняним суб'єктам підприємництва, досить значний. Серед них є, так звані, традиційні, властиві для будь-якого суб'єкта, що функціонує у ринковій системі. У той же час, умови комерційної діяльності в Україні докорінно відрізняються від аналогічних умов у розвинених країнах з ринковою економікою. У зв'язку з цим у вітчизняній економіці існує низка чинників, характерних тільки для нашої держави. Це такі як відсутність ефективних норм господарського права; залежність ряду керівників (як державних органів, так і комерційних структур) від кримінального світу; широке поширення прийомів недобросовісної конкуренції; популярність використання методів промислового шпигунства, особливо за допомогою технічних засобів; низький освітній рівень керівної ланки підприємств щодо проблем ринку, підприємництва, безпеки тощо. Серед названих «специфічних» загроз найбільше значення мають чинники кримінального характеру, а саме: встановлення контролю кримінальних структур над низкою секторів економіки і суб'єктів господарської діяльності; збереження значного тиску на суб'єкти господарської діяльності з боку корумпованих працівників державних органів; зростання криміналізації національного бізнесу взагалі, і все частіше використання кримінальними структурами угод з метою відмивання «брудних» грошей, виведення їх за кордон тощо; наявність ланцюга соціальних проблем (низький рівень доходів населення, безробіття, плінність кадрів, правовий нігілізм тощо), який збільшує ймовірність кримінальної поведінки громадян; відсутність єдності дій і взаємної узгодженості рішень різних правоохоронних та контролюючих органів, у тому числі зі службами безпеки суб'єктів підприємництва; неготовність вітчизняного бізнесу правовими методами забезпечувати захист власної безпеки; відсутність досвідчених фахівців і, як наслідок, постійне прагнення до використання неправових методів вирішення господарських конфліктів.

Варто зазначити, що існують загрози породжені неефективною діяльністю органів державної влади, зокрема органів центральної виконавчої влади (неунормованість та забюрократизованість процесів перереєстрації, реорганізації, ліквідації підприємств, видачі дозволів, недосконалість системи ліцензування видів господарської діяльності, проведення частих і необґрунтованих перевірок підприємств, або повна тривала їх заборона, пасивність у житті заходів щодо захисту малих і середніх підприємств та ін.). Безперервна планова робота з про-

тидії перерахованим та іншим загрозам буде результативною лише у випадку наявності ефективного механізму їх моніторингу.

На наступному етапі досліджували погляди вчених щодо поняття «моніторинг». Так, А. Шишкін [19] визначає моніторинг як: «Сукупність прийомів щодо відстеження, аналізу, оцінки та прогнозування соціально-економічних процесів, пов'язаних з реформами, а також збирання, обробка інформації й підготовка рекомендацій стосовно розвитку реформи». А. Когут та В. Рохчин розуміють це поняття як: «Систему спостереження, оцінки та прогнозу економічних і соціальних умов, наявних на території» [20]. В. Галіцин сприймає як: «Безупинне спостереження за економічними (або будь-якими іншими) об'єктами, аналіз їх діяльності як складової частини управління» [21]. В. Єдрнова розуміє моніторинг як: «Комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації про стан економічного об'єкта, яка дає оцінку і прогнозує його зміни, розробляє обґрунтовані рекомендації щодо прийняття управлінських рішень» [22].

Як бачимо, група вищеперелічених дослідників розглядає моніторинг як функцію управління, в той час як група інших дослідників, серед яких А. Берьозкіна [23], Д. Плісецький [24] та Я. Побурко [25], вважають його методом контролю. Зокрема на думку А. Берьозкіної [23] моніторинг – це «один із методів контролю, але контролю не результату, а процесу діяльності, виявлення тенденцій динаміки її розвитку». Д. Плісецький [24] вважає що це – «спеціально організоване систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю або прогнозу». Я. Побурко підкреслює, що: «Безперервне спостереження за станом об'єкта відбувається з метою запобігання несприятливим відхиленням щодо найбільш важливих параметрів. Систематичне спостереження за результатами діяльності, їх корекція – суть моніторингу» [25].

Отже, під моніторингом ми будемо мати на увазі не тільки процес вивчення

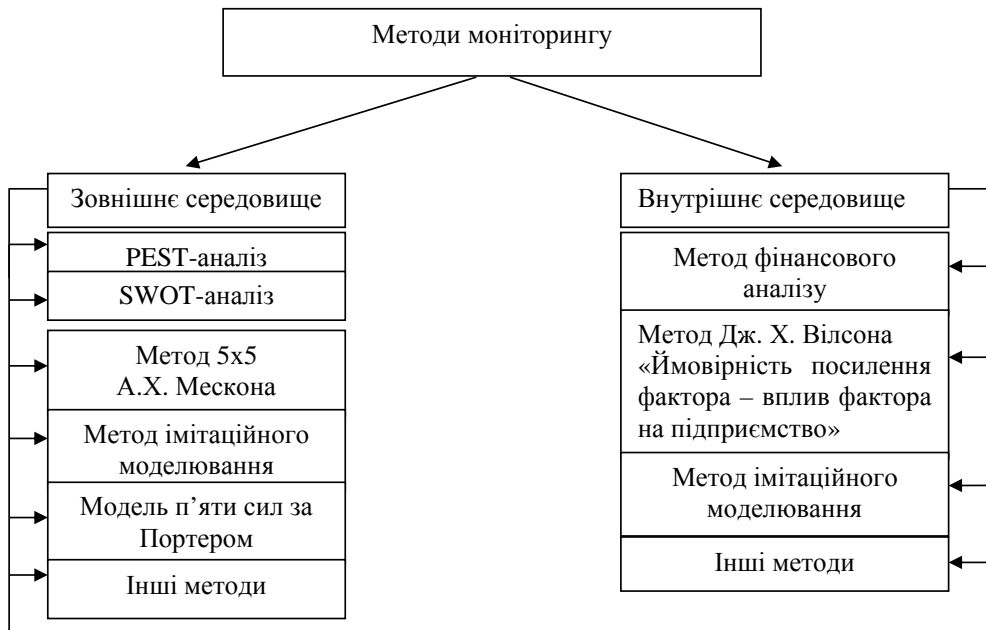

Рис. 2. Схема інструментарію моніторингу

Джерело: узагальнено авторами на основі [22-29]

діяльності, але й контроль її результату. Зважаючи на те, що моніторинг є підсистемою системи забезпечення економічної безпеки підприємства, комплексна система моніторингу загроз включатиме в себе підсистеми моніторингу всіх складових системи економічної безпеки. Інструментарій моніторингу представлено в систематизованому вигляді на рисунку 2.

Для моніторингу зовнішнього середовища найчастіше застосовують матричні моделі: PEST-аналіз, SWOT-аналіз, метод – 5x5 А.Х. Мескона, матрицю – «Ймовірність посилення фактора – вплив фактора на підприємство Дж. Х. Вілсона», а також прогностичні, експертні та економіко-статистичні методи, імітаційне моделювання. Для моніторингу конкурентів використовують: побудову карти стратегічних груп, концепцію рушійних сил, модель п'яти сил за Портером, побудову конкурентного профілю. Для аналізу внутрішнього середовища підприємства застосовують систему показників ефективності його наявних економічних ресурсів: метод фінансового аналізу; матрицю: «Ймовірність посилення фактора – вплив фактора на підприємство Дж. Х. Вілсона». Моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища – це постійне відстеження поточної і нової інформації. Цей процес не закінчується тільки збором інформації, він спрямований також на розкриття причин зміни стану досліджуваних факторів і передбачення трендів їх розвитку. Такий підхід до відстеження зовнішнього та внутрішнього середовища дозволяє визначити можливості і загрози, що можуть сприяти або перешкоджати діяльності підприємства.

У свою чергу, моніторинг забезпечує постійне виявлення та врахування впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на підприємство. В процесі моніторингу здійснюється накопичення інформації і обмін нею між суб'єктом управління і середовищем. Це дає можливість своєчасно виявляти потенційні кризові явища і ситуації. Дієвість моніторингу передбачає застосування регулюючих дій, спрямованих на усунення відхилень, збоїв, недоліків у керованій системі, шляхом розроблення і впровадження відповідних заходів. Аналіз досліджень та публікацій свідчить про відсутність комплексного підходу до створення та реалізації механізму моніторингу суб'єктів підприємницької діяльності.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Суб'єкт підприємницької діяльності, перебуваючи у стані постійного ризику, ступінь і характер якого визначають його засновники або органи управління, – постійно орієнтується на отримання якомога вищого прибутку. Однак, така діяльність супроводжується низкою реальних та потенційних загроз для підприємства. Перед останнім постає завдання створення такого рівня безпеки реалізації найважливіших інтересів, за якого забезпечувався б сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз. Процес забезпечення економічної безпеки, який здійснюється на вітчизняних підприємствах, не завжди адекватний до існуючих потреб. Особливо у сфері виявлення, попередження, оцінювання та протидії впливу дестабілізуючих чинників і залучення необхідних суб'єктів. Завдання цієї роботи полягає у необхідності аналізу теоретико-методичних основ та науково-практичних рекомендацій щодо формування механізму моніторингу загроз фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є формування механізму моніторингу загроз фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Об'єктом цього дослідження є підприємницька діяльність ТОВ «Соева фабрика Агропрод», яка є підприємством харчової промисловості. В умовах нестабільної економіки зовнішніми загрозами економічної безпеки підприємств харчової промисловості України можна вважати: неефективну бюджетну та податкову політику, значний податковий тиск; залежність від сировинних ресурсів, паливно-мастильних матеріалів, високу вартість енергоносіїв; високі процентні ставки за кредитами, значні труднощі в залученні підприємствами позикових засобів і у використанні лізингових схем; втручання у діяльність підприємств харчової промисловості державних установ та інших організацій; застарілі виробничі технології; недосконалість фінансової, інноваційної та науково-технічної політики підтримки конкурентоспроможності продуктів харчування власного виробництва; незадовільний стан матеріально-технічної частини підприємств; недофінансування, недостатній рівень міжнародної інвестиційної активності в інноваційній діяльності галузі; витіснення штучними конкурентними ціновими перевагами зарубіжної продукції (за рахунок різних заходів державної підтримки) вітчизняної продукції з внутрішнього ринку; недобросовісна конкуренція у галузі; реформування відносин власності, відсутність ефективного власника приватизованого майна; загрозливий стан довкілля, забруднення навколишнього середовища, нерациональне використання відходів виробничої діяльності; плинність кадрів, відтік кадрів за кордон; динаміка зростання цін на продукти харчування, зниження купівельної спроможності населення; зростання криміналізації економіки харчової промисловості, рейдерська політика тощо.

До основних загроз внутрішнього середовища вказаного виду підприємств можна віднести зниження прибутковості, ділової активності, фінансової стійкості, платоспроможності; невиконання або несвоєчасне виконання підприємством податкового законодавства; невідповідність вимогам чинного трудового права внутрішнього розпорядку і посадових інструкцій на підприємстві; порушення технологій виробництва, недостатньо високий рівень технологічного потенціалу, а також прогресивності технологій, задіяних у виробництві продуктів харчування; зниження фондівіддачі основних засобів, фондоозброєності праці; низький рівень технологічного та технічного оснащення інформаційно-комунікаційних мереж; недостатній кваліфікаційний рівень працівників, відсутність системи навчання персоналу; неефективна система мотивації; відсутність єдиної корпоративної політики, нездоровий клімат в організації, внутрішні конфлікти тощо; впровадження у виробництво небезпечних з точки зору екологічного впливу шкідливих технологій та речовин; шкідливі викиди відходів виробничого процесу в довкілля; недотримання екологічних параметрів виготовленої продукції; загрози життю, здоров'ю, матеріальному благополуччю керівників та співробітників підприємств; недостатня фізична безпека працівників, охорона майна, приміщень, комунікацій, фізичних осіб, низький рівень інженерно-технічного захисту тощо.

Відповідно до чинного законодавства України, ТОВ «Соева фабрика «Агропрод» є суб'єктом малого підприємництва. Першочерговими заходами, які повинні бути вжиті керівництвом, є визначення зовнішніх та внутрішніх загроз (моніторинг та ідентифікація), що можуть призвести до негативного впливу на підприємство на сучасному етапі його розвитку та в найближчій перспективі; прогнозування можливих наслідків їх розвитку; розробка відповідної тактики та стратегії для здійснення протидії загрозам; визначення можливих обсягів фінансування заходів з матеріально-технічного озброєння та вдосконалення або створення но-

вої системи економічної безпеки, що в подальшому буде системно забезпечувати захист від визначених загроз. Після створення передумов для гарантування економічної безпеки та збереження власності суб'єкту малого підприємництва необхідно розробити внутрішню нормативно-правову базу у вигляді сукупності інструкцій для персоналу стосовно постійного виконання ним визначених функцій, спрямованих на забезпечення безпеки всіх ділянок, задіяних у господарській діяльності. Зазначені інструкції повинні передбачати дії, спрямовані на забезпечення безпеки перебігу кожного окремого етапу технологічного процесу; підтримання стану безпеки на кожному об'єкті; підтримання високого рівня всіх складових економічної безпеки. З метою модернізації механізму моніторингу загроз фінансово-економічної безпеки суб'єкта малого підприємництва ТОВ «Соєва фабрика «Агропрод», з врахуванням перспективних планів керівництва підприємства щодо його подальшого розвитку, пропонується використати модернізований алгоритм логічно послідовних дій, які зазначено на рисунку 3.

Для виконання першого кроку алгоритму (вивчення нового середовища ведення бізнесу суб'єкта малого підприємництва) керівництву фабрики доцільно буде провести аналіз специфіки бізнесу аналогічних підприємств у процесі їх взаємодії з організаціями-постачальниками. Для цього необхідно дослідити такі вимоги, як: до процедури закупівель, порядку проведення конкурсних торгів, підготовки заяв та офіційних ofert, а також вимоги до сертифікації товарів та виробництва тощо.

За виконання другого кроку алгоритму (оцінка зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства, які можуть впливати на нього в сучасний період розвитку та в найближчій перспективі, з врахуванням умов нового ринку реалізації продукції) необхідно здійснити цілеспрямований збір та вивчення інформації щодо можливих кризових ситуацій, їхніх причин, методів ухилення від них та перспективних шляхів врегулювання; провести додаткові заходи із виявлення та ідентифікації загроз, пов'язаних з якістю продукції (невідповідності якості продукції ТОВ «Соєва фабрика «Агропрод» міжнародним стандартам) та проблемними питаннями отримання міжнародного сертифікату її якості. Також необхідно проаналізувати загрози техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства (можлива втрата якості продукції при довгостроковому її зберіганні, недостатність власних транспортних потужностей тощо); дослідити інформаційні технології, які можуть використовуватись майбутніми конкурентами на шкоду інтересам підприємства; оцінити недоліки кадрової складової (відсутність освіти та досвіду: персоналу в галузі зовнішньої економічної діяльності, фахівців – з проведення міжнародних переговорів, укладання зовнішньоекономічних контрактів, здійснення операцій експорту тощо). Окрім того, слід визначити нові фактори, які впливатимуть на фінансову складову (недостатня рентабельність продукції, додаткові витрати на маркетингові заходи, нестійкий валютний курс, несвоєчасність повернення ПДВ тощо); провести вивчення політико-правової складової (недосконалість чинного законодавства щодо здійснення зовнішньої економічної діяльності, втручання держави в експортні процеси, особливості вітчизняного та міжнародного митного оформлення вантажів, дотримання правил їх перевезення тощо); провести додатковий аналіз ринкової складової (висока конкуренція на світовому ринку виробників продуктів харчування з боку транснаціональних компаній); розглянути можливі негативні наслідки для інтерфейсної складової (несвоєчасне чи неповне виконання умов контракту контрагентами, ймовірність накладення штрафів за несвоєчасне чи неповне виконання умов контракту підприємством-експортером тощо).

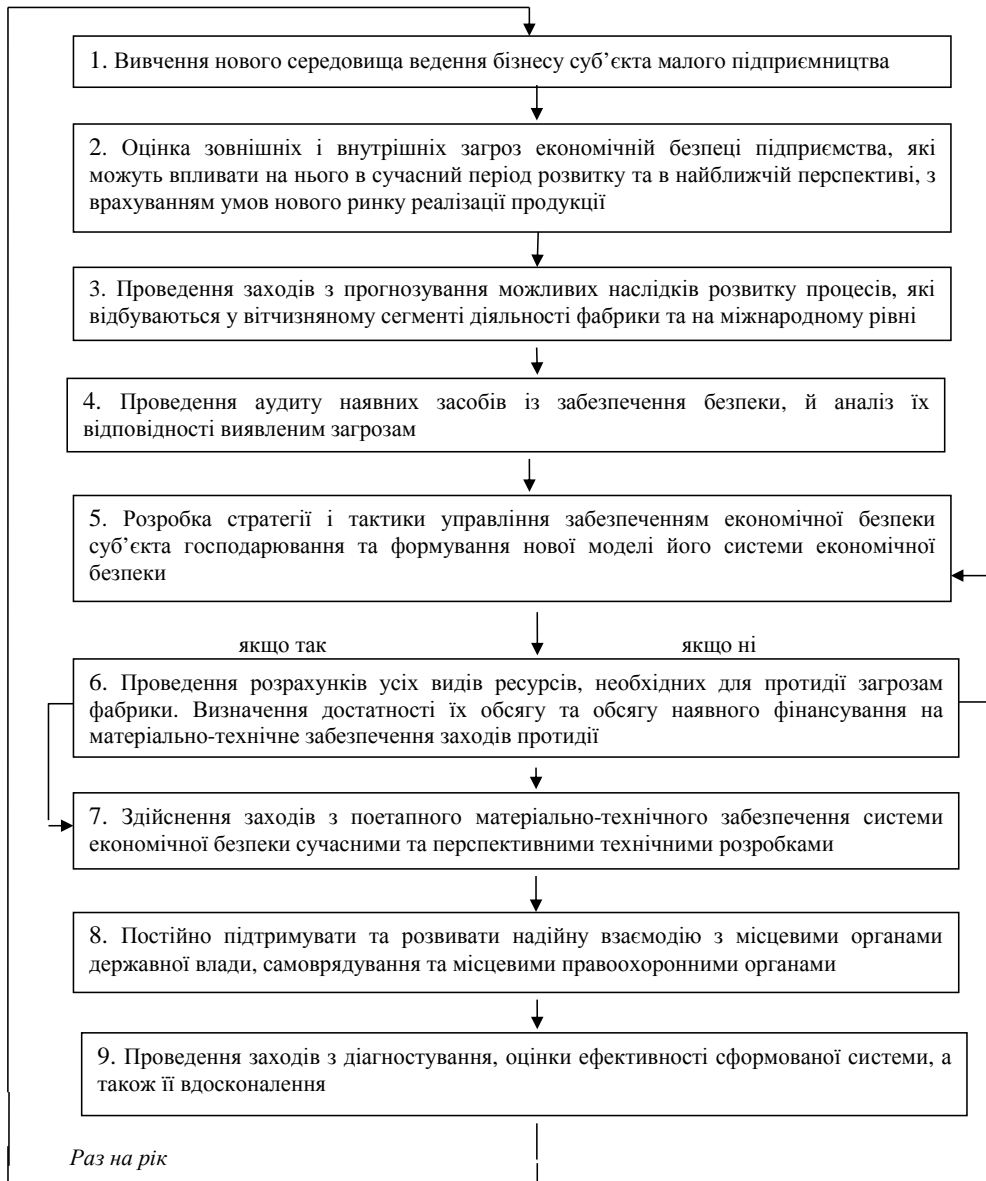

Рис. 3. Алгоритм модернізації механізму моніторингу загроз фінансово-економічній безпеці суб'єкта малого підприємництва

Джерело: розроблено авторами

Для виконання третього кроку алгоритму (проведення заходів з прогнозування можливих наслідків розвитку процесів, які відбуваються у вітчизняному сегменті діяльності підприємства та на міжнародному рівні) необхідно провести додаткові маркетингові та інші дослідження з врахуванням особливостей мікросередовища та макросередовища, і оцінити ймовірнісні показники ризиків тих чи інших альтернатив розвитку ситуації.

З метою виконання четвертого кроку (аудит наявних засобів із забезпечення безпеки й аналіз їх відповідності виявленим загрозам) необхідно використати наступний механізм, наведений на рисунку 4.

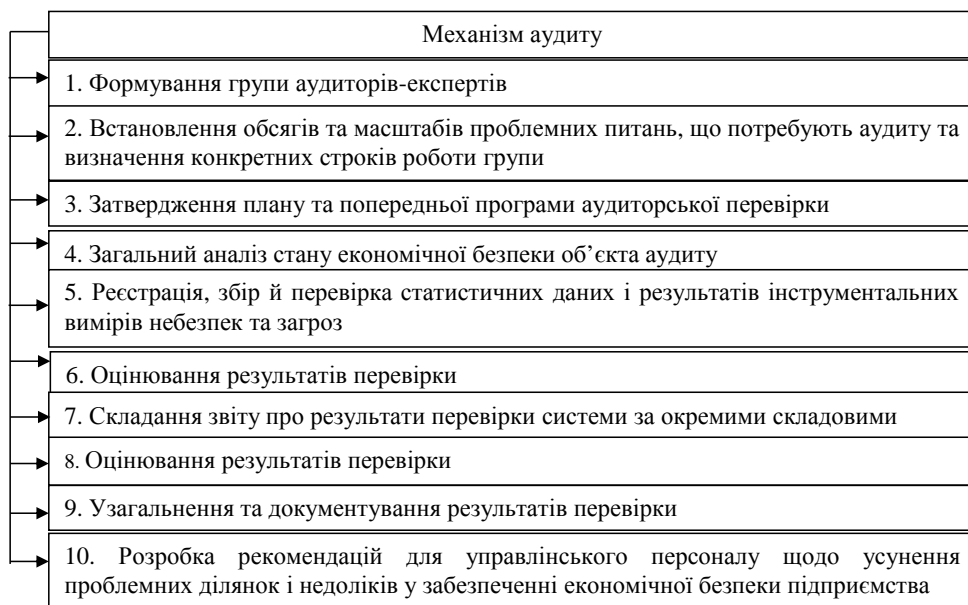

Рис. 4. Механізм аудиту наявних засобів із забезпечення безпеки й аналізу їх відповідності виявленим загрозам

Джерело: розроблено авторами

Виконання п'ятого кроку алгоритму (розробка стратегії і тактики управління забезпеченням економічної безпеки суб'єкта господарювання та формування нової моделі його системи економічної безпеки) потребує визначення керівництвом підприємства стратегічних (довгострокових) та тактичних (таких, що передбачають результати дій у середньостроковій перспективі) цілей.

Виконання шостого кроку алгоритму (проведення розрахунків усіх видів ресурсів, необхідних для протидії загрозам економічній безпеці фабрики, визначення достатності їх обсягу та обсягу наявного фінансування на матеріально-технічне забезпечення заходів протидії загрозам) передбачає наявність розробленої організаційної структури управління системою економічної безпеки та розрахунок усіх видів необхідних для забезпечення її діяльності ресурсів (фінансових, матеріальних, технічних, інтелектуально-кадрових, силових, правових, організаційних, інформаційних).

Останній крок запропонованого нами алгоритму модернізації механізму моніторингу загроз фінансово-економічної безпеки суб'єкта малого підприємства ТОВ «Соева фабрика «Агропрод» передбачає проведення заходів з діагностування, оцінки ефективності сформованої системи економічної безпеки, а також її удосконалення. Вважаємо, що процедура передбачена останнім (дев'ятим) пунктом алгоритму послідовних дій повинна здійснюватися керівником підприємства один раз на рік, у кінці звітної періоду, що дасть можливість своєчасно розробляти заходи із удосконалення системи економічної безпеки підприємства та моніторингу загроз, як підсистеми вказаної системи, шляхом повторного використання дій, передбачених алгоритмом.

Висновки

Результати проведеного аналізу існуючого механізму моніторингу загроз ТОВ «Соева фабрика «Агропрод» та сучасний стан складових економічної без-

пеки підприємства дають підстави стверджувати про необхідність застосування на підприємстві нової моделі управління фінансово-економічною безпекою. Отримані методом кваліметричної оцінки дані свідчать про те, що серед зовнішніх загроз економічній безпеці підприємства, найбільше занепокоєння експертів викликає висока ймовірність коливання валютного курсу гривні. Однак, найімовірнішими вважаються загрози зупинки підприємства з боку корумпованих правоохоронних та контролюючих органів та рейдерства. Необхідно також зважати на досить високу вірогідність реалізації загрози неповернення дебіторської боргованості.

Серед внутрішніх загроз серйозного ставлення потребує можливість нестачі на фабриці кваліфікованих кадрів, загроза старіння засобів виробництва, а також загроза втрати підприємством фінансової стійкості. Розгляд альтернативних шляхів та напрямів удосконалення функціонального механізму моніторингу загроз господарському товариству засвідчив, що на сьогоднішньому етапі розвитку господарської діяльності керівництво підприємства, після здійснення заходів додаткової підготовки власних фахівців, зможе забезпечити своїми силами процес моніторингу загроз більшості складових економічної безпеки підприємства. Проте, з врахуванням найближчих перспектив, це стане майже неможливим для виконання завданням.

З метою забезпечення здійснення переходу системи економічної безпеки підприємства на новий якісний рівень та модернізації механізму моніторингу загроз фінансово-економічної безпеки, розроблено та запропоновано використати покроковий алгоритм дій, мета якого полягає у циклічному (період один рік) перегляді всіх зовнішніх та внутрішніх загроз (моніторинг та ідентифікація); у прогнозуванні можливих наслідків їх розвитку; розробці відповідної тактики та стратегії для здійснення їм протидії; визначенні можливих обсягів фінансування заходів з матеріально-технічного озброєння та вдосконалення системи економічної безпеки; розробці внутрішньої нормативно-правової бази у вигляді сукупності інструкцій для персоналу стосовно постійного виконання ним визначених функцій, спрямованих на забезпечення безпеки всіх ділянок, задіяних у господарській діяльності ТОВ «Соева фабрика «Агропрод».

Література

1. Основы экономической безопасности. Государство, регион, предприятие, личность / Под редакцией Е. А.Олейникова. – М. : ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 1997. – 288 с.
2. Котепев А., Лекарев С. Современный энциклопедический словарь. Секьюрити. – М. : Изд. «Ягуар», 2001. – 520 с.
3. Кейнс Дж. Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ. – М. : Прогресс, 1978. – 234 с.
4. Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я., Червяков І. М. Основи економічної безпеки : [підручник]. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
5. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства / Н. О. Подлужна : автореф. дис. канд. екон. наук. – Донецьк, 2003. – 19 с.
6. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посібник / В. А. Ліпкан. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 208 с.
7. Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы: 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Ось-89, 2003. – 352 с.
8. Губарев О. О. Економічна безпека / Харківський національний економічний ун-т. – Х. : ХНЕУ, 2007. – 60 с.
9. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.
10. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : [монографія]. – К. : Книжкове видавництво НАУ, 2007. – 436 с.

11. Нусінова О. В. Класифікація складових безпеки підприємства на основі аналізу загроз / О. В. Нусінова // *БізнесІнформ*. – 2011. – № 8. – 99 с.
12. Сучасний тлумачний словник української мови. – К. : Кобза, 2005. – 544 с.
13. Зеркалов Д. В. Безпека комерційної діяльності. У двох книгах. Книга друга : Захист. Довідник. – К. : Основа, 2006. – 800 с.
14. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : [наукова монографія] / М. М., Єрмошенко, К. С. Горячева ; Нац. академія управління. – К. : НАУ, 2010. – 232 с.
15. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М. А. Бендиков // *Менеджмент в России и за рубежом*. – 2000. – №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mevriz.ru/articles/2000/2/1507.html>
16. Мігус І. П. Необхідність розмежування понять «загроза» та «ризик» при діагностиці економічної безпеки суб'єктів підприємництва / І. П. Мігус, С. М. Лаптев // *Ефективна економіка*. – 2011. – № 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.economy.nauka.com.ua/
17. Мельник О. О. Система загроз економічної безпеки підприємства / О. О. Мельник // *Вісник Національного технічного університету. – Харківський політехнічний інститут*. – 2011. – № 25. – С. 97-103.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь, ВТФ «Перун». – 2005. – 1728 с.
19. Шишкин А. И. Сущность, задачи и принципы мониторинга / А. И. Шишкин // *Экономика Северо-Запада: проблемы и перспективы развития*. – 2004. – № 1(19). – С. 16-30.
20. Когут А. Е. Информационные основы социально-экономического регионального мониторинга / А. Е. Когут, В. Е. Рохчин. – СПб. : ИСЭП, 1995. – 142 с.
21. Галіцин В. К. Моделі та технології систем моніторингу в економіці : автореф. дис... д-ра екон. наук : спец. 08.03.02 / В. К. Галіцин – К. : Київ. нац. екон. ун-т, 2001. – 31 с.
22. Едрінова В. Н. Система показателів моніторингу устійності регіональної фінансової системи / В. Н. Едрінова, А. А. Кавинов // *Фінанси и кредит*. – 2005. – № 19. – С. 4-12.
23. Березкіна А. В. Концептуальні основи моніторингу конкурентної середовища / А. В. Березкіна // *Маркетинг*. – 2005. – № 1 (80). – С. 51-59.
24. Плисецький, Д. Е. Система моніторингу фінансового сектора економіки / Д. Е. Плисецький // *Банковское дело*. – 2004. – № 9 – С. 6-11.
25. Побурко Я. О. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону / Під ред. Я.О. Побурко // *НАН України ; Ін-т регіональних досліджень*. – Л., 2006. – 306 с.
26. Рибінцев В. О. Особливості стратегічного аналізу зовнішнього середовища виробничих підприємств України в ринкових умовах. – [Електронний ресурс] / В. О. Рибінцев // *Проблеми системного підходу в економіці*. – 2012. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>
27. Нижник В. М. Методи оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на бізнес-процеси промислових підприємств / В. М. Нижник, О. М. Полінкевич // *Економічні науки*. – Серія «Економіка та менеджмент». – 2012. – Вип. 9(2). – С. 334-345.
28. Сак Т. В. Діагностування рівня економічної безпеки підприємства в умовах обмеженості інформації. – [Електронний ресурс] / Т. В. Сак // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2015. – №3. – Режим доступу до журналу : www.global-national.in.ua
29. Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва : навч. посіб. / М. І. Зубок [та ін.] ; За заг. ред. М. І. Зубок. – К. : Міжнародний фонд соціальної адаптації, 2012. – 226 с.

УДК 338.58:65.014

О.О. Кучмеев
*к.п.н., магістрант спеціальності «Менеджмент»
Університет економіки та права «КРОК»*

Интегрированная система управления коммерческими рисками торговых предприятий

Проведено аналіз стану розробки методів управління комерційними ризиками. Реалізовано бачення автора щодо створення системи управління комерційними ризиками торговельних підприємств. Розроблено інструментарій реалізації зазначеної системи в умовах економічної діяльності торговельних підприємств. Запропонована інтегрована система управління комерційними ризиками та визначено її переваги. Рекомендовано розроблену форму паспорта комерційних ризиків торговельного підприємства.

Ключові слова: ризик, комерційний ризик, торговельні підприємства, система управління комерційними ризиками, паспорт комерційних ризиків.

А.А. Кучмеев
*к.п.н., магістрант специальности «Менеджмент»
Университет экономики и права «КРОК»*

Интегрированная система управления коммерческими рисками торговых предприятий

Проведен анализ состояния разработки методов управления коммерческими рисками. Реализовано видение автора по созданию системы управления коммерческими рисками торговых предприятий. Разработан инструментарий реализации указанной системы в условиях экономической деятельности торговых предприятий. Предложена интегрированная система управления коммерческими рисками и определены ее преимущества. Рекомендовано разработанную форму паспорта коммерческих рисков торгового предприятия.

Ключевые слова: риск, коммерческий риск, торговые предприятия, система управления коммерческими рисками, паспорт коммерческих рисков.

О.О. Kuchmeyer
*Ph.D., Master of specialty «Management»
“KROK” University*

Integrated commercial management system of trade enterprises

The analysis of the state of development of methods of management of commercial risks is conducted. The author's vision for creating a commercial risk management system for trading enterprises is implemented. The tools of implementation of the mentioned system in the conditions of economic activity of trading enterprises are developed. An integrated system for managing commercial risks is proposed and its advantages are defined. The recommended form of the passport of commercial risks of a trading company is recommended.

Key words: risk, commercial risk, trading enterprises, commercial risk management system, passport of commercial risks.

Постановка проблеми

В умовах зміни динамічного середовища комерційна діяльність та діяльність підприємства в цілому завжди пов'язані з ризиком. Ризик – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючої невизначеності та конфліктності, які притаманні процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями. Підприємства торгівлі стикаються з величезною кількістю негативних чинників, які впливають на кінцевий результат їхньої діяльності – обсяг прибутку: нестабільність поставки, несвочасні та неповні платежі споживачів, складнощі із залученням кредитних ресурсів тощо. Результат ефективного управління ризиками зумовлює отримання економічного ефекту для всіх учасників логістичного ланцюга.

Логістика на даний час є основним інноваційним інструментарієм в управлінні бізнесом. Основною проблемою вітчизняної логістики є проблема оптимізації матеріальних і супутніх їх потоків в сфері товарно-грошового обігу. Важливий її аспект - управління ризиками в ланцюгах поставок в системі логістики, яка є недостатньо вивченою і систематизованою. Таким чином, питання створення інтегрованої системи управління комерційними ризиками на торговельних підприємствах є достатньо актуальним в ринкових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різні теоретичні та практичні аспекти проблеми управління ризиками у комерційній діяльності торговельного підприємства досліджують у своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні автори, як: Балабанов І.Т. [1], який основними типами методів управління ризиками вважає методи ухилення від ризику, його локалізації, дисипації, компенсації. Близької позиції дотримується Токаренко Г. С. [8], який у розвиток цього підходу пропонує розглядати як один з типів методів управління ризиками його трансфер. За змістом трансфер ризику передбачає його передавання іншому економічному суб'єкту, що означає перехід відповідальності за ризик третій стороні і, з нашої точки зору, є частковим методом ухилення від ризику. Такої ж точки зору дотримується Успенський В. А. [9], який зазначає, що всі методи управління комерційними ризиками тією чи іншою мірою спрямовані на його мінімізацію. Але, дотримуючись принципів мінімізації, автор пропонує інше групування методів управління ризиками: запобігання збиткам, самострахування, страхування, передавання ризику та його диверсифікація. Маєшко О.І. [4]. дотримується думки, що класифікація методів управління ризиками має здійснюватися з точки зору основних законів, притаманних системі управління. Відповідно за цією ознакою всі методи можуть бути віднесені до організаційних (адміністративних), економічних або соціально-психологічних. Більш масштабне теоретичне дослідження можливих підходів до класифікації методів управління ризику підприємств торгівлі здійснено Боровковою В.А., у працях якої виділено до п'ятнадцяти класифікаційних ознак, які мають сприяти систематизації та упорядкуванню існуючого методичного забезпечення (за спрямованістю впливу, джерелом впливу, формам, масштабу охоплення, кількості цілей, глибини впливу, змісту, тривалості тощо) [2]. Крім того, дослідження в даному напрямку здійснювались і іншими науковцями, однак незважаючи на наявність розробок з цієї тематики, на сьогодні відсутній інтегрований підхід до управління комерційними ризиками торговельних підприємств.

Невирішені раніше частин загальної проблеми

Незважаючи на досить значну кількість робіт наукового та практичного

спрямування у яких вказується на універсальність більшості методів управління ризиками, науковцями наголошується на існування недостатньо досліджених методологічних підходів до управління комерційними ризиками на торговельних підприємствах.

Формулювання цілей статті

Полягає в аналізі стану управління ризиками на торговельних підприємствах, виявлення прогалин і недоліків та розробці інтегрованої системи управління ризиками на торговельних підприємствах, яка б забезпечувала безперервність, цілічність, комплексність і повноту функцій такого управління.

Вклад основного матеріалу дослідження

Якість і результат управління комерційними ризиками значною мірою залежать від відповідності обраних методів управління виявленим у ході аналізу та оцінки чинників ризику. Незважаючи на те, що питання розробки методів управління ризиками є досить популярним у науковій літературі та існує загально-визнана їх типологія за характером впливу, вибір методів управління комерційними ризиками для торговельних підприємств залишається актуальним науково-практичним завданням. Саме відсутність прозорого інформаційно-методичного забезпечення, як показали результати вивчення практики управління комерційними ризиками в торгівлі, значною мірою гальмує процеси поширення ідей і концепцій такого управління.

Для того, щоб процес управління комерційними ризиками на торговельному підприємстві був дієвим, нашу думку, має бути налагоджена відповідна інтегрована система управління. Ураховуючи, що система управління взагалі – це сукупність елементів, необхідних для здійснення впливів суб'єкта управління на об'єкт управління, систему управління комерційними ризиками пропонується визначати як сукупність методів і засобів (організаційних, економічних, технічних), призначених для управління ризиками комерційної діяльності на торговельному підприємстві. Наголос на інтеграції такої системи вимагає її включення до загальної системи управління на підприємстві, коли рівень комерційного ризику та імовірність його виникнення стають важливими критеріями прийняття управлінських рішень у сфері діяльності підприємства, поряд із вартістю, витратами, часом та іншими критеріями.

Якщо, відповідно до результатів вивчення практики управління комерційними ризиками на торговельних підприємствах, традиційним у галузі є фрагментарне виявлення комерційних ризиків, то в інтегрованій системі процес управління комерційними ризиками має координуватися керівником торговельного підприємства, а завдання виявлення та мінімізації ризиків стають частиною обов'язків кожного менеджера. Крім того, інтегрована система передбачає можливість ухвалення управлінських рішень на тактичному та стратегічному рівнях з урахуванням імовірності можливих втрат операційного прибутку через виникнення ситуацій ризику у сферах закупівель, транспортування, продажів або післяпродажного обслуговування. Тобто процес управління комерційними ризиками має відбуватися безперервно та охоплювати всі види діяльності торговельного підприємства.

З урахуванням визначених положень нами розроблено основні напрями інтеграції системи управління комерційними ризиками у систему управління торговельного підприємства (рис. 1).

Така система, крім методичного забезпечення, з нашої точки зору, охоплює інформаційне, кадрове, фінансове забезпечення та організаційну підтримку.

Інформаційне забезпечення управління комерційними ризиками складається

Рис. 1. Порівняльний аналіз традиційної та інтегрованої системи управління комерційними ризиками торговельних підприємств

Джерело: укладено автором за джерелами [1; 4; 7]

з програмного забезпечення та інформаційних баз даних для підтримки процесів і процедур управління комерційними ризиками. Формування таких баз даних, на наш погляд, має відбуватися за ключовими індикаторами комерційного ризику і згрупованих за сферами логістичної діяльності (закупівлі, транспортування, продажі та післяпродажне обслуговування). Побудована таким чином база даних є зручною для моніторингу комерційного ризику, оскільки саме індикатори виступають його головними об'єктами.

Відстеження ключових індикаторів комерційного ризику всіх підрозділів (коли функція управління ним не виконується на автономній основі) на великому торговельному підприємстві може бути, з нашої точки зору, окремим завданням підрозділу внутрішнього контролю, а на малому підприємстві таке завдання входить до кола обов'язків керівництва. Незважаючи на відмінності у форматах і розмірах торговельних підприємств, основними організаційними вимогами до відстеження ключових індикаторів є його регулярність і дотримання ієрархічності рівня ухвалення рішення про необхідність впровадження тих чи інших методів управління комерційними ризиками.

Крім індикаторів комерційного ризику до інформаційних баз даних нами пропонується включати таку додаткову інформацію: відповідальні особи за виявлення та впровадження методів управління комерційними ризиками; планові та фактичні строки впровадження методів, статус і періодичність їх використання; додаткові витрати на впровадження методів управління комерційними ризиками; посилення на документи, що підтверджують факт впровадження методів.

Звичайно і формування інформаційної бази даних ризиків, і їх обробка вимагають використання ресурсів, у складі яких найбільш важливим, з нашої точки зору, є трудові та фінансові. Навіть якщо торгівельне підприємство не відокремлює функцію управління логістичними ризиками, розширення повноважень менеджерів логістичних підрозділів потребує врахування додаткового часу на виконання таких обов'язків. Наявність достатніх фінансових ресурсів є необхідною умовою впровадження багатьох методів управління комерційними ризиками, оскільки і пошук нових постачальників, і дослідження попиту споживачів, і впровадження систем контролю супроводжується певними витратами.

Важливою складовою інтегрованої системи управління комерційними ризиками є її організаційне супроводження, яке має чітко визначити порядок роботи з ризиками. З метою упорядкування різноманітної інформації про ідентифіковані за сферами діяльності підприємства ризики нами пропонується здійснювати їх паспортизацію, яка означає їх опис у формалізованому вигляді.

Проблеми паспортизації ризиків розглядаються здебільшого не на науково-теоретичному рівні, а з точки зору практичних аспектів їх вирішення: яким чином має бути складений реєстр ризиків, яка інформація має включатися до паспорту ризику тощо.

Узагальнюючи існуючі практичні підходи [5, с.13], зазначимо, що серед менеджерів різних рівнів існують як надзвичайно лаконічні підходи до розробки паспортів ризику, так і доволі широкі, які ставлять за мету найбільш повно описати характеристики ризику. Наприклад, фахівці ділового щотижневика «Експерт» вважають достатніми лише два розділи паспорта ризику, в яких би надавалась інформація про частоту виникнення ситуації ризику та важкість її наслідків [5, с.14]. Керівники ВАТ МРСК «Центр» визначають п'ять основних розділів паспорта ризику: інформація про ризик; заходи з управління ризиками; ризики, що реалізувалися; процедури реагування на ризикову подію; ключові індикатори ризику [6].

Найбільш широкий підхід представлено в працях [2; 3], де паспорт проектного ризику запропоновано розробляти за 17 розділами: ідентифікатор; найменування ризику; код проекту, до якого відноситься ризик; тип (ризик або невизначеність); імовірність; ступінь впливу; клас ризику; об'єкт впливу; категорія ризику; відповідальна особа; причини ризику; критерії реалізації; дата актуальності; методи попередження; стратегія реагування; дії реагування; статус ризику.

На наш погляд, такий підхід більшою мірою відповідає завданню розробки інтегрованої системи управління комерційними ризиками, оскільки дозволяє узгодити причини виникнення, об'єкти та методи управління ризиком і забезпечує комплексне врахування найбільш суттєвих характеристик ризику (імовірність і ступінь впливу).

Разом з тим, слід зазначити, що сфера логістичної діяльності торгівельного підприємства суттєво відрізняється від проектної діяльності, для якої розроблялися наведені вище рекомендації з паспортизації ризиків. Тому виділення розділів «код проекту» або «тип (ризик або невизначеність)» є недоцільним під час розробки паспорта комерційних ризиків. Крім того, зважаючи на розроблені вище авторські пропозиції щодо оцінювання комерційних ризиків і типології методів управління ними, на наш погляд, важливими розділами паспорта мають бути ключові індикатори комерційного ризику, тип методів управління ризиками та безпосередньо методи управління. Такий підхід організаційно до-

зволить ув'язати чинники, об'єкти, імовірність виникнення комерційних ризиків із методами їх мінімізації, а також сприятиме формуванню повноцінної інформаційної бази для прийняття рішень в сфері управління комерційними ризиками.

Таблиця 1

Рекомендована форма паспорта комерційних ризиків торговельного підприємства для забезпечення інформацією процесів ідентифікації, вимірювання, аналізу та оцінки комерційного ризику

№ розділу	Найменування	Зміст	Опис	Етап управління
1	Ідентифікатор	Код і найменування ризику	Код і найменування комерційного ризику за єдиною класифікацією в межах підприємства	Ідентифікація логістичних ризиків
2	Рівень ризику	Мінімальний Низький Середній Високий Критичний	Якісне значення, яке обирається за рекомендованою шкалою залежно від величини втрат операційного прибутку	Аналіз і оцінка ризику
3	Імовірність втрат	Втрати майже неможливі Втрати малоімовірні Втрати ймовірні Висока ймовірність Втрати майже неминучі	Якісне значення, яке обирається за рекомендованою шкалою залежно від очікуваної частоти втрат операційного прибутку	Оцінка ризику
4	Клас ризику	Прийнятний (А) Виправданий і припустимий (В) Припустимий, але небажаний (С) Неприпустимий (D)	Значення, що обирається автоматично залежно від рівня ризику і ймовірності втрат прибутку	Оцінка ризику
5	Об'єкт впливу	Матеріальні об'єкти (товари) Нематеріальні об'єкти (репутація) Фінансові об'єкти (вартість) Персонал	Визначається за кожним видом комерційного ризику з метою мінімізації матеріальних, нематеріальних, фінансових і трудових втрат	Паспортизація
6	Ключові індикатори	Система показників для відстеження комерційних ризиків	Перелік індикаторів, які дозволяють дослідити втрати за сферами комерційної діяльності підприємства	Паспортизація; вимірювання; аналіз і відстеження (моніторинг) ризику
7	Причини	Причини виникнення комерційних ризиків	Перелік подій або явищ, які призводять до виникнення ситуацій комерційного ризику	Паспортизація; аналіз
8	Критерії	Критерії реалізації комерційних ризиків	Перелік умов, виконання яких свідчить про те, що реалізується ситуація комерційного ризику	Паспортизація; оцінка

Джерело: укладено автором за джерелами [1; 4; 7]

Оскільки паспорт комерційних ризиків визначає порядок роботи з ними, то, на наш погляд, одним із його розділів також має бути «періодичність моніторингу», що встановлює частоту відстеження ключових індикаторів комерційного ризику.

З урахуванням зроблених пропозицій і зауважень нами пропонується дві взаємоповнюючі форми паспорту комерційних ризиків для торговельного підприємства (табл. 1).

Таблиця 2

**Рекомендована форма паспорта для забезпечення планування,
моніторингу та контролю за комерційними ризиками**

№ розділу	Найменування	Зміст	Опис	Етап управління
1	Відповідальні особи	Підрозділ, прізвище та ім'я відповідальних осіб	Підрозділ і або співробітники, які відповідають за виконання процесів управління комерційними ризиками	Планування
2	Дата актуальності	Дата	Кінцева дата, коли може виникнути ситуація комерційного ризику. Після проходження цієї дати комерційний ризик стає неактуальним	Планування
3	Періодичність моніторингу	Період, протягом якого відстежуються ключові індикатори	Частота спостереження ключових індикаторів комерційних ризиків	Моніторинг і контроль
4	Тип методів	Тип методів управління логістичними ризиками	Обирається залежно від рівня комерційного ризику та імовірності його виникнення	Планування
5	Методи управління	Методи управління комерційними ризиками	Перелік методів управління комерційними ризиками, які мають використовувати відповідальні особи для мінімізації ризиків і їх наслідків	Планування
6	Заходи	Заходи реагування на ситуацію комерційного ризику	Конкретні дії, що виконуються відповідальними особами в межах прийнятих методів управління комерційними ризиками	Планування
7	Статус	Ідентифікований Відстежується Попереджається Реалізується Закритий	Поточний статус комерційного ризику за завершенистю управлінських впливів	Моніторинг і контроль

Джерело: укладено автором за джерелами [1; 4; 7]

Рекомендовані форми паспортів комерційних ризиків торговельного підприємства є важливим документом організаційного та інформаційного забезпечення, який можна використовувати в усіх процесах управління комерційними ризиками торговельного підприємства.

Грунтуючись на розроблених формах паспортів комерційних ризиків, вважаємо необхідними запропонувати алгоритм планування роботи з управління комерційними ризиками на торговельних підприємствах (рис. 2):

Рис. 2. Алгоритм планування роботи з управління комерційними ризиками на торговельних підприємствах

Джерело: укладено автором

На етапі визначення відповідальних осіб процес планування витрат на впровадження методів управління комерційними ризиками можна запропонувати розподілити за видами робіт і часом їх здійснення, але його результатами мають бути чітко визначені та доведені до виконавців. У зв'язку з тим, що комерційна діяльність торговельного підприємства здійснюється у різних сферах ланцюга створення цінності, призначення однієї відповідальної особи не забезпечить планування усієї необхідної та релевантної інформації. Тому, з нашої точки зору, доцільно обирати відповідальних осіб за сферами виникнення комерційних ризиків: закупівлі, транспортування, продажі та обслуговування. Ураховуючи відсутність спеціалізованих підрозділів з управління комерційними ризиками на більшості торговельних підприємств, функції відповідальних осіб із впровадження методів управління комерційними ризиками можуть бути покладені на менеджерів відповідних підрозділів. Виконання таких функцій не потребує повної зайнятості, а отже може бути суміщено з іншими функціональними обов'язками.

На етапі розробки системи планів із впровадження методів управління комерційними ризиками за оптимістичним, базовим і песимістичним сцена-

ріями, можна порекомендувати дотримуватись принципів загальної політики управління ризиками на підприємстві, відповідно до ставлення керівництва до ризику. Якщо політика керівництва полягає у прийнятті більшості ризикованих рішень, то приймати відповідні рішення можна порекомендувати на даному етапі.

На етапі розробки бюджету, призначеного для управління комерційними ризиками, слід враховувати той факт, що такий бюджет суттєво впливає на вибір методів, якими доцільно користуватися для мінімізації комерційних ризиків і їх негативних наслідків.

На заключному етапі запропонованого алгоритму рекомендується узгоджувати основні заходи з управління комерційними ризиками з поточною операційною діяльністю торговельного підприємства.

Висновки

З метою забезпечення дієвості розроблених науково-методичних підходів запропоновано впровадження на торговельних підприємствах інтегрованої системи управління комерційними ризиками, яка забезпечує безперервність, циклічність, комплексність і повноту функцій такого управління.

Доведено, що суттєвою інформаційно-організаційною підтримкою роботи такої системи є паспортизація комерційних ризиків, для здійснення якої розроблено типові форми паспорта комерційних ризиків торговельних підприємств, який закріплює зміст заходів і відповідальних за їх виконання осіб під час ідентифікації, вимірювання, аналізу, оцінки, планування, моніторингу та контролю комерційних ризиків.

Література

1. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 2012. – 192 с.
2. Боровкова В. А. Управление рисками в торговле / В. А. Боровкова. – СПб. : Питер, 2014. – 288 с.
3. Методика управления рисками – обобщение моего опыта работы над проектами [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://habrahabr.ru/users/Darkus/topics>.
4. Мешко О. І. Основні етапи процесу управління ризиком / О. І. Мешко, М. В. Поленкова, В. А. Мешко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія. Економічні науки. – 2017. – № 3(52). – С. 57–65 .
5. Паспорт возможного риска // Эксперт. – 2016. – № 40. – С. 12–15.
6. Политика управления рисками в ОАО «Холдинг МРСК» [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.mrsk-1.ru/docs/Regulition6.doc.
7. Раєвнєва О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія / О. В. Раєвнєва. – Х. : ІНЖЕК, 2016. – 496 с.
8. Токаренко Г. С. Методы управления рисками в компании / Г. С. Токаренко // Финансовый менеджмент. – 2016. – № 4. – С. 130–143.
9. Успенский В. А. Методы управления риском / В. А. Успенский // Финансы и кредит. – 2014. – № 7. – С. 43–50.
10. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций / А. С. Шапкин. – М. : Дашков и К, 2013. – 544 с.

УДК 658:351.863 (075)

О.М. Сумець
професор, доктор економічних наук,
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»

А.В. Короп
аспірант,
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»

Оцінка стану економічної безпеки підприємств різної галузевої приналежності

У статті зазначено, що забезпечення економічної безпеки є однією з пріоритетних функцій сучасного підприємства. Вказано на значимі складові економічної безпеки підприємства. Систематизовано сучасні підходи до оцінки стану економічної безпеки підприємств різної галузевої належності, виконано їхній якісний аналіз. Вказано на основні недоліки існуючих підходів до оцінки економічної безпеки, сформульовано висновки щодо їхнього вдосконалення.

Ключові слова: підприємство, економічна безпека, підходи, оцінка, аналіз.

А.М. Сумец
профессор, доктор экономических наук,
Харьковский гуманитарный университет
«Народная украинская академия»

А.В. Короп
аспирант,
Харьковский гуманитарный университет
«Народная украинская академия»

Оценка состояния экономической безопасности предприятий различной отраслевой принадлежности

В статье отмечено, что обеспечение экономической безопасности является одной из приоритетных функций современного предприятия. Указано на главные составляющие экономической безопасности предприятия. Систематизировано современные подходы к оценке состояния экономической безопасности предприятий различной отраслевой принадлежности, выполнено их качественный анализ. Указано на основные недостатки существующих подходов к оценке экономической безопасности предприятий, сформулировано выводы касательно их усовершенствования.

Ключевые слова: предприятие, экономическая безопасность, подходы, оценка, анализ.

A.M. Sumets
*Professor, Doctor of Economics,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»*

A.V. Korop
*Postgraduate student,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»*

Assessment of the state of economic security of enterprises of various branch affiliations

The article notes that ensuring economic security is one of the priority functions of a modern enterprise. The main components of economic security of the enterprise are indicated. Modern approaches to assessing the state of economic security of enterprises of various industry affiliations are systematized, and their qualitative analysis is carried out. The main shortcomings of the existing approaches to assessing the economic security of enterprises are indicated, and conclusions are drawn regarding their improvement.

Keywords: *enterprise, economic security, approaches, evaluation, analysis.*

Постановка проблеми

В умовах інтеграції економіки України в світовий економічний простір, зростання нестабільності та агресивності зовнішнього середовища і посилення конкуренції важливою складовою системи загального управління підприємствами різних галузей є забезпечення їхньої економічної безпеки. Досягнення і підтримка належного рівня економічної безпеки надасть можливість підприємствам не лише зберегти свою частку на ринку, але й отримати перевагу над конкурентами. За таких умов вкрай актуальним є питання ведення господарства на раціональних засадах, які передбачають мінімізацію ризиків діяльності, фінансових і матеріальних втрат та максимізацію прибутку. Наявність на галузевих підприємствах дієвої системи управління економічною безпекою надасть можливість швидко виявити та локалізувати загрози успішної діяльності.

З урахуванням швидкоплинних змін зовнішнього середовища та жорсткої конкуренції, попри наявний вагомий здобуток у сфері економічної безпеки галузевих підприємств, на даний момент є нагальна потреба у продовженні подальших досліджень щодо розвитку інструментарію оцінювання стану економічної безпеки вітчизняних підприємств та формування належної системи управління нею. Тож саме ці обставини і актуалізують питання вдосконалення підходів щодо оцінки стану економічної безпеки для виробничих підприємств і зумовлюють необхідність у подальших дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-методичні та прикладні аспекти управління фінансово-економічною безпекою підприємств викладено в працях чисельної кількості вітчизняних науковців, зокрема В. Г. Алькеми [1], О. С. Кириченко [1], Н. М. Літвіна [1; 8; 16], Н. С. Артемонової [2] і А. В. Атрашкової [2], В. М. Базилевича [3], Н. Ю. Гічової [4], С. Б. Довбні [5], В. Л. Ортинського [6], І. С. Керницького [6], З. Б. Живко [6], З. С. Варналія [7], П. В. Мельника [7], Л. Л. Тарангула [7], Г. В. Козаченко [9], В. П. Пономарьова [9], О. М. Ляшенко [9], Б. М. Корецького [10], Т. Д. Костенко [11], Є. О. Підгори [11], В. С. Рижикова [11], Л. А. Кошембара [12].

А також відображено у працях колективу науковців під керівництвом В. М. Гесця [13], І. І. Нагорної [14], С. Н. Льяшенко [15], С. В. Устинко [18] і Н. О. Іванченко [17], В. Т. Шлемко [18] і І. Ф. Зінько [18]. В своїх дослідженнях фактично всі науковці вказують на важливість своєчасної і коректної оцінки стану економічної безпеки суб'єктів господарювання. Разом із цим, вони пропонують і підходи щодо оцінювання економічної безпеки підприємств. Перш за все, як показав аналіз сучасної літератури, найбільш застосовуваними є такі підходи, як: індикаторний, програмно-цільового управління і розвитку, ресурсно-функціональний, нормативних значень множини фінансово-економічних показників, комплексного оцінювання економічної безпеки підприємства, матриці динамічної фінансової рівноваги. Проте, як показує ґрунтовний аналіз та практика застосування цих підходів, на сьогодні все ж остаточного вирішення проблеми якісної оцінки стану економічної безпеки виробничих підприємств немає. Така точка зору присутня майже в усіх наукових публікаціях, що стосуються зазначеної проблеми. Безумовно, це є одним з визначальних факторів необхідності проведення якісних досліджень методів і методик оцінки стану економічної безпеки підприємств з метою подальшого їх вдосконалення.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз чисельної кількості публікацій показав, що остаточно проблема оцінки стану економічної безпеки підприємств на цей час ще не вирішена. На думку авторів, для її якнайскорішого вирішення все ж необхідно приділити дослідникам більше уваги якісному аналізу існуючих підходів щодо оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання. Саме якісний аналіз дасть змогу відшукати недоліки існуючих методів і методик оцінки стану економічної безпеки підприємств і у подальшому значно вдосконалити їх.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виконання якісного аналізу підходів щодо оцінки стану економічної безпеки підприємств різної галузевої належності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Огляд сучасної фахової літератури свідчить про те, що забезпечення економічної безпеки на сьогодні вважається однією з пріоритетних функцій підприємства. Переважна чисельність дослідників економічну безпеку трактують як явище та як певну характеристику стану підприємства. Нині дуже поширеною є думка про те, що економічна безпека – це такий стан підприємства, за якого воно володіє достатніми ресурсами, має доступ до ринків і конкурентні переваги для реалізації поставлених цілей розвитку, виконання місії та забезпечення конкурентоспроможності на довгострокову перспективу. Досягнення такого стану визначається насамперед дієвістю системи управління економічною безпекою підприємства, яку слід розглядати як сукупність методів, прийомів і процедур, що використовуються певними підрозділами менеджменту підприємства, спрямованих на ефективне використання ресурсів, захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, реалізацію поставлених цілей, забезпечення належного рівня конкурентоспроможності.

З вищенаведеного визначення підтверджується, що економічна безпека сучасного підприємства є різноплановою. Дослідники констатують [6–9; 11; 13; 15; 17; 18 й ін.], що вона у собі поєднує організаційний, правовий, інформаційний та економічний аспекти. Серед вказаних аспектів дуже важко виокремити найбільш важливий. Адже в забезпеченні економічної безпеки і організації, правові питання, як і інформація та економічний стан за визначених умов – є важливими.

Проте, переважна чисельність дослідників все ж схиляється до думки, що економічну безпеку варто оцінювати за економічним станом підприємства.

Економічна сторона господарювання підприємств проявляється в стабільних або тих, що мають тенденцію до зростання, основних фінансово-економічних показниках діяльності. Наприклад, такими показниками можуть бути обсяг власного капіталу, обсяг річного обороту, величина прибутку, рентабельність. Автори публікації [17] вказують на те, що саме у цих показниках відображаються загальні результати забезпечення безпеки підприємства як з організаційної, правової, інформаційної, так і, власне, з економічної сторони. Додатково до цих вимірників можуть входити такі показники, як відсутність штрафів, санкцій з боку державних органів за порушення законодавства (наприклад, податкового, антимонопольного), відсутність втрат від операцій з недобросовісними контрагентами та ін. Отже, фінансові показники в оцінці економічної безпеки є домінуючими. Ми погоджуємось з цією думкою і вважаємо, що першочерговим в оцінці економічної безпеки підприємства все ж є оцінка стану його фінансової безпеки.

На важливість і особливу значимість економічного аспекту в дослідженнях безпеки підприємств вказує ще й та обставина, під час якої у процесі господарювання вони відчувають вплив різних фізичних і юридичних осіб. Як показує практика, такі впливи несуть негативні наслідки, перш за все для економічного стану підприємства. В цьому випадку виникають конкретні загрози безпеці підприємства і, зокрема економічній, оскільки всі втрати (організаційні, інформаційні, матеріальні, іміджу фірми) в кінцевому результаті виражаються саме в економічних втратах, тобто втратах фінансових коштів (і всі інші загрози в основі мають, як правило, економічні мотиви) [2]. З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що оцінка стану економічної безпеки повинна бути комплексною і системною.

Щоб отримати належні якісні її результати, науковці на даний момент розробили відповідні підходи, а саме: з використанням оціночних індикаторів, ресурсно-функціональний, програмно-цільового управління і розвитку, з використанням матриці динамічної фінансової рівноваги, підхід комплексного оцінювання економічної безпеки підприємства і нормативних значень множини фінансово-економічних показників. Переваги і недоліки кожного із підходів наведені у таблиці.

Грунтовний аналіз підходів щодо оцінки економічної безпеки підприємств різної галузевої належності надав можливість встановити, що на сьогодні все ще не існує єдиного підходу, який би дозволив дослідникам виконати комплексне оцінювання безпеки обраного суб'єкта господарювання та отримати якісний результат. І це зумовлено тим, що дослідники підійшли до розробки вищевказаних підходів з огляду оцінки економічної безпеки для конкретних підприємств, що мають свій набір проблем, свою специфіку функціонування, свій сегмент ринку та ін. Здебільшого, вказані фактори і спричинили ті чи інші недоліки підходів, зокрема їх еkleктичність, а в деяких випадках – і певну безсистемність. На нашу думку, наявні підходи не можуть бути використані для кінцевого оцінювання економічної безпеки підприємств. Такий висновок базується на результатах ґрунтового аналізу підходів і, зокрема методів та методик, що закладені в їхню основу. Слід зазначити, що чимало авторів включають до методик оцінки економічної безпеки доволі широкий перелік оціночних показників. Це свідчить про неврахування дослідниками відмінностей між обраними показниками і нехтування основними вимогами до формування системи оцінки економічної безпеки сучасного підприємства та рекомендацій ДСТУ ISO 9000 : 2007 до визначення вимірників,

Підходи до оцінки економічної безпеки

Назва підходу	Переваги підходу	Недоліки підходу
З використанням індикаторів	Комплексна систематизована оцінка економічної безпеки підприємств в умовах науково-обґрунтованого визначення індикаторів та визначення їхніх граничних значень для відповідної галузі	Складність у застосуванні, проблематичність визначення значень індикаторів для підприємств різної галузевої належності
Ресурсно-функціональний	Всеосяжність і комплексний характер. Можливість визначення стану функціональних складників економічної безпеки підприємства і факторів впливу на них	Відсутність конкретизації чинників щодо підприємств різних галузей, що ускладнює вибір функціональних складників до оцінки економічної безпеки підприємств
Програмно-цільового управління і розвитку	Відображає принципи і умови управління й розвитку підприємства	Висока ступінь складності аналізу, що виконується з використанням методів математичного аналізу
З використанням матриці динамічної фінансової рівноваги	Можливість використання чотирьох показників зміни темпів зростання підприємства. Дозволяє досить легко обчислювати загальний показник (коефіцієнт) економічної безпеки підприємства і досліджувати його в динаміці	Аналіз матриць для підприємств, які мають однакове значення коефіцієнтів економічної безпеки, показав, що вони різні за своєю структурою. Тому цей метод потребує покращення для обліку цього явища
Комплексного оцінювання економічної безпеки підприємства	Можливість оцінки економічної безпеки підприємства в динаміці. Комплексність оцінки	Необхідність додаткового визначення кінцевих показників, за результатами значень яких повинні прийматись конкретні рішення щодо подальшого управління економічною безпекою підприємства і його розвитку.
Нормативних значень множини фінансово-економічних показників	Передбачає кількісну і якісну оцінку. Надає можливість виділити шість різних рівнів економічної безпеки підприємства, а саме: мінімальний, дуже низький, низький, середній, високий і дуже високий	Потреба в коректних і статистичних даних фінансово-економічної діяльності підприємства

Джерело: складено на основі [1-18]

зокрема результативності й ефективності. З нашого погляду, саме ці дві групи показників повинні бути покладені в основу оцінки економічної безпеки підприємств.

Висновки

Виконані дослідження щодо якісного аналізу підходів до оцінки економічної безпеки підприємств різної галузевої належності дозволили дійти до таких висновків.

1. Наявність різних поглядів на оцінку економічної безпеки підприємств призвела до появи чисельної кількості підходів. Це зумовлено проблемою розуміння

дослідниками дефініції «економічна безпека», яка на цей час також остаточно ще не вирішена.

2. Кожен з існуючих підходів має свою спрямованість у визначенні стану економічної безпеки підприємств, що свідчить про певну їх обмеженість, а, отже, й неможливість отримання якісного оціночного результату. Це потребує окремого дослідження з метою подальшого формування системи показників оцінки стану економічної безпеки, що охоплює в єдиному процесі весь цикл виробництва на підприємстві й процес обслуговування споживачів визначеного сегменту ринку.

3. При формуванні системи оціночних показників, необхідно зважати на те, що останні повинні не тільки констатувати наявність економічної безпеки підприємства, а й чітко оцінювати її рівень. Для цього з метою вдосконалення підходу до оцінки економічної безпеки підприємств слід формувати систему оціночних показників, яка ґрунтується на вимірниках ефективності й результативності діяльності досліджуваного підприємства.

Література

1. Алькема В. Г. Економічна безпека інноваційного підприємства / В. Г. Алькема, О. С. Кириченко, Н. М. Літвін. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2016. – 320 с.
2. Атрамонова Н. С. Визначення рівня економічної безпеки підприємства задля забезпечення ефективного адміністрування / Н. С. Атрамонова, А. В. Атрашкова // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 3. – С. 19–23.
3. Базилевич В. М. Оцінка рівня економічної безпеки підприємств АПК / Базилевич В. М. // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – 2014. – Вип. 717. – Серія «Економіка». – С. 109–114.
4. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Наталія Юрївна Гічова. – Дніпропетровськ, 2010. – 23 с.
5. Довбня С. Б. Діагностика економічної безпеки підприємства як інструмент визначення напрямків його інноваційного розвитку / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Економічний вісник НГУ. – 2008. – № 3. – С. 36–42.
6. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.
7. Економічна безпека : навч. посіб. / [Варналіз З. С., Мельник П. В., Тарангул Л. Л. та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
8. Ендогенний та екзогенний підходи в дослідженнях системи економічної безпеки суб'єктів господарювання : [колективна монографія в 10-ти томах]. / Т. 8: Економічна безпека держави на макро- та мікрорівнях ; за ред. проф. В. С. Сідака. – К. : ВНЗ Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 309 с.
9. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія]. / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
10. Корецький Б. М. Діагностика економічної безпеки суб'єктів господарювання в транзитивній економіці / Б. М. Корецький // Наукові записки Тернопільського нац. економ. ун-ту. – 2006. – № 15. – С. 74–77.
11. Костенко Т. Д. Економічний аналіз і діагностика стану сучасних підприємств : навч. посіб. / Т. Д. Костенко, Є. О. Підгора, В. С. Рижиков [та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
12. Кошембар Л. А. Рейтингова оцінка економічної безпеки підприємств різних видів економічної діяльності / Кошембар Л. А. // Економічний форум. 2014. – № 2. – С. 120–126.
13. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія ; за ред. В. М. Гесця. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.
14. Нагорна І. І. Оцінка стійкої економічної безпеки промислового підприємства / Нагорна І. І. // Економічний простір. – 2008. – № 19. – С. 243–253.
15. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / Ильяшенко С. Н. // Актуальные проблемы экономики. – 2003. – № 3. – С. 12–19.

16. Економічна безпека суб'єктів реального сектору економіки : колективна монографія ; за ред. проф. В. П. Волкова. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2013. – 362 с.

17. Устенко С.В. Процеси забезпечення адаптивного моніторингу економічної безпеки підприємства / С. В. Устенко, Н. О. Іванченко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 11(125). – С. 169-173.

18. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

Менеджмент і маркетинг

УДК 339.138.021

*А.А. Азоян
старший викладач кафедри
маркетингу та поведінкової економіки
Університет економіки та права «КРОК»*

*В.Ю. Охапіна
асистент кафедри
маркетингу та поведінкової економіки
Університет економіки та права «КРОК»*

Сучасні тенденції розвитку маркетингових досліджень та доцільність їх використання

У цій статті описано та систематизовані нові технології організації та проведення маркетингових досліджень; проаналізовано типові технологічні засоби пошуку, збору, накоплення та класифікації маркетингової інформації, оброблення отриманих даних; досліджено вплив використання сучасних методів дослідження на імідж компанії.

***Ключові слова:** маркетинг, ринкові дослідження, сучасні методи дослідження, економіка, IT, SEO, інтернет-маркетинг.*

*А.А. Азоян
старший преподаватель кафедры
маркетинга и поведенческой экономики
Университет экономики и права «КРОК»*

*В.Ю. Охапина
ассистент кафедры
маркетинга и поведенческой экономики
Университет экономики и права «КРОК»*

Современные тенденции развития маркетинговых исследований и целесообразность их использования

В этой статье описаны и систематизированы новые технологии маркетинговых исследований; проанализированы типичные технологические средства поиска, сбора, накопления и классификации маркетинговой информации, обработки полученных данных; исследовано влияние использования современных методов исследования на имидж компании.

***Ключевые слова:** маркетинг, рыночные исследования, современные методы исследования, экономика, IT, SEO, интернет-маркетинг.*

Azoyan Artem
Senior Lecturer, Department
of Marketing and Behavioral Economics
“KROK” University
Okhapina Victoriia
Assistant Professor, Department
of Marketing and Behavioral Economics,
“KROK” University

Modern trends in the development of marketing research and the expediency of their use

The new technologies of organization and conduction of marketing research are described and systematized in this article. The typical technological tools of search, collection, accumulation and classification of marketing information, processing of the received data are also analyzed. The influence of using modern research methods on the reputation of the company is studied.

Keywords: *Marketing, Market Research, Modern Research Methods, Economics, IT, SEO, Internet Marketing.*

Постановка проблеми

Наразі нинішній ринок України переживає нелегкі часи. Від цього потерпають всі його об'єкти. Для підприємств критичною є неспроможність здійснювати результативні маркетингові дослідження. Найчастіше причиною цього є відсутність досвідченого маркетолога, який би зміг діяти за допомогою новітніх методологій, та/або присутність спеціаліста, що використовує застарілі технології.

Для дієвих та результативних маркетингових досліджень потрібні нові знання та методи. Сьогодні, в своїх дослідженнях, потрібно орієнтуватися на можливість мережі Інтернет-середовища, оскільки в сучасних умовах – сайт є основною візитною карткою будь-якої компанії. І правильно проведені маркетингові дослідження із використанням сучасних технологій допоможуть компанії виправити недопрацьованість та слабкі сторони самого сайту і компенсувати недостатнє просування його в існуючих пошукових системах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Необхідно відзначити, що дослідники поки не мають остаточної точки зору щодо проблеми відсутності в українській практиці систематизації сучасних методів дослідження ринку. Багато публікацій присвячено проблемі застосування інформаційних технологій в сучасних маркетингових дослідженнях. Зокрема уваги заслуговують праці таких авторів, як С. С. Гаркавенка [2], Н. С. Пінчука [7] та інших. Однак, значну увагу необхідно приділити особливостям використання інформаційних технологій у процесі організації маркетингових досліджень. Так, Корецький А. І. [3] у своїй монографії зазначив, що стрімкий розвиток і впровадження інформаційних технологій (ІТ) кардинально збільшили можливості проведення досліджень, оскільки веб-середовище стало важливим джерелом отримання інформації, що сприяло широкому застосуванню інноваційних трендів [3, с. 4].

Невирішені раніше частини загальної проблеми

У зв'язку із погіршенням економіки похитнувся і ринок країни. Наразі проблема використання сучасних технологій у маркетингових дослідженнях зацікавила підприємців. Останні події у підприємницькій сфері демонструють хиткість і повільність проведення ринкових досліджень і їх пряму залежність від сучасних технологій. Наприклад, імідж та ефективність діяльності будь-якої компанії на сьогодні безпосередньо пов'язані з сприйняттям споживачем сайту та інших її інтернет-ресурсів. Тому, нині доцільно в спектрі існуючих маркетингових досліджень розглянути особливості дослідження ефективності сайту.

Формування цілей статті

Характеристика основних перспективних напрямків сучасних технологій за інструментами аналізу інформаційної структури маркетингових досліджень. Пошук ефективних заходів щодо поліпшення якості сайту компанії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Без маркетингових досліджень сучасний ринок уявити практично неможливо. Жодне підприємство не зможе правильно зорієнтуватися в складній ринковій ситуації, вірно оцінити свій стан на ринку, а також спрогнозувати подальший свій розвиток. Також це стосується і вищих навчальних закладів. Інформація, отримана під час проведення маркетингових досліджень, надає можливість приймати адекватні й ефективні управлінські рішення, а також дозволяє прогнозувати можливі обсяги продажів і розрахувати бізнес-план.

Безпосередньо сам вітчизняний ринок маркетингових досліджень можна охарактеризувати як ринок недосконалий, з очевидними ознаками монополістичної конкуренції.

Хронологія розвитку маркетингу свідчить про те, що його перші елементи (ціна, збут, реклама) з'явилися ще в середині XVII сторіччя. В цей час одним з членів сім'ї Міцуї в Токіо був відкритий магазин, прототип сучасного універмагу. З ім'ям С. Маккорміка (1809-1884) пов'язують створення основних інструментів маркетингу (організацію сервісної політики, принципи визначення цін, дослідження та аналіз ринку). А запропонована Д. Маккарті модель "чотирьох Р" – товар (product), ціна (price), збут (place), просування (promotion) – знаменує початок теоретичних досліджень у сфері маркетингу. Бурхливий розвиток маркетингу припадає на 50-60-ті роки XX сторіччя. Сьогодні за принципами маркетингу організовано управління більшістю фірм США, Європи та Японії [2, 26].

Індустрію маркетингових досліджень доцільно віднести до категорії перехідної галузі, яка переходить зі стану росту в стан зрілості і ціннісної мети, що перебуває на самому початку. Якість маркетингових досліджень коливається залежно від конкретних виконавців та умов їх проведення. Важливою конкурентною перевагою операторів ринку, які працюють у сфері дослідження ринку, є високий професійний рівень знань і навичок персоналу, висока якість наданих послуг і проведених маркетингових заходів. За цих обставин особливої уваги заслуговує послідовність та ефективність самого маркетингового дослідження.

На розвиток маркетингової індустрії великою мірою впливають процеси глобалізації, централізації та зміни у технологічних процесах. Щодо України, то варто зазначити, що в умовах глобалізації бізнесу галузь маркетингових досліджень вже перейшла на другий етап свого формування. У своєму розвитку

вона минула етап стихійності і вступила до фази плановості, головною метою якої є дослідницькі заходи та прогнозованість маркетингової діяльності. Наступним етапом структурних змін має стати поглинання й об'єднання суб'єктів українського ринку маркетингових досліджень та перерозподіл клієнтів між ними.

Аналіз фахових джерел дозволив структурувати методики дослідження ринку в певній послідовності та наповнити ці методи адекватним змістовним описом. Враховуючи світовий досвід здійснення маркетингових досліджень, краще застосовувати підхід до визначення мети маркетингового дослідження на основі діагностики маркетингових проблем та можливостей шляхом аналізу факторів зовнішнього ринкового середовища [6, 318].

Технологія (методика) дослідження – це система операцій, процедур, прийомів установлення соціальних фактів, їх систематизації й аналізу [7, 128].

Сучасними технологіями маркетингових досліджень можна назвати ті, які застосовуються для проведення маркетингових досліджень в інтернеті, оскільки за останні роки всесвітня мережа займає значну частину всього інформаційного простору. Отже, існують такі інтернет-технології організації та проведення маркетингових досліджень [5, 45]:

- 1) технологія збору первинних і вторинних даних;
- 2) технологія здійснення вибіркового дослідження;
- 3) алгоритм побудови різноманітних соціальних та економічних показників;
- 4) технологія кількісного (математичного, статистичного) аналізу, узагальнення отриманої інформації та ін.

Сучасні технології суттєво вплинули на процес дослідження ринку. Нинішні можливості, зокрема точність і швидкість збору інформації, обробки та надання даних, забезпечують успішне та ефективно використання новітніх технологій. Як наслідок, різноманітні типи сучасних ринкових досліджень функціонують саме завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій. Але необхідно зазначити, що теперішні технології не тільки покращують відповідні технічні характеристики досліджень, а й виконують низку інших функцій.

Задля ефективного пошуку і використання маркетингових даних необхідно сформувати інформаційні системи маркетингу, які невід'ємно пов'язані з сучасною концепцією маркетингових досліджень. За останні роки було створено велику кількість інтегрованих інформаційних систем, на всіх їх етапах дослідження широко впроваджується комп'ютерна техніка. Такі інформаційні системи забезпечують швидкий пошук і обробку даних в межах кожної організації.

Головна мета введення на підприємстві інформаційних систем маркетингу – підвищення якості маркетингу, зокрема й інтернет-маркетингу; забезпечення фахівців необхідною інформацією для прийняття маркетингових рішень; доведення до кожного користувача (керівника, фахівця) інформації, що за змістом, часом представлення і методом відображення дає можливість ефективно виконувати делеговані функції. Із всього обсягу інформації необхідно виокремити і сконцентрувати лише необхідну для прийняття рішень, і ту, яка забезпечує всі дії, потрібні для успішного застосування інформаційних технологій.

Варто зазначити, що саме у сфері інтернет-маркетингу інформаційні технології та інформаційні системи маркетингу розвиваються стрімкими темпами. Згідно з сучасним трактуванням, маркетинг в інтернеті – це один з різновидів онлайн-маркетингу, який охоплює використання інтернет-ресурсів у цілях реклами, стимулювання збуту, а також проведення маркетингових досліджень і про-

дажу товарів через інтернет. Як тільки з'являється нова технологія, її одразу ж впроваджують у рекламу.

Сьогодні, щоб вийти в лідери свого сегменту ринку товарів чи послуг, потрібно застосовувати новітні технології маркетингових досліджень та просування продукту.

На даний момент в Україні значна частка ринку дослідницьких послуг у сфері маркетингу належить компаніям, які займаються так званою SEO-оптимізацією. Це зумовлено тим, що інтернет замінив майже всі джерела пошуку потрібної для маркетингових досліджень інформації.

Коректні маркетингові рішення (стосується це визначення маркетингової стратегії чи окремих складових маркетингового комплексу – торгової марки, цін, упаковки, реклами) можуть бути прийняті лише на основі достовірної маркетингової інформації [2, 46].

У зв'язку з тим, що поняття «інтернет-маркетинг» ще не усталене, на даний час багато інтернет-агентств розуміють маркетингові можливості інтернету тільки як просування сайтів. Для того, щоб дійти до цього висновку, достатньо подивитися на список послуг інтернет-компаній, який можна побачити, набравши у пошуковій системі словосполучення «інтернет-маркетинг».

Традиційно інтернет-агентства включають в комплекс послуг по інтернет-маркетингу наступні послуги: маркетинговий аудит сайту, просування сайту в пошукових системах (оптимізація сайту, розкрутка сайту, SEO), непошукове просування сайту.

У той же час, можна припускати, що використання інтернет-маркетингу дозволяє не тільки домогтися підвищення обізнаності про сайт компанії, рекламувати її послуги, формувати позитивний імідж компанії, але й за допомогою інтернет-просування можна отримати підвищення продажів, використовуючи інструменти, традиційні для маркетингу за межами інтернет-простору.

Цілі і завдання першого етапу просування сайту полягають в тому, щоб визначити, яким сайт постає в очах відвідувачів, оцінити зручність навігації по сайту, якість запропонованих відвідувачу матеріалів. А також, наскільки можливості сайту гарантують просування його у існуючих пошукових системах. Цей перший етап називається SEO-аудит.

SEO-аудит – це процедура, яка є частково різновидом аналізу сайту. Вона полягає в оцінці проведеної роботи з пошуковою оптимізацією. Відмінність SEO-аудиту від аналізу сайту є досить очевидною: в аналіз сайту може входити як попередній аналіз сайту, перед проведенням пошукової оптимізації, так і аналіз сайту після проведеної оптимізації. Також аналіз сайту може включати в себе аналіз технічних та дизайнерських сторін, а SEO-аудит має відношення тільки до пошукової оптимізації. Як і будь-який аудит, і будь-яку оцінку взагалі, проводити аналіз краще незалежному експерту.

Що входить в SEO-аудит:

У SEO-аудит входить оцінка кожного окремого елемента сайту, який можна і потрібно оптимізувати. Перевіряється, чи був він поліпшений, підлаштованим для пошукових роботів, чи ні. Якщо цей елемент був оптимізований, то наскільки добре. Наприклад, введення URL-адрес, зрозумілих для будь-кого. Вони можуть бути введені не скрізь. Або ж десь можуть бути кириличні URL-адреси, а деінде транскриптом або зовсім незрозумілими службовими знаками. Відповідно, слід визначити, чи можна виправити дану ситуацію або ж зміна числового програмного управління на окремих сторінках не має глибокого сенсу. Оскільки, наприклад, ці сторінки незапрограмовані під пошук, а введення на них числового

програмного управління буде занадто складним з технічної точки зору. Таким же чином оцінюються всі елементи проведеної оптимізації.

Одним з важливих елементів аудиту є рівень майстерності реалізації цього аудиту. А також вміння оцінити співвідношення вартості (у всіх сенсах) проведення оптимізації і потреби цю оптимізацію здійснювати.

Розглянемо детальніше навіщо потрібен SEO-аудит вже виконаної роботи. Аудит виконаної роботи потрібен насамперед для того, щоб можна було відразу оцінити масштаб готовності сайту. Та виявити всі помилки, якщо такі є, відразу ж після проведеної роботи, а не після закінчення часу, коли сайт буде погано сприйматися пошуковими системами.

Під час проведення SEO-оптимізації керуватися слід наступними принципами:

- 1) Оптимізація повинна бути зроблена без технічних помилок;
- 2) Оптимізація повинна бути проведена в межах добросовісної конкуренції.

Отже, найбільш детально розглянемо кожен пункт. Оптимізація повинна бути проведена технічно правильно. Тобто, якщо спеціалісти плутають заголовки і підзаголовки, роблять неправильні URL-адреси, не використовують потрібних атрибутів у посиланнях і взагалі проводять свою роботу з помилками – то це вже дуже неякісна робота загалом.

Надалі мова йтиме про проведення оптимізації в межах добросовісної конкуренції. Розпочнемо з того, що будучи недобросовісним конкурентом, компанія використовує будь-яку «інтелектуальну власність» схожих за продукцією чи послугами компаній-конкурентів. Стосовно інтернет-простору, то частіше за все, такою «інтелектуальною власністю» є: тематичні статті, опис товару чи послуги, фото/відео, дизайн сайту тощо – все, що було скопійовано з сайтів компаній-конкурентів. Чому це важливо при проведенні оптимізації? Пошукова система в інтернеті, така як наприклад Google, віддає перевагу сайту з найбільш унікальним контентом, унаслідок чого такий сайт піднімається на перші шаблі у пошуковій системі при введенні зовнішнім користувачем тематичного запиту.

При детальному розгляді, найважливішим аналізом під час проведення аудиторської роботи повинен бути аналіз контенту. Тому, що перевірити всі вказані посилання легко, а ось визначити ступінь зрілості тексту, його побудованій структурі, і те, наскільки він відповідає вимогам енциклопедизму набагато складніше. Якщо з контентом оптимізатори зробили все вірно, то, найімовірніше, все інше також якісно.

Після етапу аудиту наступним етапом комплексу робіт по інтернет-маркетингу стає підготовка сайту до просування в пошукових системах за ключовими словами (оптимізація сайту, розкрутка сайту).

Мета даного етапу – домогтися поліпшення результатів пошуку за ключовими словами і збільшення відвідуваності сайту цільовою аудиторією.

Заключний етап інтернет-маркетингу – непошукове просування сайту – включає в себе всі заходи по розкрутці сайту без використання пошукових систем, а саме пряму рекламу на сайтах, відвідуваних цільовою аудиторією. Окрім того, передбачено контекстну рекламу в пошукових системах, оголошення в каталогах тощо.

На всіх етапах робіт головним фактором, що забезпечує успіх проведених заходів, є чітка постановка завдань, їх виконання і відстеження первинних і відстрочених результатів роботи.

На сьогодні, у кожної компанії є можливість здійснити власний SEO-аудит,

залучивши штатних працівників. У рекомендаціях стосовно цього автори пропонують деякі інструменти, що дозволяють провести самостійно такий аналіз. Зокрема, SEO-фахівці в своїй роботі використовують, частіше за все, написані власноруч, за допомогою алгоритмів, програми, лівова частка яких знаходиться у вільному доступі. Це дає можливість будь-кому скористатися ними. Для цього також знадобиться хороша програма для збору статистики. Більшість сервісів вже мають встановлену і безкоштовну програму такого плану. Так само, для отримання доступу до більшої кількості результатів пошукової видачі у пошуковій системі Google: доведеться спершу отримати безкоштовний спеціальний ключ, що дозволяє дивитися позицію вашого сайту в пошуковій видачі основних пошукових систем. Потім необхідно буде перевірити працездатність панелі навігації сайту, гіперпосилань, а також перевірити сайт на «дружність» з пошуковими системами. Якщо пошуковий робот не зможе проіндексувати сайт, обов'язково треба з'ясувати причину цього. Пошукати необхідні платні або безкоштовні інструменти, які допоможуть її з'ясувати.

На сьогодні існує такий вислів як «Сайт, що приносить прибуток». Зміст цього словосполучення у тому, що сайт – це обличчя компанії, і, якщо він працює налагоджено, то і буде приносити дохід. SEO-оптимізація – це оптимізація сайту для подальшого просування сайту в рейтингу пошукових систем. Чим вище позиція сайту у видачі пошукової системи, тим більша ймовірність того, що відвідувач зайде на сайт. Оскільки приблизно 90% заходить за першими трьома посиланнями пошукової видачі, далі йде тенденція до зменшення – до десятого посилання першої сторінки видачі добираються 15-45% користувачів.

На другу сторінку видачі пошуковика заходять лише 5-15%. Отже, для будь-якого ресурсу найбільш бажане місце саме в першій десятці пошукової видачі. Але, на жаль, сайтів-конкурентів занадто багато, а десятка всього одна. З'являється нагальне питання: як же підкорити цю вершину і вибитися в лідери? І саме тут SEO-оптимізація сайту приходить на допомогу.

Пошукову SEO-оптимізацію умовно можна розділити на три частини:

Перша частина полягає в роботі всередині сайту. До неї входять виправлення можливих помилок, додавання і зміна контенту, HTML-коду сторінок сайту, зміна посилань і т.д. Так звана внутрішня оптимізація.

Наскільки дієвим буде перший крок, залежить тільки від зроблених зусиль і знань в цій області. Потрібно також врахувати, що алгоритми пошукових систем трохи відрізняються, і тому оптимізація під Google повинна дещо відрізнятись від оптимізації під Яндекс.

Друга частина SEO-оптимізації – це розкрутка сайту самостійно. На цьому кроці необхідно вивести ресурс на перші позиції за допомогою низки заходів, що виконуються поза сайтом (на інших сайтах, в каталогах статей, форумах, закладках і інших майданчиках), завдання яких «наростити» необхідну кількість посилань і просунути сайт по цільових запитах, таким чином і збільшити його авторитетність. Це називається просуванням сайту або зовнішньої оптимізацією.

Третя частина полягає в підтримці досягнутих позицій і поліпшенні отриманих результатів. Спостереження за своїми результатами і показниками конкурентів, зміна ключових слів, текстів для посилань, змісту сайту, коректування майданчиків – все це обов'язково потрібно мати на увазі, щоб зберегти зайняті позиції.

Як зрозуміло з вищенаведеного, це складна процедура, принаймні для біль-

шості підприємців. Тож, для виконання SEO-оптимізації краще звернутися до спеціалізованої компанії.

Якщо ж неможливо зробити аналіз (аудит) самостійно, доведеться знайти SEO-компанію, яка надає цю послугу безкоштовно. Але, найімовірніше, для отримання якісних результатів доведеться придбати дану послугу.

На сьогодні існує безліч безкоштовних систем аналітики. Більшість країн широко використовують Google Analytics. Інтерфейс цих систем гранично простий, а можливості досить великі. Варто лише встановити собі лічильники цих систем.

І наостанок: якщо прийнято рішення щось поліпшити / змінити / переробити – не слід відкладати це на потім. Діяти треба швидко, адже якщо цього не зробити, то це зроблять конкуренти.

Висновки

Задля ефективного пошуку і використання маркетингових даних необхідно сформувати інформаційні системи маркетингу, які невід’ємно пов’язані з сучасною концепцією маркетингових досліджень. За останні роки було створено велику кількість інтегрованих інформаційних систем, на всіх етапах дослідження широко впроваджується комп’ютерна техніка. Такі інформаційні системи забезпечують швидкий пошук і обробку даних в межах кожної організації.

Сьогодні, щоб вийти в лідери свого сегменту ринку товарів чи послуг, потрібно застосовувати новітні технології маркетингових досліджень та просування.

На даний момент в Україні значну частку ринку дослідницьких послуг у сфері маркетингу займають компанії, які займаються так званою SEO-оптимізацією. Це зумовлено тим, що інтернет замінив майже усі джерела пошуку потрібної для маркетингових досліджень інформації.

Сайт компанії є її основною візитною карточкою. І правильно проведені дослідження із використанням сучасних технологій допоможуть компанії виправити недопрацьованість та недолугість самого сайту і компенсувати недостатнє просування його в пошукових системах.

Підхід до аналізу сайту повинен бути найсерйознішим. Не важливо, хто буде робити аналіз сайту. Важливим є те, що без ретельного, зваженого аналізу і впровадження змін даному онлайн-ресурсу шлях до успішного розвитку замовлений.

Література

1. Біловодська О. А. Маркетинговий менеджмент : навч. посіб. – К. : Знання, 2010. – 332 с.
2. Гаркавенко С. С. Маркетинг : підручник: [бібліографія] / С. С. Гаркавенко – К. : Лібра, 2008. – 580 с.
3. Корецький А. І. Пріоритети інноваційного розвитку економіки України: наукометричний аспект : [монографія] / А. І. Корецький. — К. : ТОВ «ДКС центр», 2017. — 160 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / Ф. Котлер. – М. : Вильямс, 2015. – 496 с.
5. Манн І. Г. Маркетинг на 100% / М. : Мегаплан, 2014. – 203 с.
6. Негапетьянц Н. А. Международный маркетинг : учебное пособие. – М. : Инфра, 2012.
7. Пінчук Н. С. Інформаційні системи і технології в маркетингу : навч. посіб. / [Н. С. Пінчук, Г. П. Галузинський, Н. С. Орленко]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 460 с.
8. Старостіна А. О. Маркетингові дослідження національних і міжнародних ринків: підручник. – К. : ТОВ «Лазарит-Поліграф», 2012. – 480 с.
9. Успенський І. В. Інтернет-маркетинг / І. В. Успенський. – СПб : СПбГУЭиФ, 2003. – 484 с.
10. Шевченко Д. А. Реклама. Маркетинг. PR : навч. посіб. / Д. А. Шевченко. – 3-є вид., – М. : РГТУ, 2014. – 648 с.

УДК 504:502.3

Я.Д. Бойчук
старший викладач кафедри
землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами

О.І. Шапоренко
доктор наук з державного управління,
завідувач кафедри землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами

І.І. Гереджук
старший викладач кафедри
землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами

Еколого-економічні аспекти космічної антропоєкології

У статті визначено завдання вдосконалення і розвитку системи космічних економіко-природоохоронних досліджень. Обґрунтовано потребу в навчанні фахівців при розробці нових засобів біосферних досліджень, а також при використанні результатів цих досліджень для вирішення наукових і економічних завдань.

Ключові слова: еколого-економічні аспекти, космічна антропоєкологія, екологія, геоінформація.

Я.Д. Бойчук
старший преподаватель кафедры
землеустройства и кадастра
Института управления природными ресурсами

О.И. Шапоренко
доктор наук по государственному управлению,
заведующая кафедры землеустройства и кадастра
Института управления природными ресурсами

И.И. Гереджук
старший преподаватель кафедры
землеустройства и кадастра
Института управления природными ресурсами

Эколого-экономические аспекты космической антропоэкологии

В статье определены задачи совершенствования и развития системы космических экономико-природоохранных исследований. Обоснована потребность в обучении специалистов при разработке новых средств биосферных исследований, а также при использовании результатов этих исследований для решения научных и экономических задач.

Ключевые слова: эколого-экономические аспекты, космическая антропоэкология, экология, геоинформація.

Ya.D. Boichuk

*Senior Lecturer of the Land Management
and Cadastre Department
Institute for Natural Resource Management*

O.I. Shaporenko

*Doctor of Science in Public Administration
Head of the Department of Land Management and Cadastre
Institute for Natural Resources Management*

I.I. Heredzhuk

*Senior Lecturer of the Department
Land Management and Cadastre
Institute for Natural Resource Management*

Ecological and economic aspects of space anthropoecology

The article defines tasks of improving and developing the system of space-based economic and environmental research. The need for training of specialists in the development of new biospheric research tools, and also using the results of these studies to solve scientific and economic problems, is substantiated.

Keywords: *ecological and economic aspects, space anthropoecology, ecology, geo-information.*

Постановка проблеми

Уявлення про космічну антропоєкологію, як новий науковий напрям, сформувалося в процесі розробки і реалізації програм Науково-координаційної Ради з аерокосмічних досліджень природних ресурсів СО АН СРСР і Наукової ради з проблем біосфери АН СРСР наприкінці 70-х – початку 80-х років. У перші роки робіт в цій галузі коло розглянутих завдань було обмежене медико-біологічною тематикою. Однак, уже в рішеннях Другої всесоюзної наради з космічної антропоєкології було заявлено, що основними завданнями космічної антропоєкології є дослідження біосфери, ближнього і далекого космосу, як середовища, що визначає розвиток теперішнього і майбутнього поколінь людей. Космічна антропоєкологія – це наука про здоров'я людини, людської популяції в земних і неземних умовах космічного простору.

У становленні і розвитку космічної антропоєкології беруть участь вчені, космонавти, фахівці різних напрямків науки і економічного розвитку країни. Сформована в середині 80-х років наукова програма космічної антропоєкології ставить собі за мету подальший розвиток інтеграційного природознавства, історичного методу в наукових дослідженнях, а також зміцнення зв'язку науки з економікою країни.

Вченими виявлено, що, наприклад, зміна типів людини (австралопітеки, пітекантропи, неандертальці та ін.), періоди вимирання або виникнення різних видів флори і фауни в процесі еволюційного розвитку живих організмів на Землі – збігаються з періодами інверсії магнітного поля Землі (мінімальний період становить приблизно 20 тис. років, максимальний – 730 тис. років).

Встановлено взаємозв'язок між динамікою величини геліогеомагнітної активності та антропометричними даними у новонароджених. Виявилось, що показники довжини, маси тіла і окружності голови знаходяться в протифазних

відносінах до рівнів геліогеомагнітної активності, тобто чим більше величина магнітного поля Землі прямо корелює з активністю Сонця в період внутрішньоутробного розвитку, тим менше довжина, маса тіла, окружність голови новонароджених, і навпаки.

Проблеми взаємозв'язку космічних і земних процесів дуже серйозні і, перш за все, в галузі космічної екології людини, необхідності активного розвитку досліджень у цьому напрямку. Адже саме тут можна отримати дані, що мають фундаментальне світоглядне і величезне практичне значення при плануванні тих чи інших заходів, прогнозуванні різних подій і т. д.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Космічна антропоєкологія має певну історичну і методологічну основи (передумови) свого становлення і розвитку. Історико-наукову базу космічної антропоєкології складають виконані послідовно на різних етапах розвитку суспільства дослідження природи, матерії і Всесвіту. Фундаментальне значення для становлення космічної антропоєкології мали роботи В. І. Вернадського, особливо його фундаментальне вчення про біосферу і про її перехід в ноосферу [1]. Питанням антропоєкології присвячені наукові роботи таких вчених, як В. П. Казначеева [2], А. Г. Парамонова [3], П. А. Беругашвілі [4], Б. І. Кочурова [5], Л. Г. Руденко, Г. О. Пархоменко, А. І. Молочко [6] та ін. Роль і значення антропоєкології для економіки країни практично не вивчалися.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Більшою мірою при вивченні питань розвитку космічної антропоєкології вченими приділялась увага екологічній складовій. Ми пропонуємо розглядати також і економічний аспект, тому що антропоєкологія тісно пов'язана зі здоров'ям населення і, отже, з економікою країни.

Формулювання мети статті

Визначити еколого-економічні аспекти космічної антропоєкології і обґрунтувати потребу в навчанні фахівців при розробці нових засобів біосферних досліджень, а також при використанні результатів цих досліджень для вирішення наукових і економічних завдань.

Виклад основного матеріалу

Космічна антропоєкологія є комплексною міждисциплінарною наукою. На сьогодні виділено такі аспекти космоантропоєкологічних досліджень: інформаційний, біологічний, техногенний, соціальний. Ми пропонуємо розглядати також економічний аспект, тому що мова йде про антропоєкологію, яка тісно пов'язана зі здоров'ям населення і, зрештою, з економікою країни.

Інформаційні космоантропоєкологічні дослідження спрямовані на вивчення організованості і динаміки потоків інформації в навколишньому середовищі. Живу і неживу речовину представлено у вигляді єдиної космопланетної системи. Кількість, якість і спрямованість передачі інформації визначають антропоєкологічний сенс процесів, що відбуваються в навколишньому середовищі. Метою досліджень є побудова системи управління інформаційними процесами в навколишньому середовищі.

Біологічні космоантропоєкологічні дослідження спрямовані на вивчення закономірностей процесів життєдіяльності людини в системі живої матерії. Метою досліджень є підтримка (регулювання) раціонального режиму функціонування живої матерії.

Техногенні космоантропоєкологічні дослідження спрямовані на вивчення за-

кономірностей матеріальної діяльності людей, що проявляються в перетворенні природи, технічної діяльності, у розвитку промисловості, будівництва і транспорту. Метою досліджень є визначення доцільних шляхів реалізації в цих сферах управління інформаційними процесами і функціонуванням живої матерії.

Соціальні космоантропоекологічні дослідження спрямовані на вивчення закономірностей соціальної діяльності людей, що виявляються в політиці, демографії, культурі, мистецтві. Метою досліджень є визначення доцільних шляхів реалізації в цих сферах управління інформаційними процесами і функціонуванням живої матерії.

У даний час головним завданням, що визначає подальший розвиток космічної антропоекології, є розробка наукової програми досліджень. Ця робота проводиться з використанням системного підходу та критичного аналізу накопиченого до цього часу наукового матеріалу. Космічна антропоекологія має ясно виділений об'єкт досліджень – людину у взаємодії з навколишнім середовищем в планетарно-космічних масштабах. Всезростаючий обсяг завдань забезпечення життєдіяльності космонавтів на борту космічного корабля або орбітальної станції, з одного боку, і дедалі сильніше включення життєдіяльності всього людства в космічні процеси і явища – з іншого боку, трансформують земну екологію людини в космічну екологію та антропоекологію.

В. П. Казначеев вказує, що якщо екологія людини досліджує закономірності взаємодії популяцій людей з навколишнім середовищем, проблеми розвитку народонаселення, цілеспрямованого управління збереженням і розвитком здоров'я людей, то космічна антропоекологія – це комплекс наук про середовище проживання, здоров'я та еволюції людини в земних і неземних умовах космічного простору [2].

Необхідно зауважити, що екологія людини в умовах сьогодення вже перетворилася в центральну проблему загальної та регіональної екології. А космічна антропоекологія, у свою чергу, стає тим центром космічного природознавства, в якому зосереджені нові шляхи розвитку природознавства як єдиної інтегративної науки, звідки відбудеться збагачення багатьох інших напрямків науки і практики такого масштабу, яке на сьогодні ми, ймовірно, не можемо вдосталь уявити і оцінити.

Сучасні глобальні екологічні дослідження вказують на те, що людство в своєму розвитку все глибше і ширше втручається в природні космопланетарні процеси і, перетворюючи біосферу, визначається у світі спрямованість цих процесів. Підтверджується прогноз В. П. Вернадського про перетворення розуму в «потужну геологічну силу», про підвищення ролі людини в перетворенні природи в період переходу біосфери в ноосферу. Подальший розвиток і перетворення біосфери стає важливим завданням науки і техніки [1-3, 10].

Складність завдань вивчення біосфери стала особливо очевидною після виявлення космопланетарних механізмів впливу на біосферу. Стає очевидним, що, з одного боку, сформовані в результаті антропогенної діяльності умови навколишнього середовища мають загальний планетарний характер, з іншого – вони зміст відображення певних космічних явищ. Деякі традиційно земні науки отримують сьогодні подальший розвиток завдяки притоку нової, космічної інформації.

Поряд з медико-біологічним напрямком, у космічній антропоекології сьогодення зміцнюються географічні позиції. Досвід глобального і регіонального аналізу космічних знімків становить важливий науковий капітал для розробки регіональних космоантропоекологічних програм. На всіх нарадах з космічної ан-

тропоекології широко були представлені роботи географів, геологів, інших фахівців, що працюють з космічними знімками Землі [7-9].

З огляду на великі обсяги інформації, широту і різноспрямованість досліджень, на всіх етапах отримання і обробки інформації все ширше і ширше застосовується автоматизація. Вдосконалення і розвиток системи космічних економіко-природоохоронних досліджень пов'язані з вирішенням наступних завдань [4-7]:

1. У галузі створення і експлуатації космічних апаратів – носіїв систем реєстрації – це створення спеціалізованих космічних апаратів для природоохоронних досліджень з системами реєстрації, які функціонують в різних часових режимах, в спектральних діапазонах, заснованих на різних фізичних принципах. Окрім того, чільне місце займає створення спеціалізованих космічних апаратів для пілотованих польотів. А також розробка структури і принципів функціонування системи космічних апаратів і пристроїв реєстрації, що забезпечують комплексний багаторівневий моніторинг навколишнього середовища. Важливим завданням є підвищення надійності функціонування космічних систем і збільшення їх ресурсів.

2. У галузі систем реєстрації – це створення комплексу систем реєстрації, що забезпечують користувачів усією необхідною інформацією відповідно до їх запитів і вимог. А також прагнення до досягнення високого рівня автоматизації управління роботою систем реєстрації. Та розробка нового класу систем реєстрації з кібернетичними пристроями, що забезпечують адаптацію режиму зйомки до конкретних умов космічного польоту; створення надійних і ємнісних носіїв даних.

3. У галузі систем і засобів передачі даних: створення надійних засобів прийому/передачі даних з використанням різних каналів зв'язку. Підвищення пропускної спроможності каналів передачі даних: розробка для цієї мети методів стиснення даних.

4. У галузі обробки даних космічних природоохоронних досліджень:

- наукове обґрунтування раціональних технологій обробки даних відповідно до їх виду і запитів користувачів;
- технічне забезпечення обробки даних на основі широкого використання засобів обчислювальної техніки;
- розробка та обґрунтування системи ознак дешифрування об'єктів, які картографуються за космічними знімками;
- розробка проекту, оснащення та організація використання підсупутникових полігонів для відпрацювання методів природоохоронних досліджень і методів дешифрування космічних знімків;
- розробка алгоритмів автоматизації дешифрування;
- розробка критеріїв і методик оцінки якості дешифрування різних космічних знімків;
- розробка типології і номенклатури схем дешифрування, що складаються за космічними знімками;
- розробка методичних, програмних і технічних засобів автоматизації картографування об'єктів навколишнього середовища за космічними знімками;
- обґрунтування рекомендацій під час знімання різних об'єктів навколишнього середовища, включаючи вибір природних і технічних умов знімання, динаміку знімання при вивченні явищ і процесів, що розвиваються, масштаб і оглядовість знімка, спектральний діапазон зйомки та інші дані.

5. У галузі накопичення і зберігання даних: обґрунтування виду і змісту да-

них, що зберігаються; розробка структури інформаційних масивів і банків даних; розробка методів стиснення даних; обґрунтування раціональних шляхів доступу до даних; створення ефективних носіїв даних; забезпечення збереження даних при аваріях і порушеннях у використанні даних; забезпечення секретності, цілісності, захисту масивів даних; розробка методів, що включають дублювання даних; розробка системи управління масивами даних.

6. У галузі підготовки кадрів для використання даних космічних природоохоронних досліджень: розробка навчальних посібників і методичних вказівок; створення тренажерів і наочних засобів навчання; диференціювання фахівців за рівнями обробки даних.

7. У правовій галузі: розробка правових актів, що регулюють обмін між державами даних космічних природоохоронних досліджень, використання космічних знімків третіх держав і рішення інших проблем природоохоронних досліджень в міжнародному аспекті; розробка норм правової охорони масивів даних; регламентація відповідальності дешифрувальників за якість результатів дешифрування космічних знімків; регламентація відповідальності користувачів за дотримання правил користування даними.

8. У галузі фінансування науково-дослідних робіт:

- визначення техніко-економічного ефекту від використання даних;
- розрахунок витрат на реалізацію основних функцій системи космічних природоохоронних досліджень.

Розробка нових методів біосферних досліджень і навчання фахівців використанню результатів цих досліджень входять в єдиний циклічний процес науково-технічної діяльності, метою якої є отримання геоінформації, корисної для економічного розвитку суспільства.

У процесі цієї діяльності виникає потреба в навчанні фахівців – за розробки нових засобів біосферних досліджень, а також при використанні результатів цих досліджень для вирішення наукових і економічних завдань.

Для розробників нових засобів біосферних досліджень потрібні знання існуючого рівня організації біосферних досліджень і технічних засобів, що застосовуються при цьому, а також важливе розуміння особливостей функціонування систем, що реєструють (в тому числі – на борту космічних апаратів) та можливостей застосування різних методів обробки результатів досліджень. Окрім вищезазначеного, необхідні знання потреб фахівців науки і виробничого процесу в новій геоінформації.

Науково-технічний рівень розробок у цій галузі на сьогодні швидко змінюється. Раніше поширених літературних джерел стає недостатньо, щоб задовольнити вимоги підвищення кваліфікації та обізнаності фахівців. Тому, з'являються програмно-технічні системи, які дозволяють поєднувати процеси навчання фахівців з інформуванням їх про новітні розробки в конкретних галузях науки і техніки. Застосування в таких системах обчислювальної техніки дозволяє значно скоротити час інформаційного пошуку.

Висновки

Космічні природоохоронні дослідження – комплексний складний науковий напрям. Поряд із застосуванням його перших результатів в науці і виробничому процесі, інтенсивно ведеться пошук нових можливостей використання космічних апаратів, а також зростаючої з кожним днем інформації про Землю та її навколишній космічний простір. Головним принципом успішного розвитку цього напрямку досліджень є впровадження системного підходу.

Розвиток космічних методів вивчення планети Земля відкриває новий шлях

пізнання природних явищ і процесів у їх взаємозв'язку і взаємозумовленості. Головне завдання сучасного природознавства, що розвивається на базі космічних методів досліджень, полягає в тому, щоб відродити природознавство на новому етапі розвитку людської думки. Настав час створювати космічне природознавство або космічне землезнавство.

Чим більш специфічним для галузі стає завдання користувача, при вирішенні якого застосовуються космічні знімки, тим більш індивідуальною стає методика їх використання. Це ілюструється прикладом зіставлення завдань, що вирішуються користувачами в галузі лісового господарства і містобудування. Тому, побудова програми навчання фахівців має проводитися з урахуванням міжгалузевих і галузевих економічних інтересів.

Література

1. Казначеев В. П. Учение В. И. Вернадского о биосфере и ноосфере / В. П. Казначеев. – Либроком, 2014. – 250 с.
2. Казначеев В. П. Космічна антропология – нове поле для розвитку науки в XXI столітті // Філософія здоров'я. – 2009. – № 2. – С. 23-32.
3. Пармонов А. Г. Основы топографии и аэроъемки / А. Г. Пармонов. – М. : Недра, 1991. – 236 с.
4. Беругашвили П. А. Экология ландшафта и картографирование состояний природной среды / П. А. Беругашвили. — Тбилиси: Из-во Тбилисск. ун-та, 1989. – 200 с.
5. Кочуров Б. И. Картографирование экологических проблем и ситуаций / Б. И. Кочуров // Геодезия и картография. – №5. – 1994. – С. 43-47.
6. Картографические исследования природопользования. Теория и практика / [Л. Г. Руденко, Г. О. Пархоменко, А. П. Молочко и др.]. – К. : Наукова думка, 1991. – 212 с.
7. Голубев Г. І. Геоінформаційне та картографічне забезпечення екологічних програм // Екологія. – 2007. – № 5.
8. Коломієць В. Ф. Міжнародні інформаційні системи. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 458 с.
9. І. І. Залеський, М. О. Клименко Екологія людини : підручник ; друге видання, перероблене і доповнене. – Рівне, 2013 р.
10. Організованість моноліту земного життя і космопланетарного виміру людини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecotime.info/?p=2617>

УДК 159.922:33

К.О. Кушніренко
*кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології,
Київський національний
торговельно-економічний університет*

Концептуальна модель психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери

У статті представлено актуальні проблеми банківської сфери у цілому, а також авторську концептуальну модель психологічних особливостей діяльності спеціалістів банківської сфери, які безпосередньо взаємодіють з клієнтами.

Розроблена модель включає основні чинники впливу на діяльність, теоретико-ме-

тодологічне підґрунтя дослідження, головні методи та типи професіографії, схему системної професіографії та вимоги до професійно важливих якостей спеціалістів банківської сфери за компонентами.

Ключові слова: професіографія, модель, психологічні особливості, банківська сфера.

Е.О. Кушніренко

*кандидат психологічних наук,
старший преподаватель кафедры психологии,
Киевский национальный
торгово-экономический университет*

Концептуальная модель психологических особенностей профессиографии деятельности специалистов банковской сферы

В статье представлены актуальные проблемы банковской сферы в целом, а также авторская концептуальная модель психологических особенностей профессиографии деятельности специалистов банковской сферы, которые непосредственно взаимодействуют с клиентами.

Разработанная модель включает основные факторы влияния на деятельность, теоретико-методологическое основание исследования, главные методы и типы профессиографии, схему системной профессиографии и требования к профессионально важным качествам специалистов банковской сферы по компонентам.

Ключевые слова: профессиография, модель, психологические особенности, банковская сфера.

K.O. Kushnirenko

*PhD in Psychological Science,
Senior Lecturer at the Department of Psychology
of the Kyiv National University of Trade and Economics*

Conceptual model of psychological peculiarities of the job specification of the of activity of banking professionals

The article presents the actual problems of the banking sector as a whole, as well as the author's conceptual model of the psychological peculiarities of activity of banking industry professionals who interact directly with clients.

The developed model includes the main factors of influence on the activity, the theoretical and methodological basis of the research, the main methods and types of job specification, the scheme of system of job specification and the requirements for the professionally important qualities of banking professionals by the components.

Keywords: job specification, model, psychological peculiarities, banking sphere.

Постановка проблеми

У другій половині 1920-х років психотехніки інтенсивно розробляли принципи і методи аналізу професійної діяльності. Узагальнення цих досліджень призвело до оформлення спеціального підходу в психотехніці – професіографії. Зміст даного підходу відображено безпосередньо у назві «опис професій».

У цілому поняття «професіографія» передбачає процес вивчення, психологічну характеристику і проектування професії. Такі вчені як В. Бодров, С. Миронець, М. Корольчук, визначають професіографію, як технологію вивчення умов і особливостей професійної діяльності, та вимог, що висувуються професією до особистісних якостей, психологічних здібностей, психофізіологічних можливостей працівника. Під час процесу професіографії завжди вивчаються ознаки об'єктів, які є центральними складовими будь-якого трудового процесу: суб'єкта роботи, предмета, задач, знарядь та умов праці [2, 6, 7].

Відомо, що нині на високому рівні розроблено професіографії в системі «людина-техніка» льотчиків (Б. Фролов, 1987), моряків (М. Корольчук, 1997), рятувальників (С. Миронець, 2007), операторів (В. Осьодло, 2002). Водночас, теоретичний аналіз проблеми професіографії в системі «людина-людина» у цілому і, зокрема, працівників банківської сфери потребує вивчення як у теоретичному, так, і в прикладному напрямках. Відомо, що умови і психологічні особливості професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери (далі – БС) зумовлюють їх ефективне функціонування завдяки «людському фактору» [5, 7, 9].

Щодо практичної сторони статті, то відомо, що конкуренція між банківськими структурами знаходиться на вершині свого успіху, оскільки всі банки пропонують майже однакові послуги, гарантії та умови. Тому, основну увагу треба звернути не тільки на послуги банку та його імідж, а й на ретельний підбір персоналу, на його адаптованість до роботи, оскільки клієнт обере саме той банк, який запропонує висококваліфіковане, гармонійне і швидке клієнторієнтоване обслуговування [10].

Науковий зв'язок статті полягає у тому, що дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідницької теми Київського національного торговельно-економічного університету (КНТЕУ) впродовж 2015–2016 рр.: «Психологічне забезпечення професійної підготовки і діяльності працівників торговельних, банківських і туристичних організацій (підприємств)» (план НДР КНТЕУ на 2015–2016 рр., п. 4, державний реєстраційний номер 0115U004307).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні вчені, які займаються питаннями банківської сфери (О. Кириченко, Н. Сушко, Н. Циганова, Н. Чізов), вважають, що специфічною особливістю банківських установ є виключно важливе значення людських ресурсів для успішного їх функціонування [1, 9, 10, 11].

У працях В. Бодрова, М. Корольчука розглядаються основні методичні прийоми для вивчення професійної діяльності будь-якого спеціаліста [2, 6].

Детально проаналізували мотиваційний компонент діяльності Л. Карамушка, М. Корольчук, А. Мазаракі [4, 6, 8].

О. Кириченко, І. Пленко, А. Ятченко у відповідності до сучасних особливостей життя описують найважливішу складову банківської системи – персонал [1].

Невирішені раніше частини загальної проблеми

У цілому проблема професіографії розроблена у достатній мірі. Добре відомі загальні принципи, методи та види професіографії. Але стосовно БС, то розробок недостатньо, а керівники банківських установ з кожним днем потребують дедалі більш висококваліфікованих працівників.

Аналітичний огляд фахової літератури визначив необхідність дослідження умов і особливостей діяльності працівників БС, їх професійних та індивідуально-психологічних ознак з визначенням професійно важливих якостей, які мають вирішальне значення або ж несумісні з конкретним видом діяльності. У зв'язку з

цим актуалізується потреба у високопрофесійних спеціалістах і, водночас, таких, що володіють відповідними загальними і специфічними якостями, яких вимагає професія від фахівця, що працює з клієнтами банку.

Формування цілей статті

Мета статті – здійснити аналіз ступеня розробленості досліджуваної проблеми банківської сфери, розробити авторську концептуальну модель психологічних особливостей діяльності спеціалістів БС, та визначити її зміст й особливості складових частин.

Виклад основного матеріалу

Розроблена нами концептуальна модель психологічних особливостей діяльності спеціалістів БС передбачає основні чинники впливу на діяльність, теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, головні методи і типи професіографії, схему системної професіографії та вимоги до професійно важливих якостей спеціалістів банківської сфери за визначеними компонентами (рис.).

Всебічне і глибоке вивчення різних видів професійної діяльності є необхідною умовою розв'язання низки науково-практичних завдань. Саме завдяки професіографічному аналізу діяльності, ми отримуємо повну характеристику професії. Шляхом об'єктивного дослідження, професіографія покликана розкрити всю складність професії; виявити її змістові та структурні особливості; визначити різноманітність взаємовідносин особистості спеціаліста з предметами, засобами і продуктами праці, з оточуючими людьми, з низкою специфічних і неспецифічних явищ, що супроводжують процес праці; розкрити властиве їй напруження різних психічних функцій, і на основі цього окреслити весь спектр вимог до людини, як суб'єкта відповідної професійної діяльності [2, 5, 6].

На думку провідних вчених [2, 3, 5, 6, 7], розроблення професіограми, як процес відображення системної організації, проводиться відповідно до таких принципів, серед яких:

- 1) специфічність (конкретність) опису певної діяльності;
- 2) поетапність вивчення діяльності – процесуальна послідовність збору та аналізу матеріалу (етапи: «інформаційний», «аналітичний», «синтетичний», «експериментальний», «результуючий»);
- 3) цілеспрямованість опису – відповідність конкретним цілям вивчення (діагностичним, інформаційним, методичним та ін.) і конкретній практичній задачі (профорієнтація, профвідбір, профпідготовка та ін.);
- 4) селективність (вибірковість) об'єкта вивчення – концентрація на специфіці суб'єктно-об'єктивних взаємозв'язків, найбільш складних завданнях трудового процесу;
- 5) багаторівневість (комплексність) вивчення суб'єктно-об'єктивних взаємозв'язків на всіх рівнях функціонування системи діяльності;
- 6) динамічність вивчення – з урахуванням розвитку суб'єкта та зміни діяльності;
- 7) системність – вивчення взаємозв'язків і взаємовпливів окремих компонентів діяльності на всіх її ієрархічних рівнях (діяльності, дії та операції, нормальні й екстремальні умови та ін.);
- 8) ідентичність методичних прийомів і програм вивчення, а також опису – для конкретного порівняння професії;
- 9) використання якісно-кількісних методів вивчення – взаємне доповнення змістової і статистичної інформації.

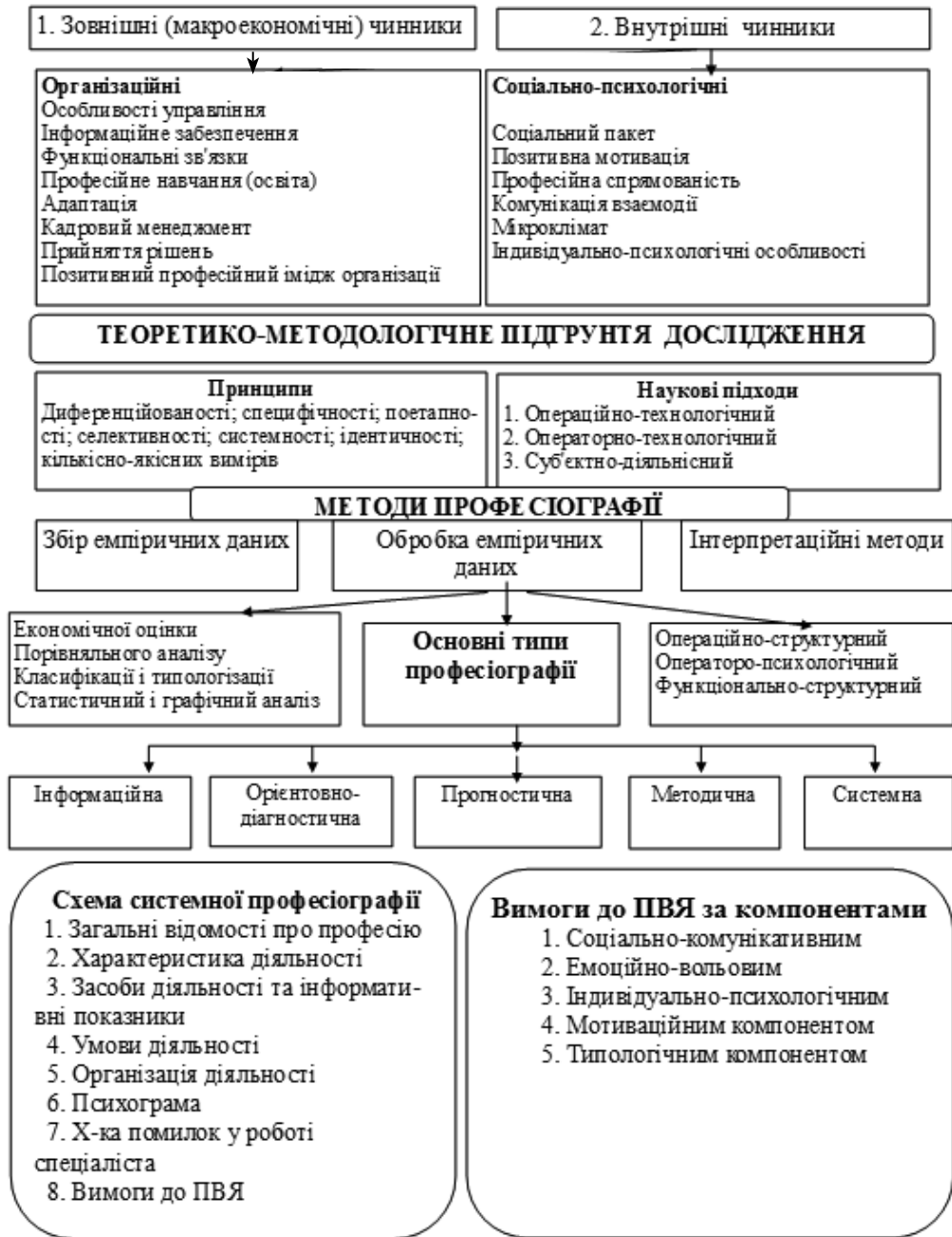

Рис. Концептуальна модель психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери

Джерело: розробка автора

У розвитку професіографії більшість вчених виокремлюють три основні напрями: перший – операційно-технологічний, другий – операторно-технологічний і третій – суб'єктно-діяльнісний [2, 3, 6, 7].

Операційно-технологічний підхід включає сукупність всіх знань, навичок та умінь, які описуються за технічними і психофізіологічними параметрами професії. А конкретна професія розглядається як сума професійних актів, які ви-

магають розвитку певних здібностей, на підставі чого працівники опановують професійні знання, навички та уміння.

Операторно-технологічний напрям у професіографії забезпечує аналіз професійної діяльності як цілісної, високоорганізованої динамічної системи, яка включає вивчення двох компонентів: суб'єкта праці (людину) й об'єкта праці (робоче місце). Зазначені компоненти розглядаються у взаємозв'язках з технічними, техніко-економічними, соціально-психологічними, юридичними умовами функціонування на трьох рівнях системного аналізу – нормативно-параметричному, морфологічному і функціональному та базуються на діяльнісному підході в психології.

Суб'єктно-діяльнісний підхід дає можливість розкрити психологічну сутність праці особистості з урахуванням позитивних моментів перших двох підходів.

За результатами дослідження професіографії Є. Іванова [3, с. 123-125] запропоновано розглядати 4 типи професіографії:

1) Інформаційне професіографування. Призначено для профконсультаційної роботи з людьми, які постають перед необхідністю обрати професію.

2) Діагностичне професіографування. Проводиться в умовах виявлення причин низької працездатності, невідповідної якості продукції, аварійності, травматизму.

3) Прогностичне професіографування. Використовується з метою надання обґрунтованих рекомендацій з удосконалення професійної діяльності або проектування професійного зростання й кар'єри працівників.

4) Методичне професіографування. Дає змогу психологу підібрати та обґрунтувати адекватні методи дослідження професійно важливих якостей і психічних станів суб'єкта праці для вивчення динаміки їх змін і характеру функціонування.

У зв'язку з тим, що будь-яка професійна діяльність є складною системою, що характеризується взаємозв'язками її елементів, ієрархією цих елементів, наявністю системних якостей і системоутворюючого фактору – технологія психологічного вивчення суб'єкта праці має проводитися на основі низки принципів системної професіографії. Системна методологія забезпечує визначену орієнтацію у дослідженні системного об'єкта, адже розкриває різноманітні характеристики об'єкта в їхніх взаємозв'язках і визначає умови їхнього вивчення. Схема системної професіографії містить наступні елементи: загальні відомості про професію; характеристику діяльності; засоби діяльності та інформативні показники; умови діяльності; організацію діяльності; психограму; характеристику помилок у роботі спеціаліста; вимоги до професійно важливих якостей [6].

Саме в основу нашого дослідження покладена системна професіографія з урахуванням вимог до професійно важливих якостей спеціалістів БС за 5-ма компонентами, серед яких: соціально-комунікативний, емоційно-вольовий, індивідуально-психологічний, мотиваційний та типологічний.

Соціально-комунікативна сфера характеризується комунікабельністю, відкритістю, готовністю до співпраці, увагою до інших людей, розумінням психологічних особливостей працівників, повагою до думки інших, як і до своєї, в конфліктних ситуаціях – пошуком компромісних рішень.

Емоційно-вольова сфера спеціалістів БС, які безпосередньо взаємодіють з фізичними особами, характеризується інтернальним локусом контролю та дуже низьким рівнем соціальної фрустрації.

Основними ознаками особистісної сфери спеціалістів БС, які безпосеред-

ньо взаємодіють з фізичними особами, виявились такі: самостійність, незалежність, середній рівень емоційності, розсудливість, відповідальність, гнучкість у судженнях, підозрілість, практичність, дипломатичність, комфортність, високий рівень самоконтролю, оптимальна стресостійкість, соціальна гнучкість, адекватна самооцінка і реалістичний рівень домагань. В ціннісних орієнтаціях переважають термінальні цінності, які мають конкретний характер і є складовими повсякденного життя (щасливе сімейне життя, здоров'я, любов, матеріально забезпечене життя) та інструментальні цінності, які наділені етичним характером (вихованість, чесність, відповідальність, освіченість).

Визначено, що основними ознаками мотиваційної сфери виявились професійна мотивація з мотивами самоствердження в праці та спрямованість особистості на діяльність. Типологічний компонент визначає переважаючий екстравертований тип у працівників БС.

Висновки

Досліджувана нами проблема дала змогу розробити авторську концептуальну модель психологічних особливостей діяльності спеціалістів БС, яка містить: основні чинники впливу на діяльність, теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, головні методи і типи професіографії, схему системної професіографії та вимоги до професійно важливих якостей спеціалістів банківської сфери за визначеними компонентами.

Визначено, що головними професійно важливими якостями в діяльності спеціалістів БС, які безпосередньо взаємодіють з фізичними особами, є: здатність ухвалювати правильне рішення за недостатності необхідної інформації; вміння робити висновки з суперечливої інформації; майстерність проведення ділових переговорів; вміння дати об'єктивну оцінку діям інших людей; здатність до тривалої розумової праці без погіршення якості та зниження темпу; наполегливість, врівноваженість і самоконтроль у конфліктних ситуаціях; здатність прогнозувати хід подій з урахуванням їхньої ймовірності; вміння знаходити нові нестандартні рішення; здатність розподіляти та концентрувати увагу; вміння обирати при спостереженні матеріал, необхідний для розв'язання проблеми; здатність тривалий час зберігати в пам'яті великий обсяг необхідної інформації; навичка швидко діяти в умовах дефіциту часу.

Практична значимість статті реалізується за рахунок використання при відборі, атестації та підвищенні кваліфікації персоналу, профорієнтаційній роботі у середніх та вищих навчальних закладах, центрах довузівської підготовки розробленої нами концептуальної моделі психологічних особливостей діяльності спеціалістів БС.

Перспективи подальшого дослідження даної теми вбачаємо у розробці практичних рекомендацій щодо дослідження психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів БС.

Література

1. Банківський менеджмент. / О. А. Кириченко [та ін.] – К. : Знання-Прес, 2012. – 440 с.
2. В. А. Бодров. Психология профессиональной пригодности : [учеб. пособ. для вузов]. – [2-е изд.] / В. А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2006. – 511 с.
3. Е. М. Иванова. Психология профессиональной деятельности : учеб. пособие. / Е. М. Иванова – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 382 с.
4. Л. М. Карамушка. Мотивация підприємницької діяльності. / Л. М. Карамушка, Н. Ю. Худякова. – Київ-Львів : «Сполом», 2011. – 206 с.
5. М. С. Корольчук. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк – К. : «Ніка-Центр», 2010. – 580 с.

6. М. С. Корольчук. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : «Ніка–Центр», 2012. – 536 с.

7. С. М. Миронець. До проблеми професіографічного аналізу діяльності медиків-рятувальників / С. М. Миронець. – [Вісник]. // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Вип. 12. Частина II. – Харків : НУЦЗУ, 2012. – С. 3-11.

8. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти : нав. посібн. / [С. Д. Максименко, А. А. Мазаракі, Л. П. Кулаковська, Т. Ю. Кулаковський]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 720 с.

9. Н. М. Сушко. Менеджмент персоналу в банках. / Н. М. Сушко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 146 с.

10. Н. Циганова. Система мотивації банківського персоналу: проблеми оцінювання та вдосконалення. / Н. Циганова // Банківська справа. – 2007. – № 3. – С. 61-63.

11. Н. А. Чижов. Персонал банку: технология управления и развития. / Н. А. Чижов. – М. : ЦентрКом, 1997. – 208 с.

УДК 330.163

Д.О. Седляр
*старший викладач, кандидат економічних наук,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

Проблема управління раціональним задоволенням потреб українців

У статті виокремлено та проаналізовано головні проблеми раціонального задоволення потреб українців на сучасному етапі. Досліджено основні тенденції задоволення потреб громадян України під впливом нерівності, корупції, розвитку суспільного виробництва, монополізації економіки України, рівня обізнаності громадян України стосовно товарів та послуг.

Ключові слова: потреба, корупція, нерівність, доходи, виробництво, монополізація національної економіки, інформаційна грамотність населення.

Д.А. Седляр
*старший преподаватель, кандидат экономических наук,
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова*

Проблема управления рациональным удовлетворением потребностей украинцев

В статье выделены и проанализированы основные проблемы рационального удовлетворения потребностей украинцев на современном этапе. Исследованы основные тенденции удовлетворения потребностей граждан Украины под влиянием неравенства, коррупции, развития общественного производства, монополизации экономики Украины, уровня осведомленности граждан Украины о товарах и услугах.

Ключевые слова: потребность, коррупция, неравенство, доходы, производство, монополизация национальной экономики, информационная образованность.

D.O. Sedliar
Senior Lecturer, PhD in Economics,
National Pedagogical Dragomanov University

The problem of managing rational satisfaction of the needs of Ukrainians

The article outlines and analyzes the main problems of rational satisfaction of the needs of Ukrainians at the present stage. The main tendencies of satisfaction of needs of citizens of Ukraine under the influence of inequality, corruption, development of social production, monopolization of the economy of Ukraine, level of awareness of Ukrainian citizens in relation to goods and services are researched.

Keywords: *need, corruption, inequality, income, production, monopolization of the national economy, information literacy of the population.*

Постановка проблеми

Проблема потреб займає фундаментальне місце у політичній економіці та економічній теорії. Це пояснюється тим, що незадоволення фізіологічних (першочергових) потреб ставить під сумнів існування людини як біологічного виду. Таким чином, основною метою кожного економічного суб'єкта є раціональне задоволення власних потреб. Проте, задоволення потреб кожного із економічних суб'єктів залежить від діяльності інших суб'єктів економіки. Так, наприклад, задоволення потреб домогосподарства залежить не лише від його зусиль, а й від рівня розвитку виробництва, підприємницької активності, ефективної діяльності держави. Саме тому особливої актуальності набуває розробка ефективного механізму якнайповнішого задоволення потреб українців і це, в свою чергу, вимагає достеменного та ґрунтовного дослідження проблем та суперечностей їх задоволення на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі проблеми задоволення потреб домогосподарств України висвітлені у працях вітчизняних вчених-економістів: О. Грішнєвої [3], А. Колота [6], Е. Лібанової [8, 10], І. Петрової [15] та ін. Проблеми задоволення потреб домогосподарств при формуванні інноваційної економіки знайшли відображення у дослідженнях В. Ковча [5], Седляра М. О. [12]; задоволення потреб споживачів послугами вищої освіти досліджувала Н. Букало [2]; рівень задоволення потреб та інтересів людини, як один з напрямів ефективного публічного управління, був предметом дослідження І. Мамонова [9].

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчать про відсутність комплексного дослідження проблем задоволення потреб сучасного українця.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

У дослідженнях вітчизняних учених проблемам раціонального задоволення економічних потреб українців на сучасному етапі приділено недостатньо уваги, що перешкоджає виокремити напрями раціонального задоволення потреб громадян України та розробити механізм їх задоволення.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження проблем раціонального задоволення економічних потреб українців на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження формування та розвитку потреб населення України на сучасному етапі дозволило виокремити такі особливості [13, с. 10-11]:

1) частина українців не в змозі задовольнити свої фізіологічні потреби: 23,3 % населення не мають можливості купувати найнеобхідніші продукти, 16,3 % – необхідного одягу, 45,7 % не вистачає необхідної медичної допомоги, 23,7 % – необхідних меблів, 35,4 % – якісного житла, 49,2 % – юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів;

2) у 2014 році зростає частка домогосподарств, які при значному збільшенні доходів спрямували б додаткові кошти, в першу чергу, на задоволення фізіологічних потреб: їжу, одяг, взуття, лікування. Це пояснюється початком воєнних дій на сході України та анексією Автономної Республіки Крим;

3) виникнення особливого класу – прекаріату (в Україні у 2012 році прекарії становили 50,7% економічно активного населення) – зумовлює особливості формування структури їхніх потреб: вимушена відмова від задоволення потреб у безпеці з метою задоволення фізіологічних потреб;

4) на структуру потреб українців вплив здійснює культура, а особливо феномен гламуру, що проявляється у тому, що мало- і середньозабезпечені групи населення мають потреби до статусного споживання;

5) становлення постіндустріального суспільства призводить до появи нових потреб – «інформаційних».

Критичний аналіз особливостей формування та задоволення потреб українців на сучасному етапі дозволив виокремити такі основні проблеми останнього:

1. Низький рівень доходів громадян України. Суттєвою загрозою економічного розвитку та соціального відтворення людського капіталу України є погіршення рівня життя населення та поширення і консервування бідності у суспільстві. Як зазначає Е. Лібанова, масштабна бідність є надзвичайним ризиком для соціального спокою в країні та макроекономічної стабільності і фінансової стабільності бюджетних та позабюджетних фондів. Особливості сучасних тенденцій розвитку соціально-трудової сфери пояснюються внутрішніми системоутворюючими процесами, насамперед суб'єктною моделлю ринку праці, особливістю якої – знижена ставка оплати праці, яка породжує існування феномену працюючих кваліфікованих бідних [8].

За даними української статистики (табл. 1), протягом 2010-2015 рр. на 12,3 валового продукту зросла частка домогосподарств, які відносять себе до бідних (з 60 % у 2010 році до 72,3 % у 2015 році). Це відбулося за рахунок зниження частки небідних, але ще не представників середнього класу на 11 валового продукту (до 27 % у 2015 році), частки представників середнього класу на 0,8 валового продукту (до 0,7 % у 2015 році) та зникнення частки населення, які відносили себе до заможних.

Разом з тим, зазначимо, що за результатами дослідження «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2010-2015 рр.» (табл. 2) можна спостерігати зниження рівня доходів домогосподарств. Це проявляється у зростанні на 1,8 валового продукту частки домогосподарств, яким протягом досліджуваного періоду не вдавалося за рахунок своїх доходів забезпечувати навіть достатнє харчування; у зростанні на 5,7 валового продукту частки домогосподарств, які постійно відмовляли собі у найнеобхіднішому, окрім харчування; зниженні питомої ваги домогосподарств, яким було достатньо доходів і, які робили заощадження, та домогосподарств, яким доходів було достатньо, але заощаджень не здійснювали на 5,4 та 2,1 валового продукту відповідно. Це ще раз підтверджує не

Таблиця 1

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів за оцінкою матеріального добробуту у 2010-2015 рр.

	2010	2012	2013	2014	2015
Розподіл домогосподарств, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе (%):					
до заможних	0,1	0	0	0	0,0
до представників середнього класу	1,5	н/д	0,8	0,8	0,7
до небідних, але ще не представників середнього класу	38	32	31	29	27,0
до бідних	60	68	68	71	72,3

Джерело: [11]

просто низький рівень доходів українців та неможливість повністю задовольняти свої потреби, а й те, що постійне зниження доходів в майбутньому призводить до незворотних наслідків – посилення міграції, виникнення «згубних» потреб (алкоголізм, наркоманія) та «заморожування» потреб (людина прагне задовольнити лише фізіологічні потреби і у неї не виникає потреб вищого рівня). Це, на нашу думку, є загрозою національній безпеці.

Таблиця 2

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2010-2015 рр., %

	2010	2012	2013	2014	2015
Було достатньо і робили заощадження	11,6	10,5	10,7	8	6,2
Було достатньо, але заощаджень не робили	47,8	49	50,9	46,9	45,7
Постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування	37,5	37,6	34,9	41,4	43,2
Не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування	3,1	2,9	3,5	3,7	4,9

Джерело: [11]

Для довідки, у 2015 році 6,4 % домогосподарств (табл. 3) не могли задовольнити повністю потреби для забезпечення нормального функціонування організму людини та збереження її здоров'я, а також основні соціальні та культурні потреби особистості. Це пов'язане з тим, що їхній рівень загальних доходів був нижчим прожиткового мінімуму (якщо вважати, що споживчий кошик складений з урахуванням всіх потреб, задоволення яких забезпечують підтримку життєдіяльності людини, а також, вважати, що прожитковий мінімум складений з урахуванням ринкових цін). При цьому, 60 % домогосподарств мали доходи нижчі середнього рівня загальних доходів, що свідчить про задоволення лише першочергових потреб людини.

Про зниження рівня доходів домогосподарств у 2014 році свідчать дані моніторингу ЦСМ/УІСД імені О. Яременка «Економія респондентів протягом 2014 року на окремих групах товарів і послуг». Відповідно до нього, 89 % респондентів економили на окремих групах товарів і послуг та лише 11 % не економили [14, с. 29].

Найбільше респонденти заощаджували на купівлі одягу та взуття (79,5 %), продуктів харчування (72 %), відвідуванні гостей (66,2 %), лікуванні (64,6 %), відпочинку (61 %), транспорті (58,7 %), мобільному зв'язку (56,6 %), купівлі тех-

Таблиця 3

Розподіл населення та домогосподарств за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014	2015
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими					
середнього рівня загальних доходів	63,1	61,1	61,8	62,4	60
прожиткового мінімуму	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4

Джерело: [11]

ніки (54,1 %) та власному дозвіллі (51,7 %). З рисунку видно, що споживачі заощаджували по всіх позиціях. При цьому, частка споживачів, які економили та практично не економили по деяких позиціях є майже однаковою. Це стосується комунальних платежів та лікування дітей.

Зауважимо, що вищеописана ситуація демонструє зміну структури потреб українців, а саме зниження кількісного прояву фізіологічних потреб, потреб у безпеці, а також соціальних.

2. Недостатній рівень розвитку виробництва. На даному етапі українська економіка характеризується відсталістю структури, що проявляється у домінуванні низькотехнологічних галузей виробництва, які за своєю природою не є наукоємними. Статистичні дані підтверджують те, що близько 96 % вітчизняної продукції належать до третього¹ та четвертого технологічного укладів: 58 % виробленої продукції припадає на найнижчий – третій технологічний уклад (технології промисловості будівельних матеріалів, чорної металургії, суднобудування,

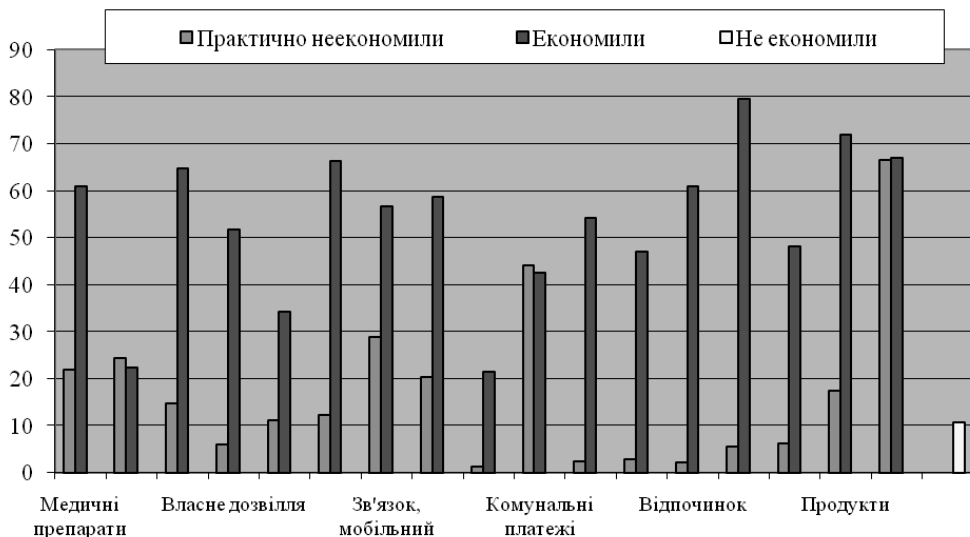

Рис. Економія респондентів протягом 2014 року на окремих групах товарів і послуг, %. За результатами відповідей «На чому економили?»

Джерело: [14, с. 29]

¹ Третій технологічний уклад сформувався у більшості розвинених країн світу в період 1880-1930 рр. та характеризувався освоєнням нових видів ресурсів та широким розповсюдженням радіозв'язку і телекомунікацій, масовим виробництвом автомобілів та літаків, кольорових металів, алюмінію, пластмас, товарів тривалого користування.

обробки металу, легкої, деревообробної, целюлозно-паперової промисловості) та 38 % – на четвертий технологічний уклад [16]. П'ятий технологічний уклад тільки починає розвиватися, його частка не перевищує 4 % промислового виробництва в країні й за перших десяти років нового тисячоліття не зростає і на відсоток. Про шостий технологічний уклад виробництва, який у розвинених країнах із лабораторії вже вийшов на промислове впровадження, в Україні тільки говорять [7]. За показником фінансування науково-технічних розробок склалася така ситуація: майже 70 % коштів поглинає четвертий і лише 23 % – п'ятий технологічний уклад. В технологічній частині капітальних вкладень 83 % припадає на третій технологічний уклад і лише 10 % – на четвертий [1, с. 4].

Низький технологічний рівень вітчизняної економіки, її структурна деформованість в бік сировинних галузей і виробництв з недостатнім рівнем доданої вартості, визначають вкрай обмежений внесок новітніх технологій в економічне зростання країни. Сьогодні їх частка у виробництві ВВП оцінюється на рівні 0,7-1 %, що не відповідає потенційним можливостям української науки створювати технології нових укладів [7].

Таким чином, можна стверджувати про неповне задоволення першочергових потреб українців (продукція, вироблена за допомогою застарілих технологій, не має необхідних властивостей). Наприклад, лише деякі вітчизняні виробники велосипедів почали виробляти останні, орієнтуючись на потреби споживача: залежно від призначення (гірські, міські, дорожні, гібриди, туристичні, складні), залежно від віку (для дітей, для підлітків, для дорослих), альтернативні велосипеди (тандеми, трицикли, велогібриди, веломобілі, веловізки). Інші виробники випускають продукцію таку ж як і 30 років тому, не враховуючи трансформацію смаків споживачів під впливом зростання інноваційності, інформаційності та глобалізації економіки.

Безпосередній вплив на інноваційний розвиток виробництва здійснює рівень «інноваційної культури», який характеризує рівні соціально-психологічної, культурної та освітньої підготовки як окремої особистості, так і суспільства в цілому, до сприйняття та творчого втілення в життя ідей розвитку економіки країни на інноваційних засадах. Життєвий досвід доводить, що за однакових рівнів матеріального та фінансового забезпечення, у різних господарських суб'єктів різне ставлення до інноваційної продукції. Так, громадяни, які отримують освіту або займаються науковою діяльністю в інших країнах є більш толерантними, мобільними, швидше адаптуються до нових умов, мають більшу схильність до користування інноваційною продукцією.

3. Монополізація економіки України. Монополія, як економічний процес має результатами своєї діяльності певні наслідки, але реальність на сьогодні така, що негативні, на жаль, набагато переважають позитивні. Так, діяльність монополій в Україні негативно впливає на рівень задоволення потреб споживачів за такими напрямками [4]:

а) обмежений вибір товарів для споживача, що зумовлює неповне задоволення їхніх потреб та спричиняє консерватизм покупців. Ця ситуація є наслідком придушення конкуренції, без якої неможливе нормальне існування ринку. Найбільш монополізованими в Україні у 2016 році були ринки ПЕК, ЖКГ, телекомунікацій, транспорту та зв'язку, гірничо-металургійного комплексу, будівництва тощо. В Україні у 2016 році було зафіксовано 3072 випадки порушень антимонопольного законодавства: зловживання монополієм становить – 43 %, антиконкурентні дії органів влади – 26 %; антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання – 9 %. Найбільшу кількість порушень законодавства про захист

економічної конкуренції було виявлено на ринках житлово-комунального господарства (22 %); паливно-енергетичного комплексу (13 %); транспорту (10 %); охорони здоров'я (7 %); агропромислового комплексу (8 %); адміністративних послуг (7 %) [4]. Проте, варто врахувати, що на деяких ринках працюють природні монополії, які надають унікальні товари та послуги за цінами, які є нижчими, аніж за умов конкуренції. Тобто товари та послуги є доступнішими, але разом з тим, в більшості випадків не дуже якісними;

б) надання неякісних товарів та послуг. Завдяки високому рівню зосередження економічних ресурсів, монополії мають можливості для прискорення наукового прогресу і розвитку інновацій, проте, не завжди в цьому зацікавлені. Компанія-монополіст на внутрішньому ринку, інтереси якої лобіюються, не буде зацікавлена у збільшенні витрат виробництва за рахунок введення інновацій. Свої можливості вони реалізують лише у тому випадку, коли це сприяє одержанню монополюю високих прибутків;

в) надання неповної або неправдивої інформації про товари та їх властивості. Так, у 2016 році порушення антимонопольного законодавства у сфері недобросовісної конкуренції становили 9 % всіх порушень. Прикладом таких порушень є: розгляд справ АМКУ за ознаками порушення ТОВ «Лайфселл» на основі законодавства про захист від недобросовісної конкуренції у вигляді поширення інформації, що вводить в оману. У друкованих рекламних матеріалах та рекламі послуг доступу до мережі Інтернет ТОВ «Лайфселл» поширюються неповні та неточні відомості, які не дають чіткої інформації споживачам про швидкість доступу до мережі Інтернет, замовчуються факти про умови досягнення швидкості 3G Інтернету – до 63,3 Мбіт/с та твердження щодо «Найбільшої 3G мережі в Україні»[4].

У свою чергу, Комітетом розглядаються також заяви щодо ознак порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції у вигляді поширення інформації, що вводить в оману, а саме:

✓ ПрАТ «МТС УКРАЇНА» з приводу розповсюдження позначення Vodafone та використання тверджень: «Лідер швидкості 3G», «Національне покриття»;

✓ ТОВ «Лайфселл» з приводу використання тверджень: «Найшвидший 3G+ Інтернет», «Найбільше покриття 3G+», «Найсучасніша мережа 3G+», «Найкращі тарифи для 3G+» [4].

4. Нерівність. Нерівність у доходах хоча і складає основу соціальної стратифікації, проте не відображає повною мірою всіх аспектів обмежень окремих суспільних груп. Люди, які мають однакові доходи та відносно рівний доступ до ресурсів, можуть бути значною мірою диференційовані за рівнем споживання матеріальних благ та послуг. Як наслідок, виникають суттєві диспропорції в умовах життя.

Однією з найбільш помітних ознак української незалежності стала нерівність між мешканцями різних за розміром населених пунктів, насамперед, у доступі до послуг соціальної сфери. За радянської доби існувала налагоджена мережа соціальної інфраструктури, яка хоча й мала цілу низку функціональних проблем, проте гарантувала надання при потребі кожному громадянину необхідних послуг. Впродовж років незалежності постійний дефіцит бюджетних ресурсів та практично повна відсутність фінансування на підтримання інфраструктурних об'єктів призвели до занепаду та повної деградації соціальної сфери малих населених пунктів. І якщо в надмалих населених пунктах сільської місцевості вже триває процес масового вибуття з експлуатації медичних, освітніх та культурно-побутових об'єктів, то в населених пунктах районного та обласного значення цей процес може розпочатися будь-якої миті.

Важливо, що розбіжності в рівні та якості життя жителів великих міст і се-

лиш та малих містечок поглиблюються і набувають ознак сталості [10, с. 125]. І без вирішення принципових питань утримання інфраструктурних об'єктів проблема доступності послуг для населення може набути катастрофічних рис.

Нерівність у доступі до базових послуг соціальної сфери та інфраструктурних об'єктів має чітко виражену територіальну залежність: зі зменшенням розміру населеного пункту звужуються можливості, обмежується свобода вибору, знижується якість послуг. Сільські жителі значно частіше потерпають від позбавлення можливості отримати медичні, освітні та інші види послуг. До того ж, як правило, ці послуги значно поступаються за якістю послугам у містах. Оскільки мова йде про різні можливості доступу, які в основному прив'язані до розподілу суспільних ресурсів, то поселенську нерівність можна прирівняти до соціальної несправедливості [10, с. 128].

Нагальною залишається проблема доступності якісної середньої освіти, незалежно від місця проживання та рівня доходів родини. Саме якісні характеристики освітніх послуг на сьогодні є ключовим моментом нерівності. Зі зменшенням розміру населеного пункту звужуються можливості навчальної бази та забезпечення викладачами з усіх дисциплін, особливо стосовно сільської місцевості. Однак і в великих містах подекуди рівень викладання є наднизьким. Нижча якість середньої освіти (як через низький рівень викладання, так і через брак коштів на додаткові заняття з викладачами) поляризує суспільство, створюючи кращі шанси для одних і безвихідь для інших. Дитина, яка не мала змоги, в тому числі через брак коштів, отримати достатні знання для вступу у вищий заклад освіти на безоплатних умовах, не зможе здобути бажану освіту на умовах контракту, а отже, втратить життєві шанси [10, с. 167].

Створення цінової прірви між державними та приватними установами сприяло поглибленню нерівності у доступі до базових послуг соціальної сфери та спричинило погіршення якості послуг, які надають державні установи. Оскільки основна частина населення була вимушена звертатися до державних лікарень та дитсадків, і задля покращення лікування, догляду, сервісу або отримання місця здійснювати неформальні платежі. Результатом такої ситуації став несправедливий, неефективний та соціально необґрунтований розподіл обмежених суспільних благ між різними групами населення, оскільки послуги державних закладів, які декларативно є безоплатними і доступними для всіх, насправді можуть отримати далеко не всі та не за однакових умов.

Усунути надмірну нерівність в сучасному українському суспільстві – означає максимально урівняти шанси всіх людей на власний розвиток шляхом розширення можливостей доступу населення, насамперед соціально вразливих його груп, до суспільних благ та якісних послуг соціальної сфери, а також консолідації суспільства на шляху до усунення всіх форм дискримінації [10, с. 175-176].

5. Корупція. Корупція негативно позначається на якості та кількості державних послуг, зокрема у сфері освіти й охорони здоров'я, істотно знижуючи ефективність державних витрат. У сфері освіти знижується реальна якість навчання, системи оцінювання успішності учнів та студентів. Варто зазначити, що визначення рейтингу навчальних закладів не відбивають реального стану речей і не забезпечують випускникам конкурентних переваг через недовіру до системи освіти. У сфері охорони здоров'я знижуються масштаби та дієвість програм вакцинації й імунізації дітей через недовіру населення до цих програм; уповільнюється й погіршується якість лікування хворих; уповільнюються процеси заміни застарілого обладнання тощо. В цілому, знижується задоволення домогосподарств отриманими державними послугами [8].

6. Низький рівень обізнаності громадян України стосовно товарів та послуг, які є на ринку, що проявляється у консерватизмі споживання. Основну причину цього вбачаємо у низькому розвитку інформаційних технологій, використанні традиційних методів продажу та відсутності просвітницької діяльності щодо існування та використання товару та/або послуги.

Більшість вітчизняних підприємств звикли просувати продукцію за допомогою посередників, не користуючись при цьому послугами маркетологів. Так, наприклад, мало хто знає, яку продукцію випускає підприємство КМ Core (колишній «Квазар-Мікро»), КБ «Аерокоптер», «Спаринг-Віст Центр», ДП «Антонов» (окрім літаків) тощо. Разом з тим, десять років тому мало хто чув про компанію «Ярослав» та її продукцію, компанію «MIDA», а зараз їхня продукція користується популярністю у вітчизняних споживачів. Справа в тому, що виробники почали користуватися послугами маркетологів та використовувати сучасні методи продажу (Інтернет-збут товарів та послуг, створення фірмових магазинів, просування продукції через агентів), використання CRM-систем (автоматизована система роботи з клієнтами) тощо.

Іншим прикладом низького рівня обізнаності споживачів про певний вид послуг є нерозповсюдженість інформації про безкоштовні курси англійської мови у 2016 році (відповідно до указу Президента України №641/2015 «Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні»), а також про відкриття центрів безкоштовної правової допомоги, створення електронної системи публічних закупівель «ProZorro» тощо.

Таким чином, вищезазначене засвідчує низький рівень обізнаності громадян стосовно товарів та послуг, що є наслідком відсутності просвітницької діяльності як держави, так і окремих компаній стосовно даної продукції. Поза тим, наведені факти вказують на низький рівень інформаційної грамотності населення.

Висновки

Отже, основними проблемами раціонального задоволення потреб українців на сучасному етапі є: низький рівень доходів громадян України, недостатній рівень розвитку виробництва, монополізація економіки України, нерівність, корупція, низький рівень обізнаності громадян України стосовно товарів та послуг, які є на ринку. Ці результати дозволять в подальшому виокремити напрями раціонального задоволення потреб українців та проаналізувати роль кожного з економічних суб'єктів у цьому процесі.

Література

1. Амоша О. І. Перспективи неоіндустріальної трансформації економіки України та Донбасу / [О. І. Амоша, М. Г. Чумаченко, В. І. Ляшенко] // Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети : тези доповідей і повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції (Донецьк, 17 грудня 2010 р.) / НАН України, Інститут економіки промисловості – Донецьк, 2010. – С. 3-6.
2. Букало Н. Фактори формування та задоволення потреб споживачів у послугах Вищої школи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8671/1/bukalo_intu.pdf.
3. Грішнова О. А. Фріланс: нові можливості і проблеми реалізації трудового потенціалу / О. А. Грішнова, О. О. Савченко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2016. – № 1. – С. 8-12.
4. Звіт антимонопольного комітету України за 2016 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>
5. Ковч В. В. Проблеми задоволення потреб домогосподарств при формуванні інноваційної економіки [Текст] / В. В. Ковч // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 48-54.

6. Колот А. М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудоу сфері: феномен прекарізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kneu.edu.ua/userfiles/Department_of_Administration.../transfor_inst_z.ppt.

7. Латер Ю. С. Деякі особливості сучасної структури виробництва національної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/241>

8. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності / Е. Лібанова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-_.html

9. Мамонов І. Потреби та інтереси людини як основа публічного управління / І. Мамонов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – Вип. 3. – С. 212-220.

10. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.

11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

12. Седляр М. О. Україна в контексті випереджаючої моделі сталого розвитку : [монографія] / за наук. ред. Ковальчука Т. Т. – К. : МП «Леся», 2017. – 216 с.

13. Седляр Д. О. Потреби українців на сучасному етапі: економічний аспект // Причорноморські економічні студії. – 2017. – Випуск 16. – С. 6-11.

14. Соціологічні зрізи українського суспільства (моніторинг соціально-економічних очікувань населення: 2005–2014 рр.) : наукова доповідь / [Балакірева О. М., Серета Ю. В., Дмитрук Д. А. та ін.] // НАН України ; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – 78 с.

15. Управління змінами в умовах інноваційного розвитку : [кол. Монографія] / І. Л. Петрова, Г. В. Макаркина, І. В. Терон та ін. ; за наук. ред. проф. Петрової І. Л. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 268 с.

16. Чукурна О. П. Напрямки розвитку машинобудівної галузі в контексті неоіндустріалізації / О. П. Чукурна // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2014. – № 11. – С. 177-184.

УДК 332.3:351

О.І. Шапоренко

*доктор наук з державного управління,
завідувач кафедри землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами*

Я.Д. Бойчук

*старший викладач кафедри
землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами*

Землеустрій як основний важіль держави з управління земельними ресурсами

У статті обґрунтовано державний характер землеустрою, який є головним важем у здійсненні будь-яких земельних перетворень. Розроблено заходи з управління земельними ресурсами в процесі використання і охорони земель.

Ключові слова: *землеустрій, земельні ресурси, управління, держава, економічний механізм.*

О.И. Шапоренко

*доктор наук по государственному управлению,
заведующая кафедры землеустройства и кадастра
Института управления природными ресурсами*

Я.Д. Бойчук

*старший преподаватель кафедры
землеустройства и кадастра
Института управления природными ресурсами*

Землеустройство как основной рычаг государства по управлению земельными ресурсами

В статье обосновано государственный характер землеустройства, которое является главным рычагом в осуществлении любых земельных преобразований. Разработаны мероприятия по управлению земельными ресурсами в процессе использования и охраны земель.

***Ключевые слова:** землеустройство, земельные ресурсы, управление, государство, экономический механизм.*

O.I. Shaporenko

*Doctor of Science in Public Administration
Head of the Department of Land Management and Cadastre
Institute for Natural Resources Management*

Ya.D. Boichuk

*Senior Lecturer
of the Land Management and Cadastre Department
Institute for Natural Resource Management*

Land management as the main lever of the state on land management

The article substantiates the state character of land management, which is the main lever in implementing any land reforms. Measures have been developed to manage land resources in the process of using and protecting land.

***Keywords:** land management, land, governance, state, economic mechanism*

Постановка проблеми

Процеси скорочення земель сільськогосподарського призначення, деградації земель, різкого зниження родючості ґрунтів, а також продуктивності земель в період до 1991 року були зумовлені наступними основними причинами, а саме: наявністю винятково державної власності на землю, тобто її монополізацією і відсутністю права власності на землю; засобами і результатами виробництва (за винятком особистого підсобного господарства), що не викликали економічного інтересу у працівників сільського господарства в зростанні ефективності виробництва і практично абсолютної централізації вирішення питань управління земельними ресурсами на верхніх рівнях державної влади при відсутності необхідного контролю за станом та використанням земель на місцях, що призвело до

катастрофічного знищення ґрунтового покриву; недостатньо розвиненою і слабкою землевпорядною службою, нездатною організувати раціональне використання земель, ведення земельного кадастру і моніторингу; відсутністю заходів економічного захисту цінних сільськогосподарських угідь від необґрунтованого вилучення для потреб промисловості, транспорту та інших несільськогосподарських потреб, а також від деградації.

У результаті великих економічних перетворень, руйнування міждержавних зв'язків, порушення міжгалузевих пропорцій, докорінної зміни земельних відносин, реформування сільськогосподарських підприємств, що відбувалися в 1991-2003 рр. в Україні, істотно знизилась обсяги виконання основних видів робіт щодо підвищення родючості ґрунтів, а також погіршилися умови функціонування галузей рослинництва і тваринництва. Як наслідок – зменшилися посівні площі і посадки плодово-ягідних насаджень, знизилось виробництво кормів, скоротилось поголів'я тварин.

Таким чином, завдання організації раціонального використання і охорони землі повинні стати основною в земельній політиці держави. На сьогодні у зв'язку з необхідністю забезпечення продовольчої безпеки України і підтримки екологічно стабільного природокористування, ця задача з виду соціально-економічних переходить в гостру політичну проблему, яка повинна вирішуватися в процесі земельної реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням державного управління земельними ресурсами присвячені наукові роботи таких вчених, як: В. Горлачука, В. В'юна, А. Сохнича, І. Кочурця, В. П. Галушко, Ю. Д. Білика, А. С. Даниленко, П. В. Кухтіна [2], С. М. Музики [3], А. М. Третяка [4-8], О. І. Шапоренко [9] та ін. Роль землеустрою в управлінні земельними ресурсами розглядалася О. І. Шапоренко [10] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на значні дослідження в галузі землеустрою, все ще відбувається недооцінка значимості землевпорядного проектування в здійсненні заходів щодо організації найповнішого, раціонального і ефективного використання землі. На сьогодні вивчений світовий досвід стосовно ефективності економічних механізмів регулювання земельних відносин, внаслідок чого не збігаються економічні інтереси суспільства, окремих колективів і громадян в галузі землекористування. І чи не найголовніше: відсутня обґрунтована земельна політика держави в галузі законодавчої діяльності, фінансів, розселення тощо. Відсутні ефективні принципи та методи управління землеустроєм та землевпорядкуванням.

Формулювання мети статті

Обґрунтувати державний характер землеустрою і розробити заходи з управління земельними ресурсами впродовж використання і охорони земель.

Виклад основного матеріалу

Проведений аналіз стану і використання земель в Україні дозволяє констатувати наступне. Скорочення земель сільськогосподарського призначення, що відбувається за рахунок відводів для несільськогосподарських цілей, вимагає економічного та правового захисту цих земель, розробки системи заходів щодо введення в обіг нових продуктивних земель в обмін на вилучені, або підвищення родючості ґрунтів і меліорації використовуваних угідь.

Заростання земель чагарником і дрібноліссям, розвиток ерозії ґрунтів і погіршення якісного його стану ґрунтів – зумовлює необхідність посилення дер-

жавного контролю за кількісними та якісними змінами земель, які перебувають у землевласників і землекористувачів; розробки і здійснення заходів економічного впливу при нераціональному використанні земельного фонду, аж до його повного вилучення і, навпаки – економічного стимулювання раціонального природокористування. Розвиток процесів ерозії, забруднення, зараження і деградація ґрунтів вимагають здійснення комплексу заходів з консервації земель, організації раціонального використання і охорони цих територій.

У зв'язку з вищезазначеним, з точки зору організації і проведення землевпорядних робіт, можна сформулювати наступні завдання, які підлягають вирішенню: необхідна розробка системи землеустрою як основного механізму створення умов для раціонального землекористування; слід здійснити паспортизацію кожної ділянки (землеволодіння, землекористування); визначити режим і умови використання земель і зафіксувати це в документах, що засвідчують право власності, а також екологічних паспортах, які дозволяють налагодити моніторинг земель. Також, вимагає нового вирішення проблема оптимальних розмірів різних землеволодінь і землекористувань в залежності від різних природних, економічних умов, форм господарювання та регулювання цих питань при здійсненні міжгосподарського землеустрою, формуванні нових і впорядкуванні існуючих територіальних об'єктів. Необхідне вдосконалення системи землевпорядного проектування, як основи для впровадження у виробництво комплексу заходів по організації виробництва, території та охорони земель.

Відомо, що в основі виникнення і розвитку людського суспільства, а також будь-якого виробництва взагалі, лежить праця. Серед матеріальних умов процесу виробництва і праці велике значення належить землі, що є продуктом природи, природною основою і першою матеріальною передумовою сільськогосподарського виробництва.

Для початку процесу виробництва необхідне з'єднання живої праці (робочої сили) з землею та іншими засобами виробництва. Тому, на всіх історичних етапах розвитку людського суспільства відбувалося з'єднання і пристосування землі (території) в процесі праці і різних засобів виробництва між собою. Спочатку це з'єднання і пристосування мало випадковий характер, шляхом розмежування сфер використання земель в первісному суспільстві для цілей полювання, скотарства, землеробства. Потім перетворилося в форму свідомої діяльності людей щодо цілеспрямованого перерозподілу земель і організації території, або землеустрою.

У зв'язку з тим, що при землеустрої створюються організаційно-територіальні умови для розвитку, раціонального використання продуктивних сил і вдосконалення виробничих відносин, воно є складовою частиною суспільного способу виробництва, має соціально-економічний характер, а субстанція його ефективності лежить в суспільному виробництві.

Землевпорядкування має проводитися за [4-6, 10]:

- утворення або впорядкування будь-яких землеволодінь і землекористувань, надання, вилучення та перерозподілу земель;
- зміни системи розселення, будівництва нових об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури чи за іншого вдосконалення розміщення продуктивних сил;
- введення нових систем господарювання, землеробства, пов'язаних з досягненнями і науково-технічним прогресом в галузі землекористування;
- зміни спеціалізації сільськогосподарських підприємств, їх організаційно-виробничої структури, а також за організації виробництва, праці та управління;
- впровадження ґрунтозахисних, природоохоронних і меліоративних комплексів, пов'язаних з використанням і охороною земель;

– розвитку або вдосконалення земельних відносин, пов'язаних з включенням землі в товарний обіг, та за зміни прав власності на землю, землеволодіння і землекористування та ін.

Тому, жодні політичні дії, соціально-економічні заходи або технічні роботи (наприклад, із земельного кадастру) не зможуть замінити землеустрій.

Цим пояснюється те, що реальним механізмом наведення порядку у використанні земель, регулюванні земельних відносин та перебудові території може бути тільки землеустрій, в процесі якого вирішуються правові, соціально-економічні, організаційно-територіальні та екологічні завдання.

Тому, всі заходи, пов'язані з перерозподілом земель, утворенням нових або реорганізацією існуючих сільськогосподарських підприємств, а також з організацією використання і охорони земель – слід здійснювати тільки в порядку землеустрою і на основі чітко спланованих в проектах землеустрою землевпорядних дій з ретельним обґрунтуванням.

З огляду на те, що землевпорядкування є складовою частиною суспільного способу виробництва, його мета повинна сприяти збільшенню економічного потенціалу країни, а також відображати сукупність інтересів: держави, окремих підприємств і громадян [1, 7].

Стосовно будь-якого земельного устрою це означає, що метою землеустрою є організація раціонального використання і охорони земель, приведення організації території та виробництва у відповідність з новими земельними відносинами.

У зв'язку з тим, що субстанція ефективності землеустрою лежить в суспільному виробництві, впливає головний висновок про те, що землеустрій повинен мати державний характер. Та має бути головним важелем держави в здійсненні будь-яких земельних перетворень.

Однак, на даний час державний характер, роль і значення землеустрою значно знижені. Держава, в першу чергу, приділяє увагу фіскальним і політичним цілям, вирішує питання перерозподілу земельної власності, створення нового класу землевласників і збору земельного податку, не піклуючись про стан і використанні землі як загальнонаціонального багатства. Цим пояснюється те, що в період з 1991 по 2003 роки в структурі землевпорядних робіт чільне місце займали земельно-кадастрові дії, а фінансування проектно-пошукових робіт із землеустрою, за винятком міжгосподарського землеустрою, практично, звелось до нуля.

Землеустрій починає втрачати державний характер, а це може спричинити незворотні наслідки, пов'язані з погіршенням стану і використанням земель.

Роботи із землеустрою вимагають спеціальних землевпорядних знань. Вони повинні виконуватися висококваліфікованими фахівцями з урахуванням землевпорядних вимог. Це зумовлює необхідність зміцнення землевпорядної служби країни і нормального фінансування всіх землевпорядних робіт.

За рахунок коштів місцевого бюджету та інших замовників виконувалися наступні нові види землевпорядних робіт [2, 3]: складання схем організації та використання земель на агроландшафтній основі; розробка проектів перерозподілу земель при реформуванні сільськогосподарських підприємств; складання списків юридичних та фізичних осіб – платників земельного податку, переданих у відання органів місцевого самоврядування; цінове зонування території; оформлення договорів із громадянами та юридичними особами, а також кадастрових справ, планів земельних ділянок, пов'язаних з купівлею-продажем; складання проектів земельно-господарського устрою міських земель і їх інвентаризація; інвентаризація порушених земель.

Зниження ролі держави в здійсненні землеустрою призвело також до втрати функцій планування – як основи у системі управління земельними ресурсами. Це,

у свою чергу, порушило комплексність у проведенні землевпорядних робіт. На даний час припинили розроблятися Генеральні схеми використання та охорони земельних ресурсів, регіональні прогнози і програми, пов'язані з землею. Бракує коштів на складання схем землеустрою районів.

Результати цього добре відомі – виникнення хаосу в використанні земель; поява недоліків землеволодіння і землекористування (черезсмулля, вкраплення, далекоземелля); подальший розвиток процесів ерозії. А також утворення сільськогосподарських підприємств неоптимальних розмірів з відсутньою інфраструктурою, незбалансованою економікою, заздалегідь приречених на невдачу в соціально-економічній сфері.

Зниження ефективності використання землі добре видно на прикладі реформованих сільськогосподарських підприємств, селянських господарств та тощо.

Разом з тим, сільськогосподарські підприємства, які освоїли проекти землеустрою, продовжують мати чітку організацію території, систему сівозмін і збережену загалом організаційно-виробничу структуру. Окрім того, вони володіють виробничими зв'язками, що пристосувалися внаслідок цього до нових економічних умов господарювання, мають більш високу економічну ефективність виробництва, ніж інші господарства.

Навіть при нестабільній економічній ситуації, землеустрій, який виявляється в даному випадку в формі раціональної територіальної організації виробництва – є одним з основних факторів підвищення ефективності сільського господарства.

Тому, під час великих земельних та економічних перетворень, повсюдної реорганізації виробництва і території, перерозподілу земель, першочергового значення набуває землевпорядкування, в процесі якого повинен забезпечуватися перехід до нового земельного ладу з новими формами господарювання, землеволодіння та землекористування.

Землевпорядкування має стати основним важелем держави з управління земельними ресурсами, перешкоджати виникненню перекосів в економіці шляхом організації науково обґрунтованого перерозподілу, використання і охорони земель.

Це вимагає невідкладного здійснення наступних заходів [7-9]:

- збільшення і стійкого фінансування землевпорядних робіт, зміцнення землевпорядної служби, науково-дослідних, проектно-вишукувальних та виробничо-технологічних землевпорядних організацій;

- здійснення обов'язкового державного контролю при підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації фахівців для землеустрою, дотримання єдиних технічних умов, норм і правил при проведенні землевпорядних робіт, налагодження і проведення державної атестації фахівців і ліцензування на право ведення землеустрою;

- орієнтації державного земельного кадастру та його створюваної автоматизованої системи не тільки з метою реєстрації землеволодінь і землекористувань, обліку землі та іншої нерухомості, але і задля інформаційного забезпечення землеустрою для прийняття конкретних управлінських рішень щодо організації раціонального використання та охорони землі;

- здійснення системи землевпорядних дій, пов'язаних технологічно, в часі і за ресурсами, що враховують заходи з планування та прогнозування, землевпорядного проектування, контролю за використанням і охороною земель;

- розробки і реалізації через систему землеустрою та за допомогою землевпорядних органів державних програм переселення, освоєння нових земель, підвищення родючості ґрунтів, консервації порушених земель, проведення відновлювальних і природоохоронних заходів.

Головне завдання при цьому – не проводити великих землевпорядних кампаній і реформування, необгрунтованих науково і незабезпечених матеріально. Потрібно здійснити комплекс землевпорядних робіт, починаючи від отримання доброякісного планово-картографічного матеріалу і даних всіх видів обстежень (грунтових, геоботанічних, агроекологічних та ін.) – до утворення стійких землеволодінь і землекористувань та організації раціонального використання земель, що враховує інтереси держави, територій, окремих підприємств та громадян, забезпечених законодавчою підтримкою і фінансуванням.

У зв'язку з міжгосподарським характером перерозподілу земель і проведенням землевпорядних робіт по передачі земель у власність, користування, включаючи оренду – на великих територіях, з метою уникнення можливих недоліків землеволодіння та землекористування (черезсмужжя, укралення, далекоземелля та ін.), складанню проектів землеустрою повинні передувати передпроектні проробки у вигляді схем землеустрою, техніко-економічних обгрунтувань, розрахунків та ін.

І, нарешті, для ефективного функціонування будь-якого сільськогосподарського підприємства, організації раціонального використання його земель, включаючи конкретну земельну ділянку, необхідна розробка проектів внутрішньогосподарського землеустрою і робочих проектів на здійснення землевпорядних заходів (сільськогосподарське освоєння і меліорація земель, поліпшення угідь, закладка плодово-ягідних насаджень, лісосмуг, здійснення протиерозійних заходів та ін.). Тобто, землевпорядкування повинно проводитися комплексно і в певній технологічній послідовності: схема землеустрою – проект міжгосподарського землеустрою – проект внутрішньогосподарського землеустрою – робочий проект.

Тільки при дотриманні цієї послідовності може бути наведений порядок у використанні земель.

Висновки

Таким чином, дослідивши питання землеустрою та управління земельними ресурсами можна констатувати наступне.

По-перше, землеустрій служить головним механізмом утворення землеволодіння (землекористування) будь-якого господарства. Тобто, без проведення землеустрою, складання проекту, його розгляду, узгодження, затвердження, фактично відведення землі, видачі документу, що посвідчує право землеволодіння (землекористування), не можна почати виробництво. Отже, землеустрій є основною умовою організації сільськогосподарського виробництва.

По-друге, при землеустрої відбувається пристосування виробництва і території, або, іншими словами, здійснюється територіальна організація виробництва, в процесі якої, з урахуванням родючості ґрунтів, місце розташування земель, обгрунтовується спеціалізація господарства і організовується його територія. Тому, субстанція ефективності землеустрою лежить у виробництві (економіці) сільськогосподарських підприємств. Це положення підтверджує також і те, що в процесі землеустрою вирішуються питання охорони і підвищення родючості ґрунтів і раціонально влаштовується територія. У цьому полягає основний інтерес держави.

По-третє, при землеустрої створюються оптимальні (для даного рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин) організаційно-територіальні умови землеволодіння та землекористування, що особливо важливо на стадії формування нової земельної власності в даний час, коли створюється велика кількість акціонерних товариств, товариств, нових кооперативів, які повинні перебувати під контролем держави.

Література

1. Землеустрій : Підручник. / А. М. Третяк – Херсон: Олді-плюс, 2014.– 520 с.
2. Кухтин П. В. Землеустройство как механизм управления природными ресурсами [Електронний ресурс] / П. В. Кухтин, А. О. Сухарёв, А. Б. Мотгаева – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/zemleustroystvo-kak-mehanizm-upravleniya-zemelnyimi-resursami>
3. Музика С. М. Землеустрій – основа управління земельними ресурсами / С. М. Музика, М. В. Музика — Режим доступу : http://kadastrpdatu.at.ua/publ/novini/zemleustrij_osnova_upravlinnja_zemelnimi_resursami/2-1-0-70
4. Третяк А. М., Прядка Т. М., Гетманьчик І. П. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні : [текст] підручник / Третяк А. М., Т. М. Прядка, І. П. Гетманьчик. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. – 420 с.
5. Третяк А. М., Третяк В. М. Землеустрій в Україні: впорядкування землеволодінь і землекористувань та організація території сільськогосподарських підприємств : [монографія]. / А. М. Третяк, В. М. Третяк. – Херсон : Грінь Д. С., 2016. – 192 с.
6. Третяк А. М., Третяк В. М., Гунько Л. А., Лобуцько Ю. В. Організація землекористування структурних елементів екомережі України на місцевому рівні : [монографія]. / А. М. Третяк, В. М. Третяк, Л. А. Гунько, Ю. В. Лобуцько. – К. : ДП «Комприг», 2016. – 163 с.
7. Третяк А. М., Третяк В. М., Третяк Н. А., Лобуцько А. В. Капіталізація землекористування населених пунктів в процесі зміни їх меж та трансформації видів використання земель: [монографія] / А. М. Третяк, В. М. Третяк, Н. А. Третяк, А. В. Лобуцько. – Херсон : Грінь Д.С., 2016. – 174 с.
8. Третяк А. М., Третяк В. М., Третяк Р. А. Землевпорядне проектування: впорядкування землеволодінь і землекористувань та організація території сільськогосподарських підприємств : навчальний посібник, ч. 3 / [А. М. Третяк, В. М. Третяк, Р. А. Третяк]. // Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. – 172 с.
9. Шапоренко О. И. Эколого-экономические аспекты землеустройства в ходе реформирования земельных отношений : [монография]. / О. И. Шапоренко. – Донецк : Норд-Пресс : ДонГАУ, 2003. — 387с.
10. Шапоренко О. І. Управління станом і використанням сільськогосподарських земель у регіоні : [монографія]. / О. І. Шапоренко. — Донецьк : Норд-Пресс : ДонДУУ, 2004. – 503 с.

УДК 631

В.М. Футулуйчук

*кандидат історичних наук, доцент
Інституту управління природними ресурсами*

О.І. Шапоренко

*доктор наук з державного управління,
завідувач кафедри землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами*

Я.Д. Бойчук

*старший викладач кафедри
землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами*

Принципи, завдання та методологічна основа землеустрою

У статті визначено принципи, завдання, методологічні основи та напрямки землевпорядної діяльності, а також зміст землевпорядного проектування на території сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: землеустрій, земельні відносини, принципи, завдання, землевпорядне проектування.

В.Н. Футулуйчук

*кандидат исторических наук, доцент
Института управления природными ресурсами*

О.И. Шапоренко

*доктор наук по государственному управлению,
заведующая кафедры землеустройства и кадастра
Института управления природными ресурсами*

Я.Д. Бойчук

*старший преподаватель кафедры
землеустройства и кадастра,
Институт управления природными ресурсами*

Принципы, задачи и методологическая основа землеустройства в ходе реформирования земельных отношений

В статье определены принципы, задачи, методологические основы и направления землеустроительной деятельности, а также содержание землеустроительного проектирования на территории сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: землеустройство, земельные отношения, принципы, задачи, землеустроительное проектирование.

V.M. Futuluichuk

*PhD in Historical Sciences, Associate Professor
Institute for Natural Resource Management*

O.I. Shaporenko

*Doctor of Science in Public Administration
Head of the Department of Land Management and Cadastre
Institute for Natural Resources Management*

Ya.D. Boichuk

*Senior Lecturer
of the Land Management and Cadastre Department
Institute for Natural Resource Management*

Principles, tasks and methodological basis of land management

The article defines the principles, tasks, methodological foundations and directions of land management activities, as well as the content of land-use planning in the territory of agricultural enterprises.

Keywords: land management, land relations, principles, tasks, land use planning

Постановка проблеми

Унаслідок великих економічних перетворень, руйнування міждержавних зв'язків, докорінної зміни земельних відносин, реформування сільськогосподар-

ських підприємств, що відбулися в 1991-2003 роках, в Україні істотно змінилися організаційно-правові та організаційно територіальні форми власності на землю та інші засоби виробництва. Вони порушили організацію виробництва, знизили ефективність використання земельних, грошово-матеріальних і трудових ресурсів.

У результаті цього істотно збільшилася кількість сільськогосподарських підприємств; порушилися їх межі, площі, організація виробництва і території, знизилися обсяги виконання основних видів робіт щодо підвищення родючості ґрунтів, а також погіршилися умови функціонування галузей рослинництва і тваринництва.

Як наслідок – зменшилися посівні площі і посадки плодово-ягідних насаджень, знизилося виробництво кормів, скоротилося поголів'я тварин.

Таким чином, землеустрій має стати основним важелем держави з управління земельними ресурсами, перешкоджати виникненню перекосів в економіці шляхом організації науково-обґрунтованого перерозподілу, використання і охорони земель.

На жаль, процеси роздержавлення і приватизації земель, що почалися у відповідності з земельною реформою, здійснюються без належного економічного обґрунтування, чітко визначених екологічних вимог, параметрів і критеріїв. До того ж, відсутні законодавчо встановлені механізми тимчасового і постійного вилучення земельних ділянок з господарського обороту. При цьому слід пам'ятати, що фермерам виділялися переважно гірші за якістю і місцеположенням землі, значну частину яких було б правильним вивести із сільськогосподарського використання.

На початок 1990 року система землеустрою в нашій країні склалася повністю. Було відпрацьовано наукове, методичне та організаційно-технічне забезпечення земельних робіт, сформувався теорія і практика землеустрою. Однак, роботи з реформування сільськогосподарських підприємств в Україні в процесі земельної реформи були проведені без належної землевпорядної підготовки і відповідного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Основам землеустрою, його принципам і завданням присвячені наукові дослідження таких вчених, як С. Н. Волкова [1], М. О. Володіна [2], Д. С. Добряка [3-4], О. Мельничука [5], Ю. М. Рогатнева [6], Г. В. Терзова [7], Р. В. Тихенка [8], А. М. Третьяка [9], О. І. Шапоренка [10-11] та ін. З огляду на аналіз наведених публікацій, слід зазначити, що сьогодні знадобилися скореговані завдання та напрямки землевпорядної діяльності, які багато в чому змінюють методологію і методику землевпорядного проектування.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Раніше землевпорядкування базувалося на постулаті про землю, як головного засобу виробництва в сільському господарстві. Даний підхід, який став панівним, визначає методологію і методику сучасного землеустрою. Тому, актуальною проблемою є розширення методологічних підходів до організації використання землі для задоволення різноманітних потреб суспільства в предметах споживання як створених у процесі виробництва, так і отриманих безпосередньо з природного комплексу.

Формулювання мети статті

Визначення принципів, завдань, методологічних основ, напрямків землевпорядної діяльності та змісту землевпорядного проектування на території сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу

Кардинальні зміни земельних відносин, що склалися за тривалий період землеволодіння та землекористування, та нові соціально-економічні й природоохоронні проблеми визначають новий характер і зміст землевпорядного проектування на території сільськогосподарських підприємств у нижченаведених напрямках [9, 10].

По-перше, територія в межах реорганізованого чи такого, що змінює свій статус сільськогосподарського підприємства, в зв'язку з появою безлічі земельних власників і сторонніх землекористувачів, стає об'єктом спочатку міжгосподарського, а потім вже внутрішньогосподарського землеустрою.

По-друге, центр ваги проектів землеустрою переміщується на вирішення не тільки організаційно-територіальних питань, пов'язаних з утворенням нових і впорядкуванням існуючих землеволодінь і землекористувань, а також у зв'язку з розмежуванням і відведенням земель. А й на правове обґрунтування проекту (встановлення правового режиму та умов користування землею, оформлення прав власності, видачу документів, що засвідчують це право, створення умов для регулювання земельних відносин тощо).

По-третє, в основі проектів міжгосподарського і внутрішньогосподарського землеустрою повинна лежати агроекологічна оцінка території, її придатності для ведення сільськогосподарського виробництва, оскільки частина земель сільськогосподарського призначення з огляду на забруднення, зараженість, деградацію – повинна бути вилучена з обігу, законсервована і не включатися в перерозподіл.

По-четверте, територія сільськогосподарського підприємства, що реорганізується або перебуває в управлінні органів місцевого самоврядування з метою оперативного наведення порядку в первинному обліку, оцінці якості та контролі за використанням земель повинна стати об'єктом як землеустрою, так і земельного кадастру. Це, у свою чергу, дозволяє створити разом з землевпорядними діями надійну інформаційну основу для регулювання внутрішньогосподарських земельних відносин, диференціації плати за землю, її ціни, дивідендів на земельні паї та ін.

По-п'яте, проекти землеустрою за своїм характером повинні бути комплексними, тому що в процесі землевпорядного проектування порушуються питання не тільки організації раціонального використання і охорони землі, а й питання вдосконалення розселення, розміщення, організації і технології виробництва.

З огляду на те, що в процесі землеустрою земля задіяна як природний ресурс, головний засіб виробництва і об'єкт соціально-економічних зв'язків (відносин), землевпорядкування має базуватися на певних принципах, зважаючи на роль землі в суспільному виробництві. До числа основних з них належать такі [1, 7, 10]:

1. Першочергове вирішення природоохоронних завдань, що вимагає виключення з розгляду будь-якого варіанту перерозподілу земель і організації території, що завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

2. Максимальний облік природних, еколого-господарських властивостей території і екологічної стійкості окремих її частин при реорганізації землеволодінь, землекористувань і територіальному розміщенні виробництва і його галузей, що зумовлює адаптивний характер землеустрою і його ефективність.

3. Пріоритет природоохоронного і сільськогосподарського землеволодіння та землекористування при перерозподілі земель між категоріями земельного фонду, землевласниками, землекористувачами і орендарями, а також окремими видами угідь, що викликає необхідність обґрунтування при землеустрої рівня інтенсивності використання землі, захисту сільськогосподарських угідь

від вилучення для несільськогосподарських цілей, консервації порушених земель.

4. Дотримання при землеустрої вимог законодавства, що викликає необхідність встановлення певного правового режиму і умов землекористування, суворого дотримання землевпорядного процесу, створення організаційно-територіальних умов для регулювання земельних відносин.

5. Комплексний характер організації території і виробництва, що визначає необхідність забезпечення пропорційності і збалансованості між виділеною землею (з її кількісними і якісними характеристиками) та фондоозбросністю, працезабезпеченням, технічною оснащеністю та іншими параметрами підприємств – все це вимагає своєчасного та обов'язкового створення необхідної виробничої і соціальної інфраструктури для забезпечення процесу виробництва.

6. Екологічна, економічна та соціальна ефективність організації території, що потребує обґрунтування всіх заходів щодо вдосконалення землекористування та землеустрою.

7. Забезпечення стабільності землекористування і збереження стійких елементів організації території (доріг, лісосмуг, сівозмін та ін.), що зумовлює пристосування організації виробництва і праці при землеустрої до організаційно-територіального каркасу.

Однак, у період земельної реформи в Україні перед землеустроєм поставили нові завдання, орієнтовані на здійснення земельної політики держави, і змінюючи кардинальним чином земельні відносини. У цей час основні напрямки землевпорядної діяльності стали включати [5, 9, 11]:

- розробку регіональних програм використання і охорони земельних ресурсів і схем землеустрою з урахуванням містобудівних, екологічних, економічних та інших особливостей території;

- межування земель зі встановленням (відновленням) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, а також меж земельних ділянок власників землі за єдиною державною системою і їх технічне оформлення;

- складання нових проектів і впорядкування існуючих землеволодінь та землекористувань з усуненням незручностей в розташуванні земель;

- визначення меж земельних ділянок, встановлення меж і відведення земельних ділянок в натурі (на місцевості); оформлення планів (креслень) меж земельних ділянок; підготовку документів для посвідчення прав на земельні ділянки;

- розробку проектів внутрішньогосподарського землеустрою та інших проектів, пов'язаних з використанням і охороною земель;

- розробку робочих проектів з рекультивції порушених земель, захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії, селів, зсувів, підтоплення, заболочування, висушування, ущільнення, засолення, забруднення відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами; робочі проекти мають сприяти поліпшенню сільськогосподарських угідь, освоєнню нових земель, збереженню і підвищенню родючості ґрунтів;

- обґрунтування розміщення і встановлення меж особливо охоронюваних територій;

- закріплення і зміну на місцевості меж міст, селищ та сіл;

- проведення топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, агрохімічних, геоботанічних, історико-культурних та інших дослідницьких і вишукувальних робіт;

- розробку землевпорядної документації, пов'язаної з ресурсною оцінкою,

використанням і охороною земель, збереженням і розвитком історично складеної господарської діяльності малочисельних народів та етнічних груп;

– складання кадастрових і тематичних карт і атласів стану та використання земельних ресурсів;

– проведення інвентаризації всіх земель і систематичне виявлення невикористовуваних, нераціонально використовуваних і тих, які використовуються не за цільовим призначенням земель;

– проведення земельно-оціночних робіт.

Тому можна сформулювати наступні завдання землеустрою [2-4, 8, 10]:

1. Реалізація земельної політики держави шляхом науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування з усуненням незручностей у розташуванні земель і забезпеченням соціальної справедливості земельних перетворень.

2. Інформаційне забезпечення правового і економічного механізму регулювання земельних відносин на всіх рівнях господарювання шляхом:

– розробки пропозицій щодо встановлення особливого режиму і умов використання земель, наданих у власність, володіння й користування, включаючи оренду;

– підготовки інформації про кількість, якість і місцезнаходження земель для встановлення їх ціни, плати за використання, відшкодування землевласникам і землекористувачам збитків та втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва при наданні та вилученні земель, виконанні заходів з економічного стимулювання раціонального землекористування;

3. Поділ, відмежування (межування) земель зі встановленням (відновленням) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, а також територій з особливим правовим режимом в місцях проживання та господарської діяльності нечисленних народів і етнічних груп; територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами меж міст, селищ міського типу і сільських населених пунктів, меж земельних ділянок власників і користувачів землі за єдиною державною системою з правильним юридичним, економічним і технічним оформленням.

4. Здійснення заходів щодо прогнозування, програмування планування, організації раціонального використання та охорони всіх категорій земель, незалежно від форм власності на всіх рівнях.

5. Встановлення меж і відведення земельних ділянок в натурі (на місцевості); оформлення планів (креслень) меж; підготовка документів на право власності на землю, землеволодіння і землекористування.

6. Організація територій сільськогосподарських підприємств зі створенням просторових умов, що забезпечують раціональне функціонування сільськогосподарського виробництва; впровадження прогресивних форм організації праці; вдосконалення складу і розміщення земельних угідь, сільськогосподарських культур, системи сівозмін, сінокосо- і пасовищезмін;

7. Розробка системи заходів стосовно збереження і поліпшення природних ландшафтів, відновлення і підвищення родючості ґрунтів; щодо рекультивзації порушених земель і землювання малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, селів, підтоплення, осушення, вторинного засолення і заболочення, ущільнення і забруднення промисловими відходами й хімічними речовинами, опустелювання, заростання сільськогосподарських угідь чагарником і дрібноліссям, консервації деградованих земель і запобігання інших негативних явищ.

Раціональна організація території, як загальна умова не тільки в здійсненні

економічно вигідного використання землі, а й у попередженні виникнення й розвитку процесів її псування та деградації, передбачається в землепорядних проєктах.

Раніше землепорядкування базувалося на постулаті про землю, як головного засобу виробництва в сільському господарстві. Даний підхід, який став панівним, визначає методологію і методику сучасного землеустрою. Тому, актуальною проблемою є розширення методологічних підходів до організації використання землі для задоволення різноманітних потреб суспільства в предметах споживання як створених у процесі виробництва, так і отриманих безпосередньо з природного комплексу.

Методологічна основа землеустрою – вчення про землю як засіб виробництва – забезпечувало інтереси виробництва. Відповідно, в практиці землеустрою панувала економічна ефективність, основним показником якої виступав термін окупності. Однак, в умовах посилення екологічної і соціальної спрямованості, а також відходу від суто національного характеру землеустрою, теорія ефективної організації використання землі повинна бути значно розширена і поглиблена.

Визнання в якості методичної основи землеустрою вчення про триєдину роль землі як природного комплексу, засобу виробництва і рекреації дозволяє окрім економічної, виділяти екологічну і соціальну ефективність. Екологічна ефективність відображає рівень оволодіння і використання суспільством законів природи. Вона визначає міру використання речовини природи, що забезпечує стале функціонування або бажаний розвиток ландшафтів. Для цього за Ю. М. Рогатневим [6] можна використовувати низку показників. Перший показник повинен відображати окупність витрат речовини та енергії ($T_{ел}$), що вносяться при проведенні землепорядних заходів (B_v), – речовинами, для забезпечення відновлення властивостей землі і необхідного антропогенного генезису, використовуваних для виробництва продукції (Z_v) у відповідності з характером використання землі:

$$T_{ел} = Z_v / B_v. \quad (1)$$

Іншим показником екологічної ефективності ($E_{ел}$) може слугувати оплата внесених в ландшафт речовин речовинами, придатними для споживання людиною або виробництвом:

$$E_{ел} = B_v / Z_v. \quad (2)$$

Окрім того, необхідно розглядати іншу сторону ефективності, що характеризується якістю отриманого ефекту ($K_{п.ел}$). Вона оцінюється шляхом порівняння створюваних (P_n) і нормативних ($P_{н.ел}$) екологічних параметрів систем організації використання землі:

$$K_{е.л.} = P_{п.ел} / P_{н.ел}. \quad (3)$$

Економічна ефективність організації використання землі характеризується показником рентабельності землеустрою ($E_{ЕК}$), терміном окупності капітальних витрат.

$$E_{ЕК} = d / K - E_n + C. \quad (4)$$

Якість створюваних економічних параметрів ($K_{ек}$) визначиться наступним чином:

$$K_{ек} = P_{п.ек} / P_{н.ек}. \quad (5)$$

Соціальна ефективність (E_c) відображає ступінь соціальної значимості землепорядних заходів і характеризується питомим приростом часу активної життєдіяльності (ΔT_j) на одиницю витрат суспільства на реалізацію заходів (T_m):

$$Z_c = \Delta T_j / T_m. \quad (6)$$

Якість створюваних соціальних параметрів (K_c) визначається так:

$$K_c = P_{ц.с} / P_{н.с}. \quad (7)$$

Наведені показники ефективності існують в нерозривному зв'язку, проникаючи один в інший, що випливає з триєдиної ролі землі. Однак, екологічна ефективність є основоположною через те, що передбачає завдання організації використання землі як природного комплексу. Соціальна значимість замикає ряд ефективностей, оскільки відображає задоволення потреб людини, тобто вищу і кінцеву мету будь-якої діяльності. Економічна ефективність є проміжною, відображаючи роль виробництва, як посередника між природою і людиною. Загалом, все це Ю. М. Рогатнев [6] показав у вигляді схеми, з якої можна виділити всі види комплексної ефективності: еколого-економічну, еколого-соціальну, економіко-соціальну, еколого-економіко-соціальну. Один показник не може відображати загальну ефективність. Отже, повинен бути комплексний критерій, вершину якого становить соціальний показник, виражений не тільки у відносних величинах, але й грошовій формі.

Висновки

Для формування стійкого землекористування принципово важливо, щоб воно базувалося на певних принципах, зважаючи на роль землі в суспільному виробництві. До числа основних з них належать такі: першочергове вирішення природоохоронних завдань; максимальний облік природних, еколого-господарських властивостей території і екологічної стійкості окремих її частин; пріоритет природоохоронного і сільськогосподарського землеволодіння та землекористування при перерозподілі земель між категоріями земельного фонду, землевласниками, землекористувачами і орендарями; дотримання при землеустрої вимог законодавства, що викликає необхідність встановлення певного правового режиму і умов землекористування; комплексний характер організації території і виробництва; екологічна, економічна та соціальна ефективність організації території та забезпечення стабільності землекористування і збереження стійких елементів організації території (доріг, лісосмуг, сівозмін і ін.), що зумовлює пристосування організації виробництва і праці при землеустрої до організаційно-територіального каркасу.

Визначено, що в період земельної реформи в Україні перед землеустроєм поставили нові завдання, а саме: реалізація земельної політики держави шляхом науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування з усуненням незручностей у розташуванні земель і забезпеченням соціальної справедливості земельних перетворень; інформаційне забезпечення правового і економічного механізму регулювання земельних відносин на всіх рівнях господарювання шляхом поділу, відмежування (межування) земель зі встановленням (відновленням) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень; здійснення заходів щодо прогнозування, програмування планування, організації раціонального використання та охорони всіх категорій, земель незалежно від форм власності на всіх рівнях; встановлення меж і відведення земельних ділянок в натурі (на місцевості), оформлення планів (креслень) меж, підготовка документів на право власності на землю, землеволодіння і землекористування; організація територій сільськогосподарських підприємств зі створенням просторових умов, що забезпечують раціональне функціонування сільськогосподарського виробництва та розробка системи заходів щодо збереження і поліпшення навколишнього середовища.

Обґрунтовано, що в умовах посилення екологічної і соціальної спрямованості, а також відходу від суто національного характеру землеустрою, теорія ефективної організації використання землі повинна бути значно розширена і поглиблена.

Література

1. Волков С. Н. Концепция современного землеустройства. (Теоретические и методические основы землеустройства в условиях перехода к новым земельным отношениям) Текст. / С. Н. Волков. – М., 2000. – 459 с.
2. Володін М. О. Принципи і закономірності розвитку земельного менеджменту: історія та сучасність / М. О. Володін // Землевпоряд. вісн. — 2002. – № 1. – С. 29-35.
3. Добряк Д. С. Концептуальні засади розвитку землеустрою / Д. С. Добряк // Землевпорядкування. – 2001. – № 1. – С. 27-32.
4. Добряк Д. С. Стан і перспективи розвитку землеустрою в Україні / Д. С. Добряк // Землевпорядкування. – 2002. – № 2. – С. 22-31.
5. Мельничук О. Сучасні проблеми землеустрою та способи їхнього вирішення / О. Мельничук, П. Чернига // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. – Вип. 11. – 2010. – С. 167-170.
6. Рогатнев, Ю. М. Социально-экономические проблемы организации использования земель сельскохозяйственного назначения. (Теория, методология и методика) : автореферат дис. доктора экон. наук ; Ун-т по землеустройству. – Омск, 1993 – 32 с.
7. Терзова, Г. В. Экономика землеустройства : метод. указания / Г. В. Терзова. – Пенза : РИО ПГСХА, 2014. – 105 с.
8. Тихенко Р. В. Землеустрій як наукова основа організації екологобезпечного використання та охорони земельних ресурсів / Р. В. Тихенко, А. М. Колесник // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – № 3-4. – 2012. – С. 28-32.
9. Третяк А. М. Сучасний землеустрій як самостійна галузь наукового знання / А. М. Третяк // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – № 1-3. – 2013. – С. 10-18.
10. Шапоренко, О. И. Эколого-экономические аспекты землеустройства в ходе реформирования земельных отношений : [монография]. / О. И. Шапоренко. – Донецк : Норд-Пресс, ДонГАУ. – 2003. – 387 с.
11. Шапоренко, О. И. Земельные отношения и почвоохранная политика в Украине / О. И. Шапоренко // Менеджер. – 2003. – №1(23). – С. 135-141.

Розділ V

Менеджмент та економіка туризму

УДК 658.8:640.43

С.П. Гаврилюк
кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму
Університет економіки та права «КРОК»

Особенности ресторанного маркетинга в Украине

У статті проаналізовано результати діяльності закладів ресторанного господарства України. Досліджено особливості ресторанного маркетингу. Здійснено теоретичний огляд поглядів науковців. Розвинуто підходи щодо формування комплексу маркетингу, що дозволило обґрунтувати його оптимальну структуру для ресторанного господарства. Запропонована модель комплексу маркетингу з модифікованою конфігурацією «5P + 1C».

Ключові слова: ресторанне господарство, ресторанний маркетинг, послуга ресторанного господарства, особливості ресторанного маркетингу, елементи комплексу маркетингу.

С.П. Гаврилюк
кандидат экономических наук,
доцент кафедры туризма
Университет экономики и права «КРОК»

Особенности ресторанного маркетинга в Украине

В статье проанализированы результаты деятельности заведений ресторанного хозяйства Украины. Исследованы особенности ресторанного маркетинга. Осуществлен теоретический обзор взглядов ученых. Развита подходы к формированию комплекса маркетинга, что позволило обосновать его оптимальную структуру для ресторанного хозяйства. Предложена модель комплекса маркетинга с модифицированной конфигурацией «5P + 1C».

Ключевые слова: ресторанное хозяйство, ресторанний маркетинг, специфика ресторанного маркетинга, услуга ресторанного хозяйства, комплекс маркетинга.

S.P. Havryliuk
PhD in Economics,
Associate Professor of Tourism Department
“KROK” University

The features of restaurant marketing in Ukraine

The results of the restaurant industry enterprises activity in Ukraine are analyzed in the article. The features of restaurant marketing are investigated. A theoretical review of the views of the scientists was carried out and approaches to the formation of the marketing complex were developed, which allowed to substantiate its optimal structure for the restaurant industry. The model of marketing mix with the modified configuration “5P + 1C” is offered.

Key words: *restaurant industry, restaurant marketing, features of restaurant marketing, catering industry service, marketing complex*

Постановка проблеми

Досягнення макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки України пов'язане з підвищенням ефективності функціонування окремих підприємств. Покращення економічних показників діяльності підприємств ресторанного бізнесу, формування їх конкурентних переваг в період фінансово-економічної кризи можна забезпечити за допомогою впровадження маркетингового планування в підприємствах, що визначатиме модель їх ринкової поведінки. У зв'язку з цим зростає актуальність вдосконалення маркетингової діяльності закладів ресторанного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В наукових дослідженнях провідних зарубіжних та вітчизняних вчених відсутній комплексний підхід до вирішення питань управління маркетинговою діяльністю закладів ресторанного господарства. Окремі напрями розвитку концепції здійснення маркетингової діяльності закладів ресторанного господарства в сучасних умовах господарювання відображаються в наукових економічних дослідженнях таких вітчизняних учених, як Балабанова Л. В. [1], Будашко В. О., [10], Жегуса О. В. [4], Красовської Е. А. [12], Лисечка Н. А. [11], Михайлової М. В. [4], Могильова А. Ю. [10], Пчелинцевої Ю. А. [12], Разорвина І. В. [11], Тимошенка З. І. [8], та ін. Однак, питання вдосконалення комплексу маркетингу не втратили своєї актуальності для підприємств ресторанного бізнесу, і вимагають подальших системних досліджень з урахуванням галузевих особливостей.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

На практиці кожне підприємство самостійно вирішує завдання організації управління та вибору ефективних інструментів здійснення маркетингової діяльності. В наукових публікаціях вітчизняних маркетологів значною мірою не враховані особливості ресторанного маркетингу. На сьогодні відсутній дієвий комплекс маркетингу, який би відповідав сучасним особливостям ресторанного господарства як сфери послуг. Вищевказана проблемна ситуація спонукає до пошуку ефективного інструментарію здійснення маркетингової діяльності в сфері ресторанного бізнесу, що й становить наукове завдання дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення специфіки ресторанного маркетингу за результатами систематизації особливостей маркетингової діяльності вітчизняних підпри-

емств ресторанного господарства, а також висвітлення його сучасного інструментарію.

Результати дослідження

Динамічний розвиток вітчизняного ринку ресторанних послуг спричиняє посилення конкурентної боротьби за клієнтів і окремі сегменти ринку. Сприяє підвищенню важливості якості ресторанного обслуговування, а також постійному збільшенню кількості видів послуг, що надаються споживачам закладами ресторанного господарства та каналів їх збуту. Це змушує заклади ресторанного господарства шукати нові підходи до організації власної діяльності, зокрема вдосконалювати прийоми маркетингу в ресторанній сфері.

Підприємства ресторанного господарства виконують важливі соціальні завдання, пов'язані з задоволенням життєвих потреб населення у послугах з організації харчування та дозвілля. Сучасний ринок ресторанних послуг характеризується негативними тенденціями розвитку через економічну і політичну кризу в Україні, яка торкнулася абсолютно всіх сфер діяльності. Деякі престижні заклади вже втратили частину клієнтів і зачинилися, а підприємства середньоцінового та низькоцінового сегмента досі зберігають відносну стабільність. Нові підприємства цієї сфери відкриваються значно рідше. Обладнання для ресторанів, меблі, предмети інтер'єру – помітно подорожчали. Як правило, все це виробляють і купують за кордоном.

Під впливом різних факторів (передусім економічного, політичного та соціально-демографічного характеру) кількість підприємств ресторанного господарства в Україні за останні п'ять років мала тенденцію до зменшення (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості підприємств з організації харчування в Україні за 2010–2015 рр.

Вид економічної діяльності за КВЕД-2010	Кількість підприємств, од. у році					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	6093	6159	5701	6061	4830	4712
постачання готових страв	654	687	605	589	472	464
обслуговування напоями	1289	1249	1053	1017	798	752
Всього за видом «діяльність із забезпечення стравами та напоями»	8036	8095	7359	7667	6100	5928
	Базові темпи зміни кількості підприємств, %					
діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	-	1,08	-6,43	-0,53	-20,73	-22,67
постачання готових страв	-	5,05	-7,49	-9,94	-27,83	-29,05
обслуговування напоями	-	-3,10	-18,31	-21,10	-38,09	-41,66
Всього за видом «діяльність із забезпечення стравами та напоями»	-	0,73	-8,42	-4,59	-24,09	-26,23

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [2, с. 345]

У 2015 році в країні функціонувало 5928 підприємств за видом «діяльність із забезпечення стравами і напоями» (за КВЕД-2010), що на 26,23% менше, порівняно з аналогічним періодом 2010 рік (8036 од.). Протягом цього періоду наймен-

шими темпами скорочувалася кількість закладів ресторанного господарства, які здійснювали свою діяльність за видом «діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування» – зменшення становило -22,67%. А найбільше скорочення торкнулося закладів ресторанного господарства за видом діяльності «обслуговування напоями» (-41,66%).

Багато підприємств ресторанного господарства України протягом досліджуваного періоду, намагаючись зміцнити свої конкурентні позиції на ринку, вдавалися до різних маркетингових заходів. Необхідно зауважити, що розвиток саме нецінової конкуренції особливо чітко простежувався у сегменті ресторанного обслуговування. Маркетингові стратегії діючих в Україні ресторанів забезпечили йому достатньо стійкі конкурентні переваги (завдяки використанню сучасних маркетингових інструментів). Та, як наслідок, змогу ефективно функціонувати на ринку навіть в умовах економічної кризи (особливо, якщо такі ресторани були орієнтовані на демократичну цінову політику, забезпечуючи споживачам якісний сервіс одночасно з оптимізацією своїх витрат). Саме цим, зокрема, можна пояснити те, що протягом 2011–2015 рр. середньорічні темпи зміни кількості підприємств за видом «діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування» були найбільш стабільними і становили від 1.08% в 2011 до 22.67% в 2015 році відповідно.

За даними Державної служби статистики України, товарооборот підприємств з організації харчування протягом 2010-2015 років зріс на 56,2%, незважаючи на незначне скорочення (на 7%) у 2014 році, порівняно з аналогічним періодом за 2013 рік. Це свідчить також про збільшення фактичної ємності ринку (рис.). Аналізуючи статистичні дані слід відзначити, що за час кризи (2013-2015 рр.) фінансовий результат закладів ресторанного господарства в Україні знизився майже вдвічі, порівняно з 2012 роком.

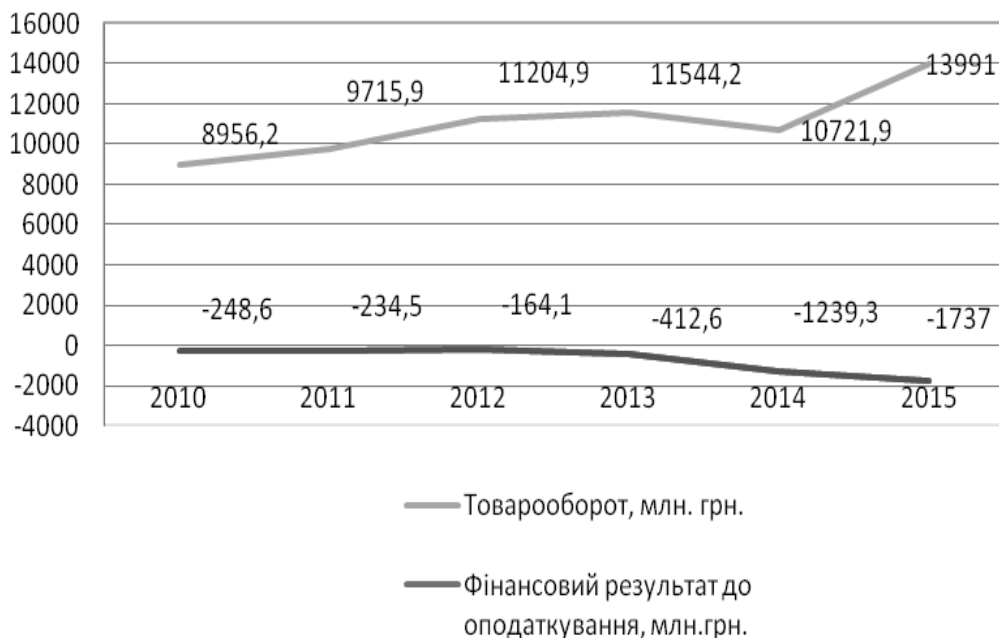

Рис. Динаміка товарообороту та фінансових результатів підприємств з організації харчування в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [2, с. 353-354]

Зростання цін на продовольчі товари, енергоносії та збільшення інших витрат зумовили збільшення поточних витрат та необхідність підвищення цін на продукцію та послуги закладів ресторанного господарства. Це, у свою чергу, призвело до зменшення середнього чеку, споживачі стали більш заощадливими. Завданнями закладів ресторанного господарства є забезпечення стабільної діяльності та недопущення втрати клієнтів. За цих умов маркетингове планування та активізація маркетингової діяльності стають все більш важливими та необхідними.

Мета ресторанного маркетингу – створення необхідних умов для пристосування, відповідних вимогам ринку. А також підвищення конкурентоспроможності й прибутковості підприємств ресторанного господарства.

Головним чинником посилення впливу закладів ресторанного господарства на перебіг економічних процесів можна вважати перехід від виробничої орієнтації ресторанного бізнесу до маркетингової. Їхня принципова відмінність полягає у тому, що за виробничої орієнтації ресторани концентрують свої зусилля на виробничо-технологічних, організаційних та обслуговуючих аспектах вдосконалення ресторанних продуктів. Маркетингова орієнтація передбачає зосередження зусиль та можливостей рестораторів на виявлення реальних і потенційних запитів споживачів і пошуку способів їх найкращого задоволення, зважаючи на фінансові, організаційні, технологічні та інші обмеження.

У сучасних умовах розвитку ресторанного бізнесу в Україні ресторатори вимушені застосовувати нові маркетингові інструменти впливу на споживачів з метою забезпечення стійкості та більш гнучкого реагування на можливі ризики. Часи, коли можна було не знати своїх клієнтів та їх соціальний портрет, залишились в минулому. Рестораторам просто необхідно використовувати сучасні інструменти маркетингу, серед яких: створення сторінок в соціальних мережах, якісна e-mail розсилка, наявність сайту з необхідною і легкодоступною для відвідувачів інформацією. Для довідки за кордоном, за допомогою тільки однієї розсилки, до ресторану чи кафе повертаються до 60% гостей, що випадково зайшли перекусити [5].

Основний принцип маркетингу – спрямованість на споживачів та вибір ефективних методів впливу на них. Це зумовлює необхідність пошуку дієвих маркетингових інструментів, перш за все, спрямованих на підвищення рівня задоволеності споживачів. А цьому сприятимуть гарний настрій, позитивні враження, захоплення та почуття, які виникли у процесі отримання ресторанної послуги.

Специфіка маркетингу в закладах ресторанного господарства визначається тим, що вони пропонують ринку послуги – особливий вид товару, що має низку особливостей, які значною мірою впливають на реалізацію концепції маркетингу: невідчутність, нерозривність виробництва і споживання, мінливість якості, нездатність до зберігання. *Невідчутний характер* ресторанних послуг ставить перед підприємством задачу не тільки їх матеріалізації, але і створення певного середовища обслуговування - екстер'єру (оформлення фасаду, вивіски, вітрин, доглянутість прилеглої ділянки) та інтер'єру (оформлення залу, чистота приміщень, сервірування столів, зовнішній вигляд персоналу). Все це дозволяє сформувати перше враження про заклад. І тільки після цього споживач отримує враження від страв, що є основною причиною відвідування ресторану.

Безперервний взаємозв'язок виробництва і споживання означає, що обслуговування в ресторані невіддільне від працівників, які надають послуги. Наслідком неперервності виробництва і споживання послуг є те, що якість обслуговування знаходиться в безпосередній залежності: від характеру і рівня взаємодії персо-

налу підприємства з клієнтами; від інших осіб, активно залучених до процесу обслуговування або тих, що за ним спостерігають (галасливі компанії, що перешкоджають відпочинку чи проведенню ділового заходу тощо); від здатності персоналу в фіксований час, а деколи негайно реагувати на запити клієнтів у процесі їх обслуговування, а при необхідності і вносити корективи в цей процес. *Мінливість якості послуг* (гетерогенність послуг) за своєю природою означає високу ступінь неоднорідності їх виконання залежно від того, хто, де і коли надає послуги. *Нездатність до зберігання послуг* означає, що їх неможливо виробляти про запас і накопичувати для подальшої реалізації. Надати послугу можна лише тоді, коли надходить замовлення чи з'являється клієнт. Нездатність послуг до зберігання не створює серйозних труднощів в діяльності закладів ресторанного господарства зі сформованим контингентом споживачів, що мають стабільний і передбачуваний рівень попиту. Проте, у загальнодоступних підприємствах, якщо коливання попиту істотні, а торговельні зали мають обмежену пропускну здатність, підприємства зіштовхуються з серйозними проблемами. Наявність зазначених проблем знижує рівень конкурентоспроможності ресторанів і викликає необхідність впровадження маркетингових підходів до їх вирішення. Це забезпечить підвищення гнучкості технологій обслуговування і пристосування їх до змін попиту; а також згладжування і коригування коливань попиту споживачів.

Маркетингова діяльність ресторанного бізнесу має певні особливості, які полягають у наступному:

- маркетингові заходи закладу ресторанного господарства орієнтовані на територіально обмежений локальний ринок, розміри якого залежать від його місцезнаходження, транспортної доступності для споживачів;

- частина підприємств ресторанного господарства у своїй маркетинговій діяльності може орієнтуватися на загальноміський ринок у сегменті обслуговування святкових заходів, ділових зустрічей, туристів тощо;

- продукція ресторанного господарства швидко псується і не підлягає тривалому зберіганню, тому, якщо попит на продукцію пред'явлений, то він не може бути відкладеним і повинен бути задоволеним у короткий проміжок часу; що ставить першочерговим завданнями маркетингових досліджень виявлення обсягу платоспроможного попиту споживачів та його динаміки протягом дня, тижня та сезонів року, а також розробку відповідних маркетингових заходів стабілізації попиту;

- менша залежність ресторанного бізнесу від змін моди за наявності можливості для творчого підходу до професійної діяльності;

- об'єктами реклами у ресторанному господарстві є не лише продукція та послуги, але й саме підприємство, його імідж, особливості та відмінності від інших підприємств.

Отже, специфіка ресторанних послуг накладає відбиток на маркетинг у ресторанному бізнесі. Він постає як особлива галузь маркетингу сфери послуг. Специфіку мають усі прийоми маркетингових досліджень, функції, завдання, прийоми маркетингу, елементи системи маркетингу, що належать до ресторанної сфери.

Підприємства ресторанного господарства використовують у своїй маркетинговій діяльності різні інструменти, які становлять маркетинг-мікс або комплекс маркетингу. Класичні елементи цієї інтегральної конфігурації, створеної Д. МакКарті [3]: товар, ціна, збут, просування – концепція “4P”. Домінуючий в специфіці послуг людський чинник спонукав появу п'ятого елементу “P” (people) [1], який об'єднує працівників підприємств, систему набору персоналу, навчання,

мотивації і оцінки. Використання цих п'яти інструментів утворює концепцію «5P» комплексу маркетингу.

За останній час стала популярною концепція «7P» маркетингу, запропонована у 1981 році Б. Бумсом і Дж. Бітнером для сфери послуг [9, с. 19], до якої належить і ресторанне господарство. На відміну від класичної концепції «4P», в ній також розглядаються: персонал, процес і підтвердження (англ. people, process, physical evidence). Всі три додаткових елемента маркетинг-міксу належать до внутрішніх факторів роботи підприємства, а не до його зовнішніх характеристик, як перші чотири елементи. Маркетинг-мікс «7P» визнає, що події всередині підприємства мають пряме відношення до маркетингу. Тож, окрім зовнішнього середовища, для ефективної роботи підприємства необхідний і внутрішній маркетинг.

Ураховуючи специфіку ресторанних послуг та сучасні тенденції розвитку маркетингу, класичну модель комплексу маркетингу «4P» для підприємств ресторанного господарства нами модифіковано у модель «5P+1C». На відміну від існуючих, вона враховує особливості діяльності підприємств галузі, та разом із класичними елементами комплексу маркетингу (товарною, ціновою, збутовою, комунікаційною політикою) включає специфічні складові (персонал і обслуговування споживачів). Така модель сприяє підвищенню рівня якості обслуговування споживачів. А в умовах кризи, клієнтам більше до вподоби не дорогі інтер'єри, а смачна їжа та якісне обслуговування.

Отже, під час розробки маркетингового плану для закладів ресторанного господарства рекомендуємо дотримуватися моделі комплексу маркетингу «5P+1C». Її систему елементів та їх характеристики наведено у табл. 2.

Відповідно до запропонованої моделі комплексу маркетингу, доведено необхідність формування маркетингової програми економічних суб'єктів ресторанного бізнесу. Вона включає програму зовнішнього маркетингу, спрямовану на споживачів, та програму внутрішнього маркетингу, яка сприятиме формуванню мотивованого й клієнтоорієнтованого персоналу. У цілому, це дозволить підвищити рівень обслуговування споживачів закладів ресторанного господарства й досягти на цій основі мети ресторанного маркетингу.

Комплекс маркетингу для ресторанного господарства, як складової сфери послуг, має специфічні особливості, порівняно з маркетингом матеріального вироб-

Таблиця 2

Система елементів комплексу маркетингу підприємств ресторанного господарства та їх характеристика

Елементи комплексу маркетингу	Характеристика	Специфічні риси в підприємствах ресторанного господарства
1	2	3
Класична модель комплексу маркетингу (4P: product–товар, price–ціна, place–збут, promotion–комунікації)		
Продуктова політика	Комплекс заходів з розробки структури пропонованих продуктів, підвищення їх конкурентоспроможності та забезпечення якості, розробки та впровадження на ринок нових продуктів	Комплекс заходів зі створення та управління продукцією (власного виробництва та закупівельних товарів) та послугами ресторанного господарства (меню, спрямування кухні, асортимент продукції та послуг ресторану тощо)

Продовження табл. 2

1	2	3
Цінова політика	Визначення орієнтирів, принципів та методів встановлення рівня та динаміки зміни ціни стосовно кожного продукту чи послуги, а також конкретного сегмента ринку	Цінові рівні встановлюються залежно від класу закладу, рівня обслуговування, витрат; ціни диференціюють за часом відвідування закладу, видом страв тощо; визначають тарифи на послуги (обслуговування бенкетів, доставка, кейтеринг)
Комунікаційна політика	Створення інформаційних взаємосте зв'язків підприємства зі своїм цільовим ринком (споживачами)	Комунікаційна політика в ресторанах охоплює такі елементи: рекламу, сайт закладу, акції, організацію свят, зв'язки з громадськістю, участь у виставках, персональний продаж, стимулювання збуту. Організація комунікаційної політики в ресторанному бізнесі має особливості для різних цільових сегментів: у сегменті швидкого харчування популярна внутрішня реклама, реклама в місцях масового скупчення людей, в Інтернеті (на сайті закладу); демократичні ресторани вдаються також до стимулювання збуту шляхом дисконтування чи бонусних програм; преміальні ресторани здійснюють рекламу в престижних журналах, а також стимулювання збуту (дисконтні картки, акції, конкурси), проводять PR заходи
Збутова політика	Передбачає обґрунтування розташування закладу і вибір каналів, форм й методів просування продукції та послуг до цільової групи споживачів у потрібне місце і час	Сферою збутової діяльності закладів ресторанного господарства може бути чітко визначена цільова аудиторія споживачів (робітники, службовці, школярі тощо) і необмежена цільова аудиторія споживачів (для загальнодоступних закладів). Місце розміщення потенційних покупців визначає потенційну область збуту. Концепція управління збутовою діяльністю закладу ресторанного господарства охоплює такі елементи: місце розташування закладу, стратегію збуту, методи і форми збутової діяльності, канали збуту
Специфічні елементи комплексу маркетингу для підприємств ресторанного господарства: Personnel – персонал, Customer Service – обслуговування клієнтів		
Персонал	Персонал, що надає послуги; їх зовнішній вигляд, фірмовий одяг, навички, мотивація та вміння	Ресторан повинен мати штат співробітників, які в змозі забезпечити процес якісного обслуговування. Працівники контактної групи (офіціанти, бармени, хостеси, адміністратори) повинні проявляти гарне відношення до споживачів, доброзичливість, не допускати помилок при обслуговуванні, виконувати непередбачувані прохання клієнта
Обслуговування клієнтів	Здійснення обслуговування споживачів контактним персоналом в закладах ресторанного господарства	Обслуговування споживачів включає: методи та форми обслуговування, стандарти надання послуг від зустрічі клієнта, прийняття та виконання замовлення до розрахунків. У закладі не тільки потрібно задовольнити потреби у харчуванні, але й забезпечити високий рівень обслуговування (залежить від очікувань клієнтів, кваліфікації обслуговуючого персоналу, смаку та оформлення страв, атмосфери в залі тощо)

Джерело: побудовано автором на основі [4, с. 207]

ництва. Особлива роль належить персоналу, який безпосередньо працює з клієнтом. Необхідно відзначити, що неабияк важливим є рівень навичок персоналу, а також його поведінки, компетентності й ввічливості. Адже загалом від цього залежить звернеться споживач до закладу ресторанного господарства в майбутньому чи ні, та чи буде задоволений якістю обслуговування. Введення елементу «Customer Service» зумовлено необхідністю вдосконалення обслуговування споживачів, що сприятиме підвищенню рівня якості продукції та послуг, а також задоволеності гостей від роботи закладу. А це, у свою чергу, з високою ймовірністю навіює бажання повторно його відвідати, поділитися своїми враженнями із друзями та знайомими, які теж можуть стати потенційними клієнтами цього закладу.

Отже, підвищення якості обслуговування відвідувачів закладу сприятиме створенню контингенту постійних клієнтів та появи нових. А також слугуватиме забезпеченню стабільної діяльності та подальшого розвитку закладів ресторанного господарства.

Висновки

Необхідність дослідження специфіки маркетингової діяльності закладів ресторанного господарства зумовлена насамперед тим, що, по-перше, існуючі теоретичні засади використання стратегічних інструментів маркетингу потребують певного уточнення з позиції їх вдосконалення в ресторанному бізнесі. По-друге, сучасний етап розвитку закладів ресторанного господарства в умовах поступової інтеграції в європейський та світовий економічні простори характеризується підвищеними вимогами до їх маркетингової діяльності. Для всіх маркетингових заходів повинен бути забезпечений комплексний підхід.

Література

1. Балабанова Л. В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємств / Л. В. Балабанова. – К. : Професіонал, 2006. – 330 с.
2. Діяльність суб'єктів господарювання за 2015 р. : [стат. збірник]. – К. : ТОВ «Вид-во «Консультант», 2016. – 455 с.
3. Дурович А. П. Маркетинг гостиниц и ресторанов : [учебн. пособ. для студ. высш. учебн. завед.] / А. П. Дурович. – М. : Новое издание, 2005. – 632 с.
4. Жегус О. В. Особливості комплексу маркетингу підприємств ресторанного господарства / О. В. Жегус, М. В. Михайлова // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації : збірник наукових статей учасників VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Полтава, 2 квітня 2015) / ПНПУ ім. В. Г. Короленка. – Полтава: ПНПУ, 2015. – С. 205-209.
5. Как выжить ресторану во время кризиса? – 2014. – 22 июля [Електронний ресурс] // Режим доступа : https://jv-kontakt.com/articles/restorannyi-biznes-kak-vyzhit-vo-vremya-krizisa-/?sphrase_id=74629.
6. Полюшко М. А. Комплекс маркетинга [Електронний ресурс] // Marketopedia: онлайн енциклопедія маркетинга. – Режим доступу : <http://marketopedia.ru/6-kompleks-marketinga.html>
7. Ресторанный менеджмент : [бизнес-энциклопедия]. – Електронний ресурс]. – К. : ООО «Рынок Медиа», 2008-2009. – 675 с. – Режим доступу : www.handbooks.net.ua.
8. Тимошенко З. І. Маркетинг готельно-ресторанного бізнесу / [Тимошенко З. І., Мунін Г. Б., Дишлевий В. П.] – К. : Вид-во Європ. ун-ту. 2007. – 246 с.
9. Gilmore Audvej. Usługi. Marketing i zarządzanie. – Warszawa: PWE, 2006. – 217 p.
10. Могильова А. Ю., Будашко В. О. / Особливості маркетингу в готельно-ресторанному бізнесі // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: Економічні науки. – 2016. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 72-75.
11. Разорвин И. В., Лисечко Н. А. Формирование современной концепции маркетинга услуг // Вопросы управления. – 2009. – № 7. – С. 47-54.
12. Красовская Е. А. Специфика разработки комплекса маркетинга предприятий общественного питания / Е. А. Красовская, Ю. А. Пчелинцева // Вестник ОГУ. – 2004. – № 28. – С. 137-141.

УДК 338.486.6

О.О. Лелюк
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки
та менеджменту підприємства
Університет економіки та права «КРОК»

Стратегія фінансування туристичних підприємств

У статті розкрито сутність стратегії фінансування туристичних підприємств. Досліджено особливості та джерела їх фінансування. Визначено основні етапи розробки стратегії фінансування туристичних підприємств та обґрунтовано показники оцінки її ефективності.

Ключові слова: стратегія фінансування туристичного підприємства, джерела фінансування, оптимізація структури капіталу туристичного підприємства, краудфандинг.

О.О. Лелюк
кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики
и менеджмента предприятия
Университет экономики и права «КРОК»

Стратегия финансирования туристических предприятий

В статье раскрыто сущность стратегии финансирования туристических предприятий. Исследовано особенности и источники их финансирования. Определено основные этапы разработки стратегии финансирования туристических предприятий и обосновано показатели оценки ее эффективности.

Ключевые слова: стратегия финансирования туристического предприятия, источники финансирования, оптимизация структуры капитала туристического предприятия, краудфандинг.

O.O. Leliuk
PhD in Economics, Associate Professor,
Economics and Enterprise Management Department
“KROK” University

The strategy of the tourism enterprises financing

The essence of the strategy of tourism enterprises financing are disclosed in the article. The features and sources of their financing are investigated. The main stages of development of the tourism enterprises financing strategy are determined and the indicators of its efficiency evaluation are substantiated.

Key words: the strategy of tourism enterprise financing, sources of financing, optimization of capital structure of tourism enterprise, crowdfunding.

Постановка проблеми

Туризм є невід'ємною складовою життя будь-якого цивілізованого суспільства. Туристична діяльність належить до найбільш швидко прогресуючих сфер економіки. Вона стимулює розвиток національної економіки країни, виступає як джерело валютних надходжень, забезпечує поповнення державного та місцевих бюджетів, а також ефективне використання природного й культурного потенціалів. Частка туризму у світовому ВВП складає близько 10 %, а міжнародний туризм формує 6 % загального обсягу світового експорту та близько 30 % світового експорту послуг. На світовому ринку туристичний продукт має успіх на рівні з нафтою. Щорічний приріст інвестицій в туризм складає близько 35 %. Кожне 11-те робоче місце у світі припадає на сферу туризму. Однак, туристичний потенціал України на сьогоднішній день використовується неповною мірою (частка туризму в структурі ВВП країни за останні роки становить 1,5–2 %) [1]. Важливу роль у забезпеченні нормальних умов розвитку туристичних підприємств відіграє розробка стратегії їх фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у розробку стратегій фінансування та теорій оптимізації структури капіталу зробили такі науковці як: І. Бланк [2], Є. Брігхем [3], Р. Брейлі [4], В. Грушко [5], С. Майерс [4], Дж. К. Ван Хорн [6], О. Чумаченко [5]. Проблема фінансування туристичної галузі висвітлюються у працях таких вітчизняних науковців, як: Ю. Верланова [7], С. Захарчука [8], А. Кулінської [9], Р. Тринька [10] та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Попри те, що на даний момент існує значна кількість наукових праць щодо фінансового забезпечення підприємств, проблеми системного підходу до вибору стратегій фінансування туристичних підприємств та оцінки їх ефективності є недостатньо дослідженими і потребують подальшого уточнення.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження сутності стратегії фінансування туристичних підприємств та обґрунтування основних етапів її розроблення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідним засобом функціонування будь-якого підприємства є стратегія фінансування його діяльності, яка забезпечує фінансову стабільність, приріст капіталу та максимальну його вартість.

В економічній літературі є різні підходи до визначення фінансової стратегії підприємства. Так, І. Бойчик та О. Шеремет дають таке визначення фінансової стратегії – це довготривалий напрям фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення масштабних завдань, визначених економічною та соціальною стратегіями. Тобто фінансова стратегія отожднюється із фінансовою політикою, що не є коректним, адже в політиці конкретизується план дій, необхідних для досягнення поставленої мети [2, 11].

Досить розгорнуте визначення фінансової стратегії надав І. Бланк, розглядаючи її як один із найважливіших видів функціональної стратегії підприємства, яка забезпечує основні напрями розвитку його фінансової діяльності та фінансових відносин шляхом формування довгострокових фінансових цілей, вибору найефективніших шляхів їх досягнення, адекватного коригування джерел формування й напрямів використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середовища [12].

О. Нагорна при визначенні фінансової стратегії акцентує увагу на необхідності врахування специфіки галузі. Відповідно фінансова стратегія є комплексною програмою дій, яка спрямована на забезпечення цілей, завдань, принципів формування та ефективного використання фінансових ресурсів, методів та джерел фінансування, що розраховані на перспективний розвиток і підвищення конкурентних переваг підприємства з урахуванням специфіки галузі [13].

Окремі науковці акцентують увагу лише на меті формування фінансової стратегії, зокрема, фінансова стратегія – це стратегія, метою якої виступає підвищення вартості підприємства за умови забезпечення фінансової рівноваги [14].

Враховуючи існуючі підходи до визначення сутності фінансової стратегії та фінансового забезпечення підприємства, стратегію фінансування туристичного підприємства пропонуємо розглядати як орієнтовану на довгострокову перспективу програму дій щодо ефективного формування й використання фінансових ресурсів, спрямовану на досягнення фінансової стійкості та підвищення вартості підприємства з урахуванням галузевої специфіки його діяльності.

Фінансування туристичних підприємств має низку особливостей, зумовлених специфікою їх функціонування. Зокрема, до таких особливостей слід віднести:

- необхідність фінансування суміжних сфер діяльності (готельне та ресторанне господарство, транспорт, заклади розваг тощо);
- досить високою є ефективність фінансування туризму, оскільки порівняно невеликі витрати можуть забезпечити значний прибуток, адже оборотність капіталу в даній сфері в чотири рази вища за середній прибуток в інших галузях світового господарства, а витрати на створення одного робочого місця в інфраструктурі туризму в 20 разів менші, ніж у промисловості [8];
- більшість туристичних підприємств є малими і починають працювати із невеликим стартовим капіталом;
- сезонність роботи окремих туристичних підприємств, у зв'язку з якою вони відчувають гостру потребу в оборотних коштах для розрахунків перед туристичним сезоном.

Для ефективної реалізації стратегії фінансування туристичного підприємства необхідно чітко виділити основні етапи її розробки:

1. Формування стратегічних цілей фінансування діяльності туристичного підприємства з огляду на загальнокорпоративну стратегію. Стратегія фінансування має підпорядкований характер по відношенню до загальнокорпоративної стратегії підприємства, тому вона повинна бути спрямована на забезпечення досягнення цілей функціонування та розвитку підприємства. При цьому, основними вимогами до цілей діяльності туристичних підприємств є SMART-принципи: конкретність (specific), вимірюваність (measurable), досяжність (achievable), узгодженість (relevant) і часова визначеність (time-bound).

2. Аналіз факторів, які впливають на формування стратегії фінансування підприємства. Даний аналіз передбачає визначення впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на вибір стратегії фінансування підприємства з метою виявлення особливостей і можливих напрямків її розвитку в перспективному періоді. Для проведення відповідного аналізу на туристичних підприємствах доцільно використовувати такі методи: SWOT-аналіз (дає змогу оцінити сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища підприємства, а також можливості і загрози зовнішнього середовища); PEST-аналіз (використовується лише для аналізу факторів зовнішнього середовища і передбачає їх поділ на чотири складові: політико-правове середовище, економічне середовище, соціокультурне

середовище та технологічне середовище); SNW-аналіз (застосовується при оцінці факторів внутрішнього середовища підприємства).

3. Діагностика фінансового потенціалу туристичного підприємства. Включає аналіз забезпеченості підприємства джерелами фінансування. Визначає забезпеченість сукупним капіталом та окремо власним і позичковим. Аналіз даних показників здійснюється в динаміці. Для туристичних підприємств важливо визначати розмір капіталу, інвестованого зовнішніми вітчизняними та іноземними інвесторами. Необхідно зауважити, що ці показники мають істотне значення для оцінки можливостей фінансування діяльності. Окремим етапом діагностики є аналіз фінансової стійкості. Даний аналіз здійснюється з метою визначення фінансової стабільності та ймовірності виживання підприємства на ринку. Показники визначаються за структурою капіталу. Оцінка фінансової стійкості підприємства розраховується за такими показниками, як: коефіцієнт фінансового левериджу, коефіцієнт незалежності, коефіцієнт заборгованості, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт довгострокового фінансового ризику, коефіцієнт маневреності власних коштів.

4. Обґрунтування стратегії фінансування діяльності туристичного підприємства. На основі зібраної інформації про внутрішні можливості та фінансовий потенціал підприємства, а також про дію факторів зовнішнього середовища, їх силу, масштабність і важливість – розробляють стратегію фінансування діяльності туристичного підприємства.

5. Вибір джерел фінансування діяльності туристичного підприємства. До основних джерел фінансування діяльності туристичних підприємств слід віднести: власні кошти підприємств; залучений капітал (внески засновників, інвесторів); кредити банківських установ; позичкові кошти інших підприємств (відстрочки по платежах перед готелями, транспортними підприємствами та ін.); спонсорська допомога; кошти із державного і місцевого бюджетів.

Важливу увагу потрібно приділяти державній допомозі туристичним підприємствам. Однак, протягом останніх років немає системності щодо бюджетного фінансування туристичної сфери. За програмою «Фінансова підтримка розвитку туризму, створення умов безпеки туристів, розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні» кошти спрямовуються за такими напрямками, як: підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту та умов безпеки туристів; здійснення обліку туристичних ресурсів; проведення досліджень туристичного ринку; просування туристичного продукту шляхом проведення на міжнародному та внутрішньому ринку презентацій про туристичні можливості України; організація та проведення за участю фахівців та експертів заходів у сфері туризму [15]. Проте і дані напрями фінансуються частково.

Світовий досвід підтверджує важливість застосування таких форм державної фінансової підтримки туристичних підприємств, як: субсидії, які надаються на першій стадії реалізації туристичних проектів (застосовуються в Австрії, Франції, Італії); пільгові позики, які передбачають також контроль за реалізацією проекту протягом усього його терміну; боніфікація відсотків і поручительство стосовно позик і субсидій; використання гарантій [16].

На сьогодні особливої актуальності набувають такі нові форми фінансування діяльності туристичних підприємств як венчурне фінансування та краудфандинг.

Венчурне фінансування – фінансування, яке здійснюється професійними фірмами, які інвестують капітал із одночасним управлінням в приватні підприємства, що мають значний потенціал зростання на їх початковому етапі розвитку.

Для фінансування інноваційних проєктів в сфері туризму може використовуватись краудфандинг. Краудфандинг (від англ. «збір коштів натовпом») — це колективна співпраця людей (донорів), які добровільно разом об'єднують свої гроші або інші ресурси, як правило через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій (реципієнтів).

Вітчизняний краудфандинг знаходиться ще на етапі становлення. Зараз в Україні діють такі краудфандингові платформи: «Спільнокошт-BigIdea», «Na-Starte». На даних платформах профінансовано декілька туристичних проєктів, серед яких: проєкт BringMe – доставка мандрівниками будь-яких товарів; «Вишиванковий шлях» – унікальний туристичний пішохідний та веломаршрут Україною; будівництво кемпінгу – соціальний бізнес-проєкт у сфері туризму, орієнтований на розвиток сільської території поблизу Національного природного парку «Бузький гард».

У 2014 році почала працювати міжнародна спеціалізована платформа TravelStarter – це краудфандингова платформа для туристичних інноваційних проєктів, на яку може вийти будь-яка компанія без обмежень щодо географічної приналежності. TravelStarter сприяє підприємцям туристичного бізнесу в пошуку інвестицій. Зазвичай спонсорами проєктів на TravelStarter виступають самі мандрівники [17].

6. Оптимізація структури джерел фінансування туристичного підприємства. Оптимальна структура джерел фінансування становить таке співвідношення власних і позикових коштів, за якого забезпечується найбільш ефективна пропорційність між коефіцієнтом фінансової рентабельності та коефіцієнтом фінансової стійкості підприємства, тобто максимізується його ринкова вартість. Для оптимізації структури джерел фінансування туристичних підприємств вважаємо за доцільне використання таких критеріїв, серед яких: максимізація рентабельності власного капіталу; мінімізація вартості капіталу; максимізація економічної доданої вартості.

Критерій мінімізації вартості капіталу. Даний критерій базується на визначенні середньозважених вартостей капіталу за різними його структурами. Відповідно рішення приймається на користь тієї структури, яка забезпечує мінімальну середньозважену вартість капіталу. Вартість всього капіталу підприємства визначається за формулою середньозваженої вартості (WACC):

$$WACC = Ч_{вк} \cdot В_{вк} + Ч_{пк} \cdot В_{пк} , \quad (1)$$

де $Ч_{вк}$ і $Ч_{пк}$ – відповідно частка власного і частка позикового капіталу в загальній його величині; $В_{вк}$ і $В_{пк}$ – відповідно вартість власного і позикового капіталу.

За останні роки особливу увагу почали приділяти такому критерію як **максимізація економічної доданої вартості (EVA)**. Концепція EVA була розроблена на початку 90-х років XX століття компанією Stern Stewart & Co і набула широкого поширення серед великих корпорацій США та інших країн.

EVA розраховується за формулою:

$$EVA = NOPAT - IC \cdot WACC , \quad (2)$$

де NOPAT – чистий операційний прибуток;

IC – розмір інвестованого капіталу;

WACC – середньозважена вартість капіталу.

Економічна додана вартість показує, на скільки чистий операційний прибуток перевищує витрати на вкладений капітал. Використання даного показника як критерію оптимізації структури капіталу є цілком виправдано, оскільки з формули його визначення видно, що величина економічної доданої вартості залежить

від середньозваженої вартості капіталу, на яку, в свою чергу, впливає структура капіталу. Необхідно зазначити, що важливою особливістю даного показника є те, що він орієнтується на максимізацію вартості підприємства. Він може бути розрахований не тільки для туристичних підприємств, акції яких котируються на біржі, але й для закритих.

Одним із основних критеріїв при оптимізації структури туристичних підприємств є **максимізація рентабельності власного капіталу**. Даний критерій базується на використанні ефекту фінансового левериджу – приросту рентабельності власного капіталу, який досягається завдяки використанню позичкового капіталу.

Рентабельність власного капіталу (Рвк) розраховується за формулою:

$$P_{вк} = Pa + \frac{ПК}{ВК} (Pa - r)(1 - CO) \quad (3)$$

де Pa – рентабельність активів, %;

$ПК$ – позичковий капітал, тис. грн.;

$ВК$ – власний капітал, тис. грн.;

r – відсоткова ставка за користування кредитом, %;

$\frac{ПК}{ВК} (Pa - r)$ – ефект фінансового левериджу;

CO – ставка податку на прибуток.

Хоча формула визначення ефекту фінансового левериджу набула значного поширення в економічних дослідженнях, проте в різних наукових працях для розрахунку ефекту фінансового левериджу використовуються неоднакові показники, які здебільшого відсутні у вітчизняній фінансовій звітності. Тому виникає потреба в подальшому уточненні розрахунку окремих складових левериджу, зокрема рентабельності активів. На нашу думку, рентабельність активів необхідно визначати за операційним прибутком.

7. Оцінювання ефективності стратегії фінансування туристичного підприємства. З цією метою доцільно використовувати такі критерії, як: приріст вартості підприємства; відповідність стратегії передбаченому рівню ризику; критерії ефективності використання капіталу туристичного підприємства (період обороту капіталу, коефіцієнт рентабельності всього капіталу, коефіцієнт рентабельності власного капіталу, продуктивність капіталу, ефективність додаткових вкладень в капітал).

Висновки

Отже, стратегія фінансування туристичних підприємств повинна спрямовуватися на стабільне надходження у встановлені строки необхідних обсягів фінансових ресурсів. Це має відбуватися з метою досягнення фінансової стійкості та підвищення вартості підприємства з урахуванням специфіки його діяльності. Стратегія фінансування туристичних підприємств повинна відповідати загальнокорпоративній стратегії підприємства та враховувати його потреби у фінансових ресурсах. А також має зважати на конкурентну позицію підприємства та адаптуватися до змінних умов зовнішнього середовища. Для забезпечення ефективної реалізації фінансової стратегії потрібно ретельно підходити до вибору джерел фінансування та забезпечити оптимальне їх співвідношення. Успішна реалізація стратегії фінансування туристичних підприємств може бути досягнута завдяки якісній оцінці її ефективності. З цією метою запропоновано використовувати такі показники, серед яких: приріст вартості підприємства; відповідність стратегії передбаченому рівню ризику; критерії ефективності використання капіталу туристичних підприємств.

Література

1. Travel & Tourism Economic Impact 2017 Ukraine / World Travel & Tourism Council. – London, 2017. – 24 с.
2. Бланк І. Фінансовий менеджмент : навч. посібник / І. Бланк. – К. : Ельга, 2008. – 724 с.
3. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту : [підручник] ; пер. з англ. / Є. Ф. Брігхем. – К. : Молодь, 1997. – 1000 с.
4. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов : пер.с англ. / Р. Брейли, С. Майерс. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 1997. – 1020 с.
5. Грушко В. І., Наконечна О. С., Чумаченко О. Г. // Національні фінанси : [підручник.] – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 660 с.
6. Ван Хорн Дж. К. Основы финансового менеджмента / Дж. К. Ван Хорн, Дж.М. Вахович. – 12-е изд. – М. : “И.Д. Вильямс”, 2008. — 1232 с.
7. Верланов Ю. Фінансово-економічний механізм та інструменти політики туризму в Україні / Ю. Верланов // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. – 2005. – Том 38. – Випуск 25. – 2005. – С. 76-85.
8. Захарчук С. Фінансово-економічні проблеми функціонування туристичної галузі / С. Захарчук // Економіка. Управління. Інвестиції : електр. наук. фахове вид. – Електрон. дані. – 2010. – № 1. – URL : http://tourlib.net/statti_ukr/zaharchuk.htm (дата звернення: 17.10.2017).
9. Куліньська А. Особливості фінансового механізму державного управління суб'єктами невиробничої сфери (на прикладі туристичної галузі України) / А. Куліньська // Ефективність державного управління : збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 18/19. – С. 468-476.
10. Тринько Р. Джерела фінансування туристичної галузі: проблеми та шляхи вирішення / Р. Тринько // Економіка. – 2015. – №11(176). – С. 35-39.
11. Бойчик І. Економіка підприємства : навч. посібник / І. Бойчик. – К. : Атіка, 2006. – 93 с.
12. Шеремет О. Фінанси для фінансистів : підручник / [О. Шеремет, І. Дем'яненко, К. Багацька]. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 122 с.
13. Нагорна О. Стратегія фінансового забезпечення підприємств комунального господарства: сутність та особливості / О. Нагорна // Ефективна економіка : електронне фахове видання Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. – 2012. – № 9. – URL : <http://economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1385.htm> (дата звернення: 25.10.2017).
14. Станіславчик Є. Н. Основи фінансового менеджменту / Є. Н. Станіславчик. – М. : Ось – 89, 2008. – 128 с.
15. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки розвитку туризму, створення умов безпеки туристів, розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 183 // База даних «Законодавство України». – URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183-2017-%D0%BF> (дата звернення: 17.10.2017).
16. Охріменко О. Г. Фінансові аспекти функціонування туристичної галузі / О. Г. Охріменко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 394-402.
17. Коваленко Л. П. Краудфандинг – інструмент інтернет-маркетингу інноваційних туристичних проєктів / Л. П. Коваленко, Н. Б. Колотова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №11. – С. 364-367.

УДК 338.48

Л.Ф. Мелько
*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри туризму,
Університет економіки та права «КРОК»*

Туризм у контексті сталого розвитку

Висвітлено сучасні підходи до розуміння сутності сталого розвитку туризму. Проаналізовано сучасні міжнародні документи щодо сталого розвитку туризму, шляхів

впровадження принципів сталого розвитку. Наголошено на необхідності виділення показників для оцінки сталого туризму. Розкрито значення туристичних обсерваторій ЮНВТО як інноваційної форми моніторингу процесів сталого розвитку туризму.

***Ключові слова:** сталий розвиток, сталий туризм, сутність сталого розвитку туризму, туристичні обсерваторії.*

Л.Ф. Мелько
*кандидат педагогических наук, доцент,
заведующая кафедрой туризма,
Университет экономики и права «КРОК»*

Туризм в контексте устойчивого развития

Освещены современные подходы к пониманию сущности устойчивого развития туризма. Проанализированы современные международные документы по устойчивому развитию туризма, путей внедрения принципов устойчивого развития. Отмечена необходимость выделения показателей для оценки устойчивого туризма. Раскрыто значение туристических обсерваторий ЮНВТО как инновационной формы мониторинга процессов устойчивого развития туризма.

***Ключевые слова:** устойчивое развитие, устойчивый туризм, сущность устойчивого развития туризма, туристические обсерватории.*

L.F. Melko
*PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Head of Tourism Department,
“KROK” University*

Tourism in the context of sustainable development

Modern approaches to the understanding of the essence of sustainable development of tourism are highlighted. Modern international documents on sustainable development, sustainable tourism development, ways of implementing the principles of sustainable development are analyzed. The need to allocate indicators for the assessment of sustainable tourism was emphasized. The significance of the UNWTO tourist observatories as an innovative form of monitoring of sustainable tourism development processes is revealed.

***Key words:** sustainable development, sustainable tourism, the essence of sustainable development of tourism, tourist observatories.*

Постановка проблеми

Туризм є невід'ємною складовою сучасного економічного розвитку держав, а також провідним сектором економіки та джерелом потужних прибутків.

На туристичну індустрію припадає 7% світового експорту, 10% світового ВВП і кожне десяте робоче місце в світі. У багатьох країнах світу туризм входить до трійки найбільш прибуткових галузей. Загалом, спостерігається тенденція щодо потужного розвитку міжнародного туризму, що є свідченням глобального економічного зростання [3, 19].

На сьогодні ключовим продовжує залишатися питання щодо сталого розвитку туризму, використання його потенціалу як інструменту для збалансованого розвитку територій, враховуючи економічну, соціальну та екологічну складові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сталий розвиток туризму є предметом уваги численної низки науковців. Концептуальні основи сталого розвитку і туризму розкриті у дослідженнях Т. Каченко [15], В. Герасименка [4], Ю. Миронова [7], Н. Свірідової [12], В. Смаль [13], І. Смаля [13], І. Смирнова [14] та ін. Географічний підхід щодо стратегії сталого розвитку туризму в Україні запропоновано групою авторів, серед яких: Я. Олійник, П. Шищенко, О. Любіцева, О. Дмитрук, А. Степаненко, Б. Яценко, О. Бейдик, І. Винниченко, С. Романчик, Ю. Щур [9].

Проблеми сталого розвитку туризму в Україні висвітлені у публікаціях Л. Божко [1]. Значна кількість досліджень присвячена сталому розвитку екологічного туризму, а саме таких авторів, як: О. Воробійової [2], С. Новицької [8] та ін. Сталий розвиток туризму в контексті рекреаційно-туристичного природокористування розкрито у публікації Г. Ш. Уварової [16].

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що сталий туризм продовжує залишатися предметом уваги наукової спільноти протягом значного проміжку часу. Потребує вивчення та подальше дослідження сутності сталого туризму як інструменту для розвитку.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз сучасних підходів щодо розуміння сутності сталого туризму у світлі сучасних досліджень, міжнародних документів та новітніх тенденцій щодо впровадження принципів сталого туризму як інструменту для розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сталий туризм («sustainable tourism») є невід'ємною складовою сталого розвитку суспільства, що може забезпечити потужний гармонійний розвиток територій. Питання щодо сутності сталого туризму неоднозначне, насамперед, коли стосується пошуку дієвих інструментів для досягнення практичних результатів.

Існує численна кількість наукових досліджень щодо сталого розвитку туризму, сутності поняття, зокрема в історичному контексті. Розглянемо деякі з них (табл.).

Аналіз підходів стосовно визначення сутності сталого туризму дозволяє стверджувати, що «сталий туризм» зорієнтований на стабільний збалансований розвиток суспільства, його гармонізацію, враховуючи екологічну, соціальну та економічну складову.

За основу візьмемо концептуальну сутність «sustainable tourism», запропоновану ЮНВТО: «Принципи сталого розвитку належать до екологічних, економічних та соціально-культурних аспектів розвитку туризму, і необхідно встановити відповідний баланс між цими трьома аспектами, щоб гарантувати його довгострокову стійкість». Також, у документі наголошується на важливості «оптимально використовувати екологічні ресурси», «поважати соціокультурну автентичність приймаючих громад», «забезпечити життєздатні, довгострокові економічні операції, надаючи соціально-економічну вигоду всім зацікавленим сторонам» [18].

Запропонуємо наступне визначення сталого туризму. Сталий туризм – це туризм, який сприяє збалансованому розвитку території, раціональному природокористуванню, враховуючи екологічні, економічні, соціальні, культурологічні аспекти на глобальному, регіональному та локальному рівнях, утверджуючи культуру миру та взаєморозуміння між народами.

Сталий туризм як поняття

Сутність поняття, тлумачення	Автор, джерело
«Туризм, у якому повністю враховуються його поточні та майбутні економічні, соціальні та екологічні наслідки, враховуючи потреби відвідувачів, промисловості, навколишнього середовища та приймаючих громад» [18]	Всесвітня туристична організація (ЮНВТО): Making Tourism More Sustainable – a Guide for Policy Makers, UNEP and UNWTO (2005)
«Сутністю сталого розвитку туризму є формування такої системи туристсько-рекреаційного природокористування суб'єктами туристичної діяльності (туристами, організаторами туризму), яка б за співвідношенням рівня, темпів та напрямів розвитку була комплексно-пропорційна розвиткові економічної, соціальної та екологічної складових...» [9, с. 192]	Я. Олійник, П. Шищенко, О. Любіцева та ін. (2008)
«... за сталого розвитку туризму всі рекреаційні ресурси використовують та спрямовують таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні й естетичні потреби під час одночасного збереження культурної ідентичності, екологічної рівноваги, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення регіону відпочинку» [14, с. 61]	І. Смирнов (2009)
«... сталий розвиток туризму – це такий розвиток туристичної галузі, який дає змогу задовольнити потреби туристів на сьогодні, враховуючи інтереси регіону відносно збереження можливості надання рекреаційно-туристичних послуг у майбутньому» [7, с. 118]	Ю. Миронов (2013)
«Сталий туризм – це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних дестинацій та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл» [6, с. 218]	Ю. Миронов, І. Тучковська (2017)

Джерела: складено автором на підставі [6, 7, 9, 14, 18]

На сьогодні одним із ключових документів щодо сталого розвитку є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» (від 25.09.2015 р.), у якій виділено 17 цілей та 169 завдань з приводу сталого розвитку. До їх переліку входить і туризм (представлений у трьох цілях) – «спрямованих на ліквідацію бідності, збереження ресурсів планети і забезпечення добробуту для всіх», серед яких [10].

1) ціль 8, завдання 8.9: «До 2030 року забезпечити розробку і здійснення стратегій сприяння сталому туризму, який слугує створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництва місцевої продукції»; 2) ціль 12, завдання 12.b: «Розробляти і впроваджувати інструменти моніторингу впливу на сталий туризм, який сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництва місцевої продукції»; 3) ціль 14, завдання 14.7: «До 2030 року підвищити економічні вигоди, що отримують малі острівні держави, що розвиваються, і найменш розвинені країни, від екологічно раціонального використання морських ресурсів, зокрема завдяки екологічно раціональній організації рибного господарства, аквакультури і туризму» .

Враховуючи потужний потенціал туризму для сталого розвитку, Генеральна Асамблея ООН проголосила 2017 рік Міжнародним роком сталого туризму в інтересах розвитку (резолюція від 22 грудня 2015 року).

ЮНВТО був прийнятий робочий документ «Туризм в інтересах розвитку». Його метою є протягом Міжнародного року сталого туризму в інтересах розвитку та надалі, сприяти виявленню об'єму потенційного внеску туризму у сталий розвиток, а також факторів, які сприяють цьому. У ньому зазначені сильні та проблемні сторони туризму, а також вказано на необхідність продуманого планування й керівництва.

Виділено п'ять основних принципів – ключових елементів сталого розвитку, у зміцнення яких туризм може зробити значний внесок, а саме. [11]Отже, ними є: 1) стале економічне зростання; 2) соціальна інклюзивність, працевлаштування і скорочення масштабів бідності; 3) ефективне використання ресурсів, охорона навколишнього середовища та зміна клімату; 4) культурні цінності, різноманітність і спадщина; 5) взаєморозуміння, мир і безпека .

УУ рамках Міжнародного року сталого туризму в інтересах розвитку відбулось офіційне святкування Всесвітнього дня туризму у м. Доха – столиці Катару 27 вересня 2017 році на якому були присутні міністри туризму країн світу, підприємці та дослідники туристичної індустрії.

Генеральний секретар ЮНВТО Талеб Рифаї зазначив щодо туризму наступне: «...питання постає таким чином: що ми можемо зробити для того, щоб ця могутня всесвітня перетворююча сила зробила свій внесок у покращення миру та в усі п'ять аспектів сталого розвитку: економічний, соціальний, екологічний, культурний та такий, що пов'язаний з підтримкою миру» [3].

На заході обговорювались питання щодо подальшого активного впровадження ідей та потенціалу сталого розвитку, як інструменту прогресу, серед яких: «Туризм як двигун економічного зростання», «Роль авіації в формуванні сталого туризму» (компанія Qatar Airways), «Туризм як засіб для створення можливостей, поліпшення охорони культури і взаєморозуміння» (нарада групи експертів високого рівня), «Туризм і планета: прихильність більш зеленому майбутньому» (спеціальне засідання експертів щодо цінності висвітлення туризму в інтересах розвитку) тощо [3].

У контексті документу «Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» Комітет ЮНВТО зі статистики та допоміжного рахунку в туризмі (16 засідання від 26-27.01.2016 р.) започаткував програму стосовно розробки «статистичної основи для оцінки сталого туризму з урахуванням економічних, екологічних й соціальних аспектів, а також відповідних просторових рівнів (глобального, національного і субнаціонального)» [5].

У документі наголошується, що показники потрібні для оцінки прогресу в досягненні цілей в галузі сталого розвитку. Наприклад, відповідно до завдання 8.9, внесено пропозицію використовувати два показники: внесок туризму у ВВП і зайнятість в сфері туризму. Ці два показники покликані використовуватися для оцінки економічного і частково соціального компонентів сталого туризму. Особливо важливими є показники, пов'язані з використанням інструментів для оцінки прогресу на шляху до сталого туризму (відповідно до завдання 12.b) [5, с. 10].

Необхідно зауважити, що в документі підкреслюється важливість розробки додаткового набору показників для сприяння спостереженню за досягненням цілей в галузі сталого розвитку на глобальному та національному рівнях.

ЮНВТО надає значної уваги питанням виміру показників сталого туризму, як одного з головних інструментів щодо ефективного планування політики в галузі туризму та управління туристичними центрами.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що Всесвітня туристська організація просуває інноваційну форму моніторингу процесів сталого розвитку ту-

ризму, якою є Міжнародна мережа сталих туристичних обсерваторій ЮНВТО (INSTO), започаткована у 2004 році. Мета проекту полягає у здійсненні моніторингу економічного, екологічного та соціального впливу туризму на цільовому рівні. Тобто, мережа обсерваторій INSTO є своєрідною платформою для регулярного збору, аналізу й передачі інформації про вплив туризму на різні туристичні напрямки.

Новатором у цьому напрямку є Китай, який започаткував першу туристичну обсерваторію у 2006 році. На сьогодні у світі нараховується 22 обсерваторії у різних країнах світу, серед яких: Китай (9), Греція (1), Мексика (1), Бразилія (1), Індонезія (5), Хорватія (1), США (2), Нова Зеландія (1), Португалія (1) [20].

Наприклад, з метою контролю екологічного та соціально-економічного впливу туризму, Китай у 2012 році відкрив дві обсерваторії сталого розвитку в Ченду та на території заповіднику озера «Канас». Ці туристичні зони приймають щороку величезну кількість відвідувачів, що забезпечує місцевим жителям робочі місця та отримання доходів. Дані, на основі індикаторів сталого розвитку, дозволяють краще розуміти та оцінювати вплив туризму та забезпечувати його сталий розвиток [22].

У Європі перша обсерваторія була відкрита в Греції, на Егейських островах у 2013 році – «Центр моніторингу обсерваторій сталого розвитку». Вона здійснює моніторинг екологічного та соціально-економічного впливу на архіпелазі та слугує моделлю для розповсюдження концептуальної ідеї на національному рівні [19].

У 2016 році перша обсерваторія сталого туризму з'явилася у США – «Blue Community Observatory» на базі Коледжу глобальної стійкості Patel (PCGs) Університету Південної Флориди. Наукова установа співпрацює з 16-ма громадами, забезпечуючи регулярний збір, аналіз і розповсюдження інформації про вплив туризму на екологічні, соціальні та економічні аспекти [21].

Процес збільшення мережі обсерваторій INSTO триває. Ми вважаємо, що створення туристичних обсерваторій є одним із дієвих інструментів для реального втілення ідей сталого розвитку у життя, зокрема на території України. Наприклад, у Карпатському регіоні, де на сьогодні спостерігаються потужні туристичні потоки.

Важливим фактором впровадження ідей сталого розвитку туризму в життя є активна позиція ЮНВТО щодо реалізації різноманітних проектів із залученням фахівців та широкої громадськості, серед яких, скажімо, «Конкурс серед мандрівників» (напередодні Дня туризму, 2017 року, приз – навколосвітня подорож).

Важливою складовою є вручення нагород ЮНВТО окремим особистостям та проектам за новаторські досягнення, неоціненний внесок у розвиток і популяризацію сталого туризму відповідно до Глобального етичного кодексу туризму для досягнення Цілей в галузі сталого розвитку, серед яких: 1) приз Улісса ЮНВТО за видатні успіхи в створенні та розповсюдженні знань в туризмі; 2) нагорода ЮНВТО в галузі етики; 3) нагороди ЮНВТО за інновації в туризмі тощо [17].

У листопаді 2017 року ЮНВТО оголосила лауреатів, що удостоїлися вищезазначених нагород, та фіналістів 14-го конкурсу на здобуття нагород за інновації в туризмі, церемонія вручення яких відбулася в січні 2018 року у Мадриді на Міжнародній туристичній виставці «FITUR». Серед 128 проектів (із 55 країн світу) було відібрано 14 інноваційних, серед яких у відповідних номінаціях представлено:

1) нагорода за інновації в галузі державної політики та управління: «Мій Квартал – Фермерський ринок» (MiBarrio – Mercado de Hacienda), приклад-

ний науково-дослідний проект, Департамент туризму Міністерства модернізації, інновацій і технологій автономного міста Буенос-Айрес та ін.;

2) нагорода за інновації на підприємствах: «Життєстійкість громад: протистояння відтоку населення в двох селах», Долина лицарів (Valle dei Cavalieri), Італія та ін.;

3) нагорода за інновації в неурядових організаціях: «Освіта та розширення прав і можливостей місцевих громад для забезпечення стійкості туризму в майбутньому», Sumba Hospitality Foundation, Індонезія та ін.;

4) нагорода за інновації в галузі досліджень і технологій: «Система «розумного» туризму (STS)», SEGITTUR, Іспанія та ін. [17].

Автор статті вважає, що подібні нагороди є дієвим стимулом для поширення ідей сталого туризму в світі. Варто було б розробити систему подібних нагород в Україні, залучившись підтримкою міжнародних, вітчизняних, а також урядових та неурядових організацій, як співорганізаторів проекту.

Погоджуємось з думкою, що «досягнення сталого туризму є безперервним процесом», що «вимагає постійного моніторингу впливу, введення необхідних профілактичних та/або коригуючих заходів, коли це необхідно» [18].

Висновки

Проблема сталого розвитку туризму залишається однією із пріоритетних у контексті сталого розвитку цивілізації, про що свідчать сучасні міжнародні документи.

У зв'язку з динамічним розвитком міжнародного туризму, сталий туризм є одним з основних пріоритетів Всесвітньої туристичної організації, яка масштабною діяльністю сприяє впровадженню принципів сталого туризму, як інструменту для розвитку. Виняткового значення надається здійсненню моніторингу економічного, екологічного та соціального впливу туризму на території; пошуку ефективних вимірних показників. Інноваційною формою моніторингу процесів сталого розвитку туризму є Міжнародна мережа сталих туристичних обсерваторій ЮНВТО (INSTO), яка поступово розвивається.

Подальшим напрямком досліджень є пошук ефективних шляхів розвитку сталого туризму в Україні, імплементація досвіду інших країн щодо створення мережі туристичних обсерваторій ЮНВТО.

Література

1. Божко Л. Д. Проблеми розвитку сталого туризму в Україні в умовах глобалізації / Л. Д. Божко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2014. – № 2. – С. 43-50.

2. Воробйова О. А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій / О. А. Воробйова // Екологічні науки : науково-практичний журнал. – К. : ДЕА, 2012. – № 2. – С. 119-129.

3. Всемирный день туризма 2017 года посвящен силе устойчивого туризма в интересах развития. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2017-09-29/vsemirnyi-den-turizma-2017-goda-posvyashchen-sile-ustoichivogoturizma-v-in>

4. Герасименко В. Г. Концепція сталого розвитку туризму: етапи становлення і сучасний зміст / В. Г. Герасименко // Зб. наук. праць “Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи”. – 2007. – Вип. 1. – С. 17-23.

5. Доклад Всемирной туристской организации по статистике туризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/48th-session/documents/2017-17-TourismStats-R.pdf>

6. Миронов Ю. Б., Тучковська І. І. Сталый розвиток туризму: сутність, завдання та принципи / Ю. Б. Миронов, І. І. Тучковська // Актуальні проблеми економіки і торгівлі в

сучасних умовах євроінтеграції: матеріали щорічної наукової конференції професорсько-викладацького складу та аспірантів Львівського торговельно-економічного університету ; відповід. за вип.: проф. Семак Б. Б. – Львів : ЛТЕУ, 2017. – С. 2018-2019.

7. Миронов Ю. Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні / Ю. Б. Миронов // Вісник ЛНТУУ. – 2013. – Вип. 23.11. – С.117-122.

8. Новицька С. Р. Екологічний туризм як пріоритетний напрям сталого розвитку туристичної сфери / С. Р. Новицька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія: Географія. – 2013. – № 2. – С. 164-169.

9. Олійник Я. Б. та ін. Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід / [Я. Б. Олійник, П. Г. Шищенко, О. О. Любіцева та ін.]. // Географія в інформаційному суспільстві : Зб. наук. праць. – К. : Обрії, 2008. – Т. 1. – С.191-199.

10. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года / Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 25 сентября 2015 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/70/1>

11. Рабочее резюме документа для обсуждения устойчивого туризма в интересах развития. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tourism4development2017.org/wp-content/uploads/2017/05/12522_iy2017-discussion-paper_executive-summary_ru.pdf

12. Свірідова Н. Д. Концепція сталого розвитку туризму в сучасних умовах / Н. Д. Свірідова // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – №176. – С. 166-168.

13. Смаль В. В., Смаль І. В. Туризм і сталий розвиток / В. В. Смаль, І. В. Смаль // Вісник ЛНУ. – Серія: Географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 163-173.

14. Смирнов І. Г. Логістика туризму : навч. посіб. – К. : Знання, 2009. – 444 с.

15. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : [монографія] ; (вид. 2-ге, перероб. та доп.) / Т. І. Ткаченко. – К. : Видавництво КНТЕУ, 2009. – 463 с.

16. Уварова Г. Ш. Сталый розвиток туризму в контексті рекреаційно-туристичного природокористування / Г. Ш. Уварова // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. – Серія: економіка, право, політологія, туризм. – 2010. – Том 1. – № 1. – С. 217-221.

17. ЮНВТО объявляет победителей и финалистов конкурса на соискание наград [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://media.unwto.org/ru/press-release/2017-12-01/yunvto-obuyavlyayet-pobeditelei-i-finalistov-konkursa-na-soiskanie-nagrada-yun>

18. Definition: Sustainable Development of Tourism / World Tourism Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5>

19. First European Sustainable Tourism Observatory under UNWTO auspices opens in Greece [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://media.unwto.org/press-release/2013-02-20/first-european-sustainable-tourism-observatory-under-unwto-auspices-opens-g>

20. The UNWTO International Network of Sustainable Tourism Observatories (INSTO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://insto.unwto.org/about/>

21. University of South Florida's Patel College of Global Sustainability, the newest member of the UNWTO International Network of Sustainable Tourism Observatories [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://media.unwto.org/press-release/2016-12-09/university-south-florida-s-patel-college-global-sustainability-newest-membe>

22. UNWTO opens two new Sustainable Tourism Observatories in China [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://media.unwto.org/press-release/2012-10-17/unwto-opens-two-new-sustainable-tourism-observatories-china>

Зміст

Розділ 1 Економічна теорія

<i>М.М. Вишиванюк, О.І. Шапоренко, В.І. Федорак</i> Ринок землі в системі управління земельними ресурсами.....	4
<i>І.В. Барановська, Л.М. Мільман</i> Вплив модернізаційних процесів на економічну поведінку домогосподарств.....	12
<i>О.Є. Денисов</i> Наукові підходи до дослідження концептів економічної безпеки галузі.....	19
<i>К.Ф. Захарова</i> Пріоритети антикартельного регулювання в Україні.....	27
<i>О.С. Кириченко</i> Класифікація загроз економічній безпеці української промисловості.....	38
<i>О.І. Колядич</i> Поведінкова економічна теорія в поясненні соціально-трудових відносин.....	47
<i>І.Л. Петрова, І.О. Штундер</i> Імператив соціалізації в концепції ефективної зайнятості.....	59
<i>Д.І. Ткач</i> Трансформації поведінки домогосподарств Угорщини як результат економічних перетворень в 90-х роках.....	68
<i>Л.А. Баластрик, О.Г. Чумаченко</i> Хозяйственный механизм природопользования	77

Розділ 2 Фінанси

<i>В.І. Грушко, М.М. Савсюк</i> Аналіз операцій з покупцями та замовниками.....	85
<i>С.М. Плетенецька, Д.В. Свертока</i> Доходи від діяльності фінансової компанії: аналіз та облік.....	93

Розділ 3 Економіка підприємства

<i>В.Г. Алькема, С.В. Кузуб</i> Моніторинг загроз фінансово-економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.....	101
<i>О.О. Кучмесев</i> Інтегрована система управління комерційними ризиками торговельних підприємств.....	113
<i>О.М. Сумець, А.В. Короп</i> Оцінка стану економічної безпеки підприємств різної галузевої приналежності.....	122

Розділ 4 Менеджмент і маркетинг

<i>А.А. Азоян, В.Ю. Охаліна</i> Сучасні тенденції розвитку маркетингових досліджень та доцільність їх використання.....	129
<i>Я.Д. Бойчук, О.І. Шапоренко, І.І. Гереджук</i> Еколого-економічні аспекти космічної антропоєкології.....	137
<i>К.О. Кушніренко</i> Концептуальна модель психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери.....	143
<i>Д.О. Седляр</i> Проблема управління раціональним задоволенням потреб українців.....	150
<i>О.І. Шапоренко, Я.Д. Бойчук</i> Землеустрій як основний важіль держави з управління земельними ресурсами.....	159
<i>В.М. Футулуйчук, О.І. Шапоренко, Я.Д. Бойчук</i> Принципи, завдання та методологічна основа землеустрою.....	166

Розділ 5 Менеджмент та економіка туризму

<i>С.П. Гаврилюк</i> Особливості ресторанного маркетингу в Україні.....	175
<i>О.О. Лелюк</i> Стратегія фінансування туристичних підприємств.....	184
<i>Л.Ф. Мелько</i> Туризм у контексті сталого розвитку.....	190

Содержание

Раздел 1 Экономическая теория

<i>М.М. Вышиванюк, О.И. Шапоренко, В.И. Федорак</i> Рынок земли в системе управления земельными ресурсами.....	4
<i>И.В. Барановская, Л.М. Мильман</i> Влияние модернизационных процессов на экономическое поведение домохозяйств.....	13
<i>О.Е. Денисов</i> Научные подходы к исследованию концептов экономической безопасности отрасли.....	19
<i>К.Ф. Захарова</i> Приоритеты антикартельного регулирования в Украине	27
<i>О.С. Кириченко</i> Классификация угроз экономической безопасности украинской промышленности.....	38
<i>А.И. Колядич</i> Поведенческая экономическая теория в объяснении социально-трудовых отношений.....	48
<i>И.Л. Петрова, И.А. Штундер</i> Императив социализации в концепции эффективной занятости	59
<i>Д.И. Ткач</i> Трансформации в поведении домохозяйств в Венгрии как результат экономических преобразований в 90-х годах.....	68
<i>Л.А. Баластрик, О.Г. Чумаченко</i> Хозяйственный механизм природопользования	77

Раздел 2 Финансы

<i>В.И. Грушко, М.М. Савсюк</i> Анализ операций с покупателями и заказчиками.....	85
<i>С.М. Плетенецкая, Д.В. Свертока</i> Доходы от деятельности финансовой компании: анализ и учет	93

Раздел 3 Экономика предприятия

<i>В.Г. Алькема, С.В. Кузуб</i> Мониторинг угроз финансово-экономической безопасности субъекта хозяйственной деятельности	101
<i>А.А. Кучмеев</i> Интегрированная система управления коммерческими рисками торговых предприятий.....	113
<i>А.М. Сумец, А.В. Корол</i> Оценка состояния экономической безопасности предприятий различной отраслевой принадлежности	122

Раздел 5 Менеджмент и маркетинг

<i>А.А. Азоян, В.Ю. Охатина</i> Современные тенденции развития маркетинговых исследований и целесообразность их использования	129
<i>Я.Д. Бойчук, О.И. Шапоренко, И.И. Гереджук</i> Эколого-экономические аспекты космической антропоэкологии	137
<i>Е.О. Кушниренко</i> Концептуальная модель психологических особенностей профессиографии деятельности специалистов банковской сферы	144
<i>Д.А. Седляр</i> Проблема управления рациональным удовлетворением потребностей украинцев.....	150
<i>О.И. Шапоренко, Я.Д. Бойчук</i> Землеустройство как основной рычаг государства по управлению земельными ресурсами	160
<i>В.Н. Футулуйчук, О.И. Шапоренко, Я.Д. Бойчук</i> Принципы, задачи и методологическая основа землеустройства в ходе реформирования земельных отношений	167

Раздел 6 Менеджмент и экономика туризма

<i>С.П. Гаврилюк</i> Особенности ресторанного маркетинга в Украине.....	175
<i>О.О. Лелюк</i> Стратегия финансирования туристических предприятий.....	184
<i>Л.Ф. Мелько</i> Туризм в контексте устойчивого развития	191

Content

Chapter 1 *Economic Theory*

<i>M.M. Vyshyvaniuk, O.I. Shaporenko, V.I. Fedorak</i> The land market in the land management system	5
<i>I.V. Baranovska, L.M. Milman</i> Impact of modernization processes on the economic behavior of households	13
<i>O.Ye. Deysov</i> Scientific approaches to the study of the concepts of economic security industry	19
<i>K.F. Zakharova</i> Priorities of Anti-Cartel Regulation in Ukraine	27
<i>O.S. Kyrychenko</i> Classification of threats to the economic security of Ukrainian industry	39
<i>O.I. Koliadych</i> Behavioral economic theory in explaining social and labor relations	48
<i>I.L. Petrova, I.O. Shtunder</i> The imperative of socialization in the concept of effective employment	59
<i>D.I. Tkach</i> Transformation of the behavior of Hungarian households as a result of economic transformations in the 1990s	69
<i>L.O. Balastryk, O.H. Chumachenko</i> Economic mechanism of the nature management	78

Chapter 2 *Finance*

<i>V.I. Hrushko, M.M. Savsiuk</i> Analysis of transactions with buyers and customers	86
<i>S.M. Pletenetska, D.V. Svertoka</i> Revenues from the financial company: analysis and accounting	94

Chapter 3 *Enterprise Economics*

<i>V.H. Alkema, S.V. Kuzub</i> Monitoring of threats of financial and economic security of the subject of economic activity	102
<i>O.O. Kuchmeyev</i> Integrated commercial management system of trade enterprises	113
<i>A.M. Sumets, A.V. Korop</i> Assessment of the state of economic security of enterprises of various branch affiliations	123

Chapter 4 *Management and Marketing*

<i>Azoyan Artem, Okhapina Victoriia</i> Modern trends in the development of marketing research and the expediency of their use	130
<i>Ya.D. Boichuk, O.I. Shaporenko, I.I. Heredzhuk</i> Ecological and economic aspects of space anthropoecology	138
<i>K.O. Kushnirenko</i> Conceptual model of psychological peculiarities of the job specification of the of activity of banking professionals	144
<i>D.O. Sedliar</i> The problem of managing rational satisfaction of the needs of Ukrainians	151
<i>O.I. Shaporenko, Ya.D. Boichuk</i> Land management as the main lever of the state on land management	160
<i>V.M. Futuluichuk, O.I. Shaporenko, Ya.D. Boichuk</i> Principles, tasks and methodological basis of land management	167

Chapter 6 *Management and Economic Tourism*

<i>S.P. Havryliuk</i> The features of restaurant marketing in Ukraine	176
<i>O.O. Leliuk</i> The strategy of the tourism enterprises financing	184
<i>L.F. Melko</i> Tourism in the context of sustainable development	191

Збірник наукових праць

Вчені записки Університету «КРОК»

Міжнародне фахове видання

Випуск сорок восьмий

Відповідальний секретар *Г.М. Пазєєва*
Літературне редагування *Г.І. Головльова*
Комп'ютерна верстка *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 29.12.2017 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 23,3. Обл.-вид. арк. 15,2. Наклад 500 прим.
Зам. 185

Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com